

HELSINGIN YLIOPISTO

”Käsitykseni mukaan se ei voi olla kukaan muu kuin Neuvostoliitto...”

Pohjois-Suomea koskeva uhkakuvakeskustelu kolmannessa parlamentaarisessa
puolustuskomiteassa 1979–1981.

Historian maisteriohjelma

Maisterintutkielma

Laatija:

Casper Enckell

Ohjaajat:

Euroopan historian professori Laura Kolbe

23.1.2025

Helsinki

Tiedekunta: Humanistinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Historian maisteriohjelma

Opintosuunta: Yleinen historia

Tekijä: Casper Enckell

Työn nimi: ”*Käsitykseni mukaan se ei voi olla kukaan muu kuin Neuvostoliitto...*” – Pohjois-Suomea koskeva uhkakuvakeskustelu kolmannessa parlamentarisessa puolustuskomiteassa 1979–1981.

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: Tammikuu 2025

Sivumäärä: 77 (85)

Avainsanat: Puolustusvoimat, turvallisuuspolitiikka, maanpuolustus, parlamentariset puolustuskomiteat, uhkakuvat, uhkamallit, kylmä sota, puolustuspolitiikka

Ohjaaja tai ohjaajat: Euroopan historian professori Laura Kolbe

Säilytyspaikka: Helsingin yliopiston kirjasto

Muita tietoja:

Tiivistelmä:

Tutkielman tavoitteena on tarkastella kolmannen parlamentarisen puolustuskomitean komiteanmietinnön ympärille kytkeytyvää Pohjois-Suomen turvallisuuspoliittista keskustelua vuosina 1979–1981. Tutkimusaihetta lähestytään analysoimalla komitean asiantuntijalausunnoissa ja keskusteluissa ilmenneitä sotilaallisia uhkakuvia ja uhkamalleja. Käytössä on laaja asiakirja-aineisto, joka käsittää kokousnauhoitteista laadittuja keskustelupöytäkirjoja ja Pääesikunnan julkistettuja arkisto-aineistoja. Aiheen taustoittamiseksi on tutustuttu myös Puolustusvoimien kehittämiseen ja uhkakuvanmuodostukseen liittyvään aineistoon komiteaa edeltävältä ajalta.

Parlamentaarinen puolustuskomitea kokoontui maailmanpoliittisen tilanteen kärjistyessä. Eurooppaan sijoitettiin keskipitkän matkan Euro-ohjuksia ja risteilyohjuksia. Turvallisuusympäristö oli järkkynyt Neuvostoliiton hyökätessä Afganistaniin ja se järkkyy lisää Puolan levottomuuksien myötä loppuvuodesta 1981. Komitea päätyi näin ollen toteamaan turvallisuustilanteen heikentyneen ja tarkasteli mietintöä luonnostellessaan myös risteilyohjusten sekä ydinaseiden käytön mahdollisuutta. Komitean enemmistö ei nähnyt rajoitetun ydinsodan olevan kontrolloitavissa ja risteilyohjusten muodostavan ensi-iskun iskukykyä. Komiteamietintö painotti näin ollen sotaa matala-asteisempien kriisien torjuntaa puolueettomuuden suojelemiseksi ja varautumista konventionaaliseen sodankäyntiin. Sen sijaan ydinaseiden kannalta keskeiseksi nousi se, ettei Suomen alue saanut muodostua ydinaseiden kohteeksi ulkoisten tekijöiden, kuten YYA-sopimusvelvoitteiden seurauksena.

Tutkielma osoittaa, että komitean käydyissä keskusteluissa epäiltiin Suomen puolustusjärjestelmän rakennetun torjumaan Neuvostoliiton hyökkäykset. Puolustuksen suuntaa ei missään vaiheessa kuitenkaan implisiittisesti osoitettu komitean keskusteluissa. Yhdistämällä komiteaa edeltävää asiakirja-aineistoa ja aihetta sivuavaa tutkimusta puolustus suunnittelusta on osoitettavissa, että komiteassa esitetyt ajatukset puolueettomuuden suojaamisesta ja itsenäisestä puolustuskyvystä vastasivat myös Neuvostoliiton muodostamaan sotilaalliseen uhkaan. Omalta osaltaan tätä ajatusta kuvastaa halu olla osoittamatta tai poissulkematta Neuvostoliiton uhkaa. Tämä vahvistaa aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa muodostunutta käsitystä siitä, että Suomen puolustuspoliittinen ratkaisumalli muodostui dualistisen uhkakäsityksen nojaan, jolla oli erilainen julkinen ja ei-julkinen ulottuvuus.

Sisällysluettelo

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuskysymys ja rajaus	2
1.2	Aiempi tutkimus ja tutkimuskirjallisuus	7
1.3	Metodit ja käytetyt lähdeaineistot	12
2	Puolustuspolitiikan linja muotoutuu ja kehittyy	17
2.1	Alueellinen puolustus ja puolustussuunnittelu	18
2.2	Parlamentaariset puolustuskomiteat	21
2.3	Pohjois-Suomen merkityksiä	28
3	Turvallisuusympäristön muutos ja III PPK	37
3.1	Konventionaalaisesta sodasta sekä-että-sotaan? – Ydinaseet sodan kuvassa	38
3.2	Kohti kriisinhallintaa? – Kriisit ja suojajoukot	43
3.3	Konsultaatiouhkan paluu? – Risteilyohjukset Pohjois-Suomen taivaalla	48
4	Uhkamallit ja uhkakuvat komiteakeskustelussa	54
4.1	Väittäely symmetriapuolustuksesta	54
4.2	Kiista YYA-sopimustulkinnosta	63
4.3	Keskustelun jälkipyykki	66
5	Johtopäätökset	72
	Lähdeluettelo	77
	Liitteet	85

1 Johdanto

”Pohjois-Suomen ollessa valtaosaltaan harvaan asuttua erämaata, jonka hallussapidolla tai tilapäisellä luovutuksella ei ole valtakunnan taloudelliselle kestokyvyille – kuten jäljempänä esitetään – ratkaisevaa merkitystä”¹

Vuonna 1948 Sotakorkeakoulussa yleisesikuntaupseeriksi opiskeleva majuri Ville-Poju Somerkari avasi viileän analyttisesti diplomityössään Pohjois-Suomen sotilaspoliittista asemaa sodanjälkeisessä Euroopassa. Somerkari arvioi Fennoskandian kalotin alueen muodostuneen molemmille suurvalloille tärkeäksi strategisten pommikoneiden läpikulkureittinä. Toisaalta hän arvioi Suomen mahdollisuuksia pysyttäytyä sotatoimien ulkopuolella ei-sotaikäyvä maana. Toimintamahdollisuuksien kannalta Somerkarin edellä esitetty arvio perustui alueiden arvoon niin asukastiheyden, teollisuuden kuin viljelyspinta-alan osalta.²

Somerkarin arvion mukaan sotilaallisen maanpuolustuksen ja sen luomaa turvaa tuli erityisesti ulottua maan niihin osiin, jotka olivat elintärkeitä koko maan teollisuuden ja yhteiskunnan toimivuuden kannalta, sillä koko maan puolustamiseen ei ollut tarpeeksi resursseja. Suomen asema oli tuolloin hahmottumassa: Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmittiin YYA-sopimus, joka loi pohjaa toisen maailmansodan jälkeiselle ulkopolitiikalle ja sitä koskevalle keskustelulle. Ulkopoliittinen liikkumavara oli vähäinen ja Pariisin rauhansopimuksen ehdot rajoittivat Puolustuslaitoksen toimintakykyä merkittävästi.³ Puolustuksen suuntaviivoja oli jo vuodesta 1945 ollut asettamassa parlamentaarinen *Puolustusrevisiokomitea*, joka jätti mietintönsä vasta vuonna 1949. Keskeiset kehittämissuunnitelmat ja operatiivinen suunnittelu sodan varalle käynnistyivät vasta tämän jälkeen.⁴

Tämän tutkielman kirjoittamisajanhetkellä turvallisuuspoliittiset kysymykset ja erinäiset uhkakuvat ovat arkipäiväisiä uutisia. Suomen turvallisuuspolitiikka on ollut vastaavanlaisen muutoksen kuorissa Venäjän hyökättyä Ukrainaan alkuvuodesta 2022. Kehityskulku sysäsi Suomen ja Ruotsin NATOn jäseniksi. Liittokunnasta ja maanpuolustuksesta käytävä keskustelu sivuaa hyvin usein Arktisen alueen turvallisuuspoliittista merkitystä ja kylmän sodan kehityskulkuja. Suomen historian arktisesta historiasta on kirjoitettu sangen vähän ja kylmän sodan ajalta peräti hyvin niukasti sivuhuomioita lukuun ottamatta. Tutkimukselle on tällä

¹ Somerkarin diplomityö, Karjalainen 2020, 113. Kyseessä on Maanpuolustuskorkeakoulun ”Suomalaisen sotataidon klassikot”-sarjassa uudelleenjulkaistu Sotakorkeakoulun diplomityö vuodelta 1948.

² Somerkarin diplomityö, Karjalainen 2020, 108–111, 149; Jouko 2020, 23.

³ Ibid.

⁴ Jouko 2020, 23–24.

hetkellä siis kysyntää, johon olemassa oleva tarjonta ei välttämättä vastaa. Merkittäviäkin kysymyksiä on yhä vastaamatta.

Tämän tutkielman avaavat Somerkarin argumentit ovat myöhemminkin katsottuna teoreettisesti täysin järkeenkäyviä, ja nähtiinhän osa sen keskeisistä lähtökohdista oleellisiksi määriteltäessä valtakunnan maanpuolustuksen kannalta elintärkeää aluetta 1960-luvulla.⁵ Näyttäisi jälkikäteen kuitenkin siltä, että puolueettomuuspolitiikan kehittyminen ja ulkopoliittinen uskottavuus avasivat Pohjois-Suomen puolustukselle lopulta toisenlaisen suunnan. Esimerkiksi vuonna 1970 asetettu *parlamentaarinen puolustuskomitea* (jatkossa PPK) ja sen molemmat seuraajat arvioivat, että maanpuolustuksen kehittämisen kannalta tärkeimmät sotilaspoliittisesti merkittävät alueet olivat Lappi, Ahvenanmaa ja Etelä-Suomi.⁶

Pohjois-Suomen puolustamiseen sijoitettiin komiteoiden työn myötä merkittävästi resursseja. Somerkarin ajatukset ja useat muutkin ratkaisumallit korostavat, ettei Pohjois-Suomen geopoliittisen aseman muodostama yhtälö ollut pienelle maalle millään tavalla helppo ratkaistava. Niin idän ja lännen mielenkiinto kohdistui alueelle ajoittain tilanteen kiristyessä.⁷ Eräänlainen tällainen tihentymä on nähtävissä 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Kysymys herääkin: Minkälaisia odotuksia ja arvioita turvallisuusympäristön kiristyminen herätti?

1.1 Tutkimuskysymys ja rajaus

Vuoden 1979 lopussa asetettu *kolmas parlamentaarinen puolustuskomitea* (III PPK) vaikuttaa täten toimineen maailmanpolitiikan aallonharjalla suurvaltojen keskinäisten välien kiristyessä. Puolustuskomiteoiden sarjassa se jäi myös sarjansa viimeiseksi, jonka on viitattu johtuneen sen eripuraisuudesta.⁸ On lisäksi esitetty, että III PPK:ta ja Urho Kekkosen ajan puolustuspolitiikkaa korosti puolustuspoliittisen keskustelun avautuminen julkiselle keskustelulle.⁹ Vastaavalla tavalla on Puolustusvoimien merkityksen nähdään kasvaneen osana turvallisuuspolitiikkaa.¹⁰ Myöhempi tutkimus on osoittanut symmetriapuolustuksesta olleen näyttöä, ja aihetta omissa

⁵ Tynkkynen 2006, 453–454; Tynkkynen & Jouko 2018, 143–144; Tynkkynen 2021, 184; Pääesikunnan operatiivisen osaston muistio ”Suomen strateginen asema ja Suomen puolustukselle asetettavat strategiset perusteet” 11.11.1960, T-26965/Hh:10, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA. vrt. NL:n uhkaan valmisteltuun suunnitelmaan ”Kalervo” ja siitä julkaistuun karttaan kts. Tynkkynen & Jouko 2018, 155; Tynkkynen 2021, 185. Huom. 1960-luvun suunnittelun osalta aluejako ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että alueista ei olisi taisteltu, vaan jako kuvasti enemmän taistelulentän syvyyttä ja taistelutapaa vallitsevan puolustusajattelun mukaisesti.

⁶ Komiteanmietintö 1971:A18, 19–20, 25–26; Komiteanmietintö 1976:37, 27–28, 46–47; Komiteanmietintö 1981:1, 21–22, 66–68.

⁷ Suurvaltojen mielenkiinnosta historiallisesti esim. Koskimies 2010, 261–262; Ries 1988, 244–245, 283–284; Tynkkynen & Jouko 2007, 104–108.

⁸ Suomi 2000, 605–608; Visuri 2010, 259–261

⁹ Penttilä 1991, 149, 153–156.

¹⁰ Penttilä 1991, 153–159; Ries 1988; 175–177, 374–375, Wahlbäck 2021, 440–445

tutkimuksissaan sivunnut tohtori Jukka Tarkka on kuvannut komiteassa käydyn keskustelun olleen ”*orwellilaista kaksoispuhetta*”.¹¹ Komiteakäsittelyn päätteeksi muodostanut keskustelu on herättänyt peräti aikalaistoimijoiden välistä kiihkeää väittelyä ”historian vääristelystä” ja ”latujen oikomisesta”.¹²

Aiempien komiteoiden tapaan III PPK:n mietintöön sisältyi eriäviä mielipiteitä, joista yksi näyttäytyy aikaansa nähden varsin suorapuheisena. SKDL:n vähemmistöä edustava Matti Viialainen syytti mietinnön pohjautuvan ajatukselle symmetriapuolustuksesta ja väitti maanpuolustuksen varautuvan myös Neuvostoliiton muodostamaan uhkaan, joka tuli poissulkea.¹³ Viialaisen komiteamietinnössä esittämänsä kritiikki pureutui aihepiirinsä arkaluontoisimpaan seikkaan, sotilaallisiin uhkakuviin, joiden pohjalle puolustusjärjestelmää rakennettiin. Yleisenä aikalauskäsityksenä olikin, että puolueettomaksi julistautunut valtio ei voinut osoittaa suoraan omaa vihollistaan, sillä puolueettomuus olisi joutunut väistämättä kyseenalaistetuksi. Tässä mielessä kannanotto on hyvinkin rohkea.

Huolimatta näistä analogioista III PPK:ta on tutkittu akateemisesti sangen vähän ja yksinomaan tutkimuskohteena lähes olemattomasti. Myös tarkempi Pohjois-Suomen tarkastelu myöhemmiltä vuosikymmeniltä loistaa lähes poissaolollaan suomalaisessa historian tutkimuksessa. Maan syrjäisimmän ja vähäväkisimmän alueen dilemma luo komiteamietinnön käsittelyyn mielenkiintoisen näkökulman, sillä tähänastinen tutkimus ei osoita esitettyjen seikkojen täydellistä suhdetta tai puolustuspoliittisen keskustelun murrosta 1980-luvun alussa.

Kylmän sodan suomalaisesta sotahistoriasta on todettu olevan laajoja aukkoja – jopa niinkin suuria, että keskustellaan jopa perustutkimuksen puutteesta. Puolustuspolitiikan ja ulkopolitiikan välistä rajapintaa on tutkittu sitäkin vähemmän.¹⁴ Tutkimuksen puutteeseen erityisesti myöhempien vuosikymmenten osalta on olemassa useita olennaisia lähdeteknisiä syitä, joihin myös tässä tutkielmassa tullaan tarkemmin syventymään.

Edellä esitettyjen arvioiden perusteella on hyvin perusteltua tarkastella parlamentaarisen tason keskustelua Suomen puolustuspolitiikan suurista linjoista 1980-luvun kontekstissa juuri Pohjois-

¹¹ YLE:n dokumenttiohjelma ”*MOT: Kun vihollinen tulikin lännestä. Sotilaallisia uhkakuivia rähmällään olon ajoilta*”, 27.11.2000.

¹² Raimo Väyrynen, ”*Juhani Suomi oikoo latuja*”, Suomen Kuvalehti n:o 42/2000 s. 74; Juhani Suomi ”*Raimo Väyrynen ja tosiasiat*”, Suomen Kuvalehti n:o 45/2000, 82; Raimo Väyrynen ”*Juhani Suomi ja tosiasiat*” Suomen Kuvalehti 47/2000, 59–60; Apunen 2012, 100.

¹³ Komiteamietintö 1981:1, 78–79.

¹⁴ Jouko 2019, 63; Turunen 2022, 22.

Suomeen orientoituvalla näkemyksellä. Viialaisen väitteiden ja myöhemmän tutkimuskirjallisuuden pohjalta herääkin kysymys, että mitä komiteassa on lopulta keskusteltu ja mihin väitteet symmetriapuolustuksesta sekä alueen merkityksestä pohjautuvat?

Tutkielmani pyrkii tämän pohjalta vastaamaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Millaisiin uhkakuviin ja uhkamalleihin peilaten Puolustusvoimia ja Pohjois-Suomen puolustusta haluttiin kehitettävään III PPK:ssa?
2. Oliko parlamentaarisessa komiteassa käydyssä keskustelussa havaittavissa edellä mainittua dualistista turvallisuuspoliittista ajattelua? Millä tavoin tätä esiintyi?
3. Poikkesivatko Pohjois-Suomea koskevat uhkakäsitykset toisistaan?

Parlamentaariset puolustuskomiteat tarjoavat mielenkiintoisen katsauksen sotilaallisia uhkakuvia käsittelevään tutkimukseen, koska niissä Puolustusvoimien tarpeet kohtasivat poliittiset tarkoituksenmukaisuudet: puolustusjärjestelmä ja sen vaatimat resurssit piti osata myydä poliitikoille ja toisaalta poliittiset realiteetit huomioiden tiettyjä asioita oli syytä jättää spekulatioiden ulkopuolelle. Kyse oli siis näiden kahden välisestä rajapinnasta.

Yhä sangen vastaamaton ja hankalastikin vastattavissa oleva avoin kysymys onkin, että minkälaiset edellytykset uhkakuvien mukaisella toiminnalla oli parlamentaarisella sekä valtionjohdon tasolla. Kaikkinensa aihe ja komiteassa käydyt keskustelut tarjoavat todella mielenkiintoisen näkökulman julkisen ja salaisen keskustelun; turvallisuuspolitiikan ja puolustuspolitiikan sekä eri näkemysten välisten erojen tarkasteluun.

Käsitteellisesti turvallisuuspolitiikan tutkimuksessa uhkan käsitettä jäsenetään kolmesta keskeisestä tasosta, joita ovat *uhkamallit*, *uhkakuvat* ja *uhka-arviot*. Uhkamallit käsittelevät erilaisia turvallisuusympäristön häiriöitä ja niihin reagoimista. Uhkakuvat taas määrittävät uhkamalleille taustan, kuten esimerkiksi tietyn uhkamallin todennäköisimmän valtiollisen toteuttajan. Uhka-arvio taas perustuu kokonaisvaltaiseen analyysiin uhkakuvan toteutumisesta ja on osa todellista varautumista määriteltyyn uhkakuvaan.¹⁵

Käsite *turvallisuuspolitiikka* muodostui käsitteellisesti taas *ulkopolitiikan* ja *maanpuolustuksen* muodostamasta kokonaisuudesta, joiden päämääränä oli turvata maan itsemääräämisoikeus ja

¹⁵ Seppälä, Pekka. *Uhka käsitteenä*. Maanpuolustuskorkeakoulu, 2011, <http://www.doria.fi/handle/10024/74127>, luettu 10.1.2025.

itsenäisyys.¹⁶ Näin ollen tulen tutkielmassani tarkastelemaan pohjimmiltaan Suomessa käytyä turvallisuuspoliittista keskustelua, joka komiteaympäristössä tavallaan syventyi niin puolustuspolitiikkaan, ulkopolitiikan perusteisiin, sotilaalliseen doktriiniin kuin itse sotilaallisen maanpuolustuksen kehittämiseen. Kyse oli siis kokonaisvaltaisesta kehittämisestä.

III PPK:n asettuessa kolmen komitean ketjun viimeiseksi ja sen käsitellessä turvallisuuspolitiikan keskeisiä kysymyksiä, vaatii se kattavaa pohjustusta niin Puolustusvoimien kehittämisestä aiempina vuosikymmeninä kuin maailmanpoliittisesta tilanteesta. Myös turvallisuuspolitiikkaan liittyviä koulukuntia ja näkemyseroja on syytä sivuta.

Kattava pohjustus on tarpeen, sillä ensimmäisessä parlamentaarisessa puolustuskomiteassa julkisesti vahvistettiin Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta keskeisimmät periaatteet ja puolustusdoktriiniin perusta: *alueellinen puolustusjärjestelmä* ja *alueelliseen taisteluun* perustuva taistelutapa.¹⁷ Saman ajanjakson voi mieltää myös järjestelmän kritiikin kannalta keskeiseksi. Toisaalta voidaan todeta, että puolustusjärjestelmän pohjana olleen alueellisen puolustuksen suuntaviivat ja uhkakäsitykset muodostavat selkeän jatkumon, jonka suuntaviivat olivat nähtävissä selkeinä jo 1960-luvulta lähtien.¹⁸ Koska komiteassa heräsi ilmeisen kriittistä keskustelua Puolustusvoimien dualistisesta ajattelusta, tulen tarkastelemaan saatavilla olevan aineiston ja tutkimuskirjallisuuden avulla Puolustusvoimien sisäisiä uhkanmäärittelyä soveltuvilta osin. On toisaalta myönnettävä, että niiden käsittely erityisesti 1970-luvun lopulta lähtien on hankalaa – ellei lähes mahdotonta aineiston heikon saatavuuden takia. Tämän tutkielman onneksi aiheesta on kuitenkin tehty jo alustavaa tutkimusta myöhempien vuosikymmenten osalta.

Tutkielman rajaus on pohjustusta lukuun ottamatta tiukasti ajallisesti rajattu koskemaan komitean asettamista välittömästi edeltävää ja mietinnön jälkeistä aikaa kattaen pääpiirteisesti vuodet 1979, 1980 ja 1981. Tätä aikaisempiin tai myöhempisiin ajanjaksoihin viitataan niiden ollessa oleellisia kontekstin kannalta. Rajaus on myös temaattinen tutkielman käsitellessä uhkakäsityksiä. Kysymyksen asettelussa mainitun ”Pohjois-Suomen” määrittelyn alueeksi, joka muodosti silloiset Oulun ja Lapin läänit sekä Pohjois-Suomen Sotilasläänin (PSSI) vastualueen eheänä alueellisena kokonaisuutena, tosin keskittyen erityisesti sen pohjoisimpaan kolkkaan, Lapin läänin käsittävään alueeseen.

¹⁶ Käsitteen synnystä kts. Kolbe 2011, 59–61. Turvallisuuspolitiikka-termin määrittelystä komiteoiden kontekstissa kts. Komiteamietintö 1976:37, 7; Komiteamietintö 1981:1, 23.

¹⁷ Tala 2024, 142–143. Visuri 1989, 170, 217.

¹⁸ Kts. luvut 2.2 ja 2.3.

Vaikka komiteat muodostuivat keskeiseksi Puolustusvoimien materiaalisessa kehittämisessä, ne jäävät tarkastelun ulkopuolelle, elleivät ne liity olennaisesti käsiteltäviin uhkakuviin tai uhkamalleista käytäviin keskusteluihin. Uhkakuvat, uhkamallit ja uhka-arviot toimivat tavallaan perusteina ja koko Puolustusvoimien toiminnan taustalla. On siten kuitenkin syytä todeta, että uhkien määrittely on keskeisessä roolissa määriteltävässä materiaalista kehittämisestä ja suoritevaatimuksista.

Eräänä läpikantavana teemana tässä tutkielmassa tarkastellaan Pohjois-Suomen puolustamisen haasteita ja sen keskeisintä ristiriitaa Suomen maanpuolustukselle. Tutkielman kantavaksi hypoteesiksi muodostuukin ajatus Pohjois-Suomen puolustuksesta tasapainotteluna pienten resurssien ja ulkopoliittisen uskottavuuden välillä. Ajatuksen taustalla on käsitys alueen merkityksestä nimenomaan turvallisuusympäristölle ja sitä myöten puolueettomuuspolitiikalle.

Rakenteellisesti tutkielma sisältää johdannon, taustoitustuvun, kaksi käsittelylukua ja lopuksi johtopäätösluvun. Tutkielman johdantoluvussa syvennyttään metodologiaan ja aiempaan tutkimukseen esittelemällä tutkimuskirjallisuuden ja keskeisimmät lähdeaineistot. Tutkielman alaluvut on jaettu temaattisesti. Siitä huolimatta teksti etenee pääpiirteittäin noudatellen tapahtumien ja keskustelujen kronologista kulkua.

Tutkielman toinen luku syvenyy tutkimuskysymyksen taustoittamiseen ja kuvaa suomalaisen puolustuspolitiikan kehittymistä ja sen keskeisiä kysymyksiä 1970-luvulta 1980-luvulle. Aluksi luvussa käsitellään aiempia parlamentaarisia puolustuskomiteoita sekä niiden käsitystä YYA-sopimuksesta ja Puolustusvoimien kehittämisestä. Tästä siirryttään käsittelemään Puolustusvoimien johtoesikunnan, Pääesikunnan (PE) näkemyksiä mahdollisista uhkakuvista ja pyritään muodostamaan synteesi uhkakuvan kehittämisestä nykytutkimukseen ja tällä hetkellä saatavilla olevaan aineistoon pohjautuen.

Tutkielman kolmas luku käsittelee reagointia turvallisuusympäristön heikentymiseen ja uutta käsitystä sotilaallisesta kriisistä. Puolueettomuuden suojaamiskyky ja uudet suojajoukot muodostivat keskeisen teeman III PPK:n keskusteluissa. Keskeisenä keskustelunaiheena olivat myös suurvaltojen sotilaallisten doktriinien ja aseteknologian tuoma muutos. Suurvaltojen päätökset keskipitkän-matkan ydinohjusten (nk. ”Euro-ohjukset”) sijoittamisesta Eurooppaan nostivat keskustelun rajoitetun ydinsodan tai totaalisen ydinsodan mahdollisuudesta, johon myös peräänkuulutettiin myös Puolustusvoimien kannanottoja. YYA-sopimuksen kannalta ongelmalliseksi muodostui lisäksi uusien risteilyohjusten torjunta.

Jos kolmannessa luvussa tarkastellaan komitean keskeisiä teemoja osa-alueittain, muodostuu neljäs luku synteetiksi käydystä keskustelusta, kriittistä ja johtopäätöksistä. Luvussa luodaan syväluotaus komiteassa käytyyn keskusteluun symmetriapuolustuksesta – toisin sanoen väitteistä siitä, että Puolustusvoimat varautuivatkin todella myös Neuvostoliittoa vastaan. Tämän jälkeen käsittely päättyy YYA-sopimuksen merkityksestä käytyyn keskusteluun ja sen jälkipyykkiin julkisuudessa. Tutkielman päätteeksi on johtopäätösluku, jossa vastataan tutkimuskysymyksiin käsittelylukujen perusteella ja esitellään sen keskeiset havainnot jatkokysymyksineen.

1.2 Aiempi tutkimus ja tutkimuskirjallisuus

Jos kylmän sodan ajan Puolustusvoimista on kirjoitettu vähän, kasvaa kirjallisuuden määrä merkittävästi siirryttäessä lähemmäksi poliittista historiaa tai turvallisuuspolitiikkaa. Kriittisesti tarkasteltuna kirjallisuuden on osin nähtävä kytkeytyvän myös oman aikansa turvallisuuspoliittiseen keskusteluun sotilaallisesta liittoutumisesta ja puolueettomuuden arvosta. Puolueettomuuden ja YYA-sopimuksen käsittely on lisäksi kytkeytynyt olennaisesti diskurssiin suometumisesta. Tulkinnat ovat johtaneet hyvinkin toisistaan eroaviin johtopäätöksiin. Tutkimuskenttää ovat merkittävästi siis määritelleet tutkimusajankohdan vallitsevat poliittiset kysymykset, menneisyyden tarjotessa esimerkkejä mahdollisista onnistumisista tai epäonnistumisista. Käyty keskustelu on lisäksi hämärtänyt terminologiaa, muodostaen tulkinnallisia haasteita erityisesti puolueettomuuskäsitteen suhteen.¹⁹

Tieteenfilosofinen kysymys historian merkityksestä nykyisyyteen ja nykyisyyden vaikutuksesta historiantulkintaan on yksi historiantutkimuksen isoista lähdekriittisistä haasteista, mutta toisaalta myös sen yksi keskeisimmistä rooleista keskustelun herättäjänä: historiaa arvostetaan useina peilinä menneisyyteen nykyisyyden selittäjänä. Nämä näkökohdat on ennen kaikkea otettava huomioon niin lähdekirjallisuudessa kuin omissa tulkinnoissa. Kirjallisuutta ja tulkintoja tarkastellessani pyrin siis tuomaan esiin mahdollisesti eri koulukuntien näkemyksiä Suomen asemasta ja puolueettomuuden merkityksestä sekä arvioimaan aiempaa tutkimusta kriittisesti.

Toisaalta erityisesti aikakauden poliittista historiaa käsittelevän kirjallisuuden pamflettimainen, välillä peräti poliittinen luonne ja toisaalta laaja muistelmakeskeisyys heikentävät usean teoksen käytettävyyttä tutkimuskirjallisuutena akateemisessa tutkimuksessa. Haasteita on myös teosten

¹⁹ Rainio-Niemi 2023, 230–233.

viitteistämässä. Lähdeviitteet, jos niitä on edes ylipäättään merkitty, ovat laadittu puutteellisesti, joten teosten käytettävyys akateemiseen tutkimukseen on tiedon varmentamisen kannalta sangen vähäinen.

Merkittävä osa kirjallisuudesta on aikalaisten kirjoittamaa ja useat kirjoittajat ovat jollain tasoa olleet historiallisia toimijoita käsittelemässään prosesseissa. Tutkimuksen lähtökohtia ei myöskään auta merkittävästi se, että merkittävä osa kylmän sodan poliittista historiaa käsittelevästä kirjallisuudesta perustuu jo julkaistuihin kirjallisiin teoksiin, jonka myötä alkuperäisaineistojen hyödyntäminen on sangen vähäistä ja sitä myöten käytettävissä olevien lähdekokoelmien kartoittaminen muodostuu haasteelliseksi. Haasteet ovat suhteellisesti vähäisempiä erityisesti sota- tai puolustushistoriaa käsittelevissä teoksissa, joskin niiden puutteena on kirjallisuuden suhteellinen vähyys.

Olen rajannut tutkimuskirjallisuutta niihin teoksiin, jotka pääsääntöisesti sisältävät todettavissa olevia primäärilähteitä. Osin kuitenkin olen hyödyntänyt myös sekundäärilähteisiin pohjautuvaa ja puutteelliset lähdemerkinnät sisältävää kirjallisuutta, lähinnä niiden esittämien tulkintojen tai tulkintaerojen esiintuomiseen. Tämän tutkimuksen merkittävin primääriaineisto on ollut tutkijoiden käytössä jo 2000-luvun alusta lähtien. Siitäkin huolimatta tutkimusta on pääsääntöisesti tehty varsinaisten komiteanmietintöjen ja aiempien komiteoiden aineistojen pohjalta. Sen sijaan varsinaista kokonaisuutena III PPK:n keskusteluista ei ole tehty, muutamia artikkeleita lukuun ottamatta.²⁰

Tuoreeltaan aineistoa oli käsitellyt toimittaja Olli Ainolan käsikirjoittama Ylen MOT-dokumenttiohjelma ”*Kun vihollinen tulikin lännestä. Sotilaallisia uhkakuvia rähmällään olon ajoilta*”, joka käsitteli kaikkien kolmen komitean aineistoja ja haastatteluaineistoa. Dokumentti on kuitenkin lyhytensä ja näkökulmansa puolesta vain pintaraapaisu komitean kaikenkattavaan aineistoon. Lisäksi se sisältää muutamia lähdeteknisiä virheitä, jonka ohella myöhemmin julkistetut aineistot sekä elokuvan jälkeen tehty tutkimus ovat antaneet syytä joidenkin tulkintojen uudelleenarvioinnille.²¹

²⁰ Esim. Hägglund 1981, Manninen 2021. Lisäksi MOT-ohjelma ”*Kun vihollinen tulikin lännestä. Sotilaallisia uhkakuvia rähmällään olon ajoilta*”, 27.11.2000.

²¹ Dokumenttiohjelmassa esitetään mm. kenraaliluutnantti Pajusen 12.3.1980 puheenvuoro Jaakko Valtasen lausuntona. Vastaavasti Pajusen 26.2.1980 pitämä puheenvuoro on irrotettu asiansyhteydestään. Myös maininta Pohjois-Suomen sotilasläänin komentajan, kenraaliluutnantti Siston näkemyksistä todennäköisimmästä hyökkääjästä voidaan arkistoaineiston pohjalta pitää virhetulkintana. Siston komentaman sotilasläänin harjoituksissa varauduttiin myös varsin selkeästi neuvostouhkaan. kts. Päämajan operatiivisen osaston päällikkö eversti Savolaisen muistio ”*Kertomus PSSl:n operatiivisesta harjoituksesta 23.-25.2.1972*” N:o/107/Optsto/11/28.2.1972. T-26965/Hh:9 sal. Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA.

Dokumenttielokuvasta tulen hyödyntämään lähinnä YLE:n verkkosivuilla julkaistuja haastatteluja ja niiden oheismateriaaleja, koska Kansallisarkiston arkistoaineistojen osalta lähdeaineistot ovat pääsääntöisesti samat kuin tässä tutkielmassa hyödynnetyt, ellei kotimaisten aineistojen osalta peräti kattavammat myöhempien arkistoaineistojen uudelleenluokittelujen myötä. Aiempi tutkimuskirjallisuus on merkittävältä osin pohjautunut dokumenttielokuvan pohjalle.

Maanpuolustuskorkeakoulun (MPKK) piirissä on tehty viime vuosikymmeninä lisääntyvässä määrin tutkimusta kylmän sodan ajan puolustusvalmisteluista Suomessa. Ne kattavat pääsääntöisesti Puolustusvoimien sisäistä työskentelyä ja uhkakuvanmuodostusta. Kylmän sodan sotahistorian saralla erityisen käänteentekeväksi muodostui vuonna 2018 julkaistu Puolustusvoimien 100-vuotishistoriikki, jossa näkemykset suomalaisista sotilaallisista uhkakuvista ja operatiivisista suunnitelmista sodan varalle täydentyivät merkittävästi aiemmin tutkijoiden saavuttamattomissa olleen aineiston ansiosta.

Julkisuudessa käsiteltiin ensimmäistä kertaa laajasti Neuvostoliiton varalle tehtyjä Pääesikunnan laatimia operatiivisia suunnitelmia. Taustalla oli sotahistorian professoreina toimineiden Vesa Tynkkysen ja Petteri Joukon lähes kahden vuosikymmenen työ kylmän sodan tutkimuksen parissa. Kyseisessä julkaisussa ja Pääesikunnan 100-vuotishistoriikissa julkaistuissa artikkeleissa tarkastelu ulotettiin myös aiempaa poiketen 1960-lukua myöhemmälle ajanjaksolle täydentäen aiempaa tutkimusta myös ajallisesti.

Tynkkysen ja Joukon tutkimuksen ohella puolustuspolitiikkaan ja puolustusjärjestelmään keskittyviä julkaisuja on kirjoitettu Suomessa lähinnä Maanpuolustuskorkeakoulussa joko väitöskirjoina, aselajikirjoina tai artikkeleina isompina kokoelmateoksina. Erityistä painoarvoa on annettu suomalaisen sotilasdoktriinin ja taktiikan kehitykselle. Alueellisen puolustusjärjestelmän kehittämisestä ja nk. ”kaappaushyökkäyksen” uhkasta ovat kirjoittaneet sotatieteen tohtorit Marko Palokangas, Juuso Säämänen ja Mika Jääskeläinen. Järjestelmän käyttöönottoa sivutaan lisäksi Pentti Airion julkaisemassa väitöselämäkertateoksessa ”*Yrjö Keinonen: uudistajaksi asetettu*”.

Puolustuspolitiikan ja ulkopolitiikan rajapinta on saanut lisäselvennystä tuoreiden väitöskirjojen myötä. Mainitsemisen arvoisia ovat muun muassa Jukka Pesun ”*Suomi, rauhanturvaaminen ja kylmä sota 1956–1990: Rauhanturvaaminen osana Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa sekä YK-politiikkaa*” ja Tapio Juntusen ”*Varjonyrkkeilyä Pohjolassa: Ydinaseongelman alueellinen hallinta Suomen ulkopolitiikassa kylmän sodan aikakaudella*”. Teokset havainnollistavat hyvin

Suomen kytkeytymistä pohjoismaiseen yhteistyöhön ja sitä kautta länteen; Pesun teoksessa rauhanturvaamisen ja sotilastiedustelun saralla, kun taas Juntusen teoksessa aseistariisunnassa. Puolustus- ja turvallisuuspolitiikkaan on syvennytty myös viime aikoina elämäkertojen muodossa, joista hyvin olennaiseksi muodostuu Henrik Talan kirjoittama elämäkerta, ”*Aimo Pajunen: kylmän sodan kenraali*”, joka käsittelee pitkäaikaista Puolustusministeriön kansliapäällikköä kenraaliluutnantti Pajusta ja hänen rooliaan parlamentaaristen puolustuskomiteoiden taustavaikuttajana.

Mainitsemisen arvoista tutkimuskirjallisuutta on myös MPKK:n jatkuva julkaisutoiminta, johon lukeutuu ”*Suomalaisen sotataidon klassikot*”-sarja, joka koostuu suomalaiselle sotataidolle merkittävistä teoksista sekä niiden ympärille luoduista kylkiartikkeleista, joita ovat kirjoittaneet muun muassa aiemmin mainitut MPKK:n tutkijat.²² Teokset ovat sisältäneet olennaista tutkimusta liittyen uhkakuviin ja sisällöltään koskeneet tämänkin tutkielman kannalta keskeisiä henkilöitä.²³ Alueellisesti puolustussuunnitteluun on syvennytty 1960-luvulle asti Lounais-Suomen ja Itä-Suomen osalta yleisesikuntaupseerikurssin diplomitöissä, mutta Pohjois-Suomen käsittely loistaa yksittäistutkimuksena yhä poissaolollaan muutamia lähinnä kehityksen pääpiirteitä kuvailevia artikkeleita lukuun ottamatta.²⁴ Pääsääntöisesti ja ymmärrettävistäkin lähdeteknisistä syistä kylmän sodan turvallisuus- ja puolustuspolitiikan tutkimus on kuitenkin keskittynyt 80-lukua varhaisempaan aikaan.²⁵

Lähdetekniset haasteet ja aihepiirin yleinen arkaluonteisuus ovat omalta osaltaan vaikeuttaneet akateemista tutkimusta. Uhkaperusta on vaikeatulkintaisuudestaan johtuen herättänyt toisistaan poikkeavia johtopäätöksiä. On esitetty, että kylmän sodan aikana johdonmukaisesti varauduttiin torjumaan lännestä tuleva hyökkäys YYA-sopimuksen mukaisesti yhteistoiminnassa Neuvostoliiton kanssa. Tämän pohjalta on esitetty länsiuhkakuvien tarkempaa tarkastelua kokemushistorian näkökulmasta.²⁶ Toisaalta puolustussuunnitteluun itse osallistuneet ovat omissa muisteluissaan korostaneet YYA-uhkakuvien olleen lähinnä teoriaa.²⁷ Tuorempi tutkimus on kuitenkin osoittanut, että sopimusveloitteiden korostamisen ja täyttämisen ohessa valmistauduttiin myös idästä suuntautuvan uhkan vastustamiseen, asiakirjatasolla ainakin 1960-

²² Petteri Joukon esipuhe teoksessa Viljanen 2012, 7–9.

²³ Tutkielman kannalta erityisen keskeisiä ovat mm. Kannisen, Somerkarin & Junttilan uudelleenjulkaistut diplomityöt. Huomioi, että lähdeviitteissä esiintyy vain muutamia artikkeleita laajemmista teoksista.

²⁴ Diplomitöistä esim. Tuomisto 2017. Esimerkkejä artikkeleista Rajala 2005 & Jouko 2020.

²⁵ Syistä kts. seuraava alaluku.

²⁶ Aunesluoma 2011, 239–240. vrt. arvioituun teokseen Koskimies 2010, 150–152, 177–179. Lisäksi: Tarkka 2012, 220–221

²⁷ Tynkkynen & Jouko 2018, 142–143.

luvulta lähtien.²⁸ Toisaalta viitteitä ja keskustelua Neuvostouhkakuvien olemassaolosta on ollut jo 1980-luvulla esitetyissä tutkimuskirjallisuuden johtopäätöksissä ja sitäkin aiemmin käydyssä yhteiskunnallisessa keskustelussa.²⁹ Toisaalta julkisten komiteamietintöjen pohjalta on tulkittu, että poliittisesti symmetrisestä uhkakuvakäsityksestä luovuttiin vähitellen komitea kerrallaan.³⁰

Uhkasuunnista ja niiden relevanttiudesta on käyty runsaasti keskustelua. Risto E.J. Penttilä on todennut, että Suomi suuntasi oman puolustusdoktriininsa symmetriapuolustukseen 1980-luvun aikana.³¹ Penttilä on esittänyt, että Puolustusvoimien ja valtionjohdossa on esiintynyt vakuuttelua kuvaavaa *modernistista* ajattelua ja Neuvostouhkaa torjuvaa *traditionalistista* ajattelua. Näitä näkemyksiä ovat kritisoineet tohtorit Pertti Salminen, Pekka Visuri ja Tapio Koskimies turhan luokittelevina ja yksinkertaistavina. Koskimiehen mukaan jonkinlainen ”Janus-teoria” voisi olla lähempänä totuutta.³²

”*Cold Will*”-teoksen vuonna 1988 julkaissut tutkija Tomas Ries esitti sen sijaan, että Suomen puolustuspolitiikassa oli selkeä jako *deterenssiin*, jossa maanpuolustuksen pelotteella ehkäistiin myös Neuvostoliiton uhka suuntautuen länteen, ja *vakuutteluun*, jossa Neuvostoliiton huolia pyrittiin hälventämään suojaamalla puolueettomuutta ja huomioimalla sen turvallisuusetuja. Vastaavalla tavalla tohtori Pertti Salminen on Penttilän näkemystä kritisoiden esittänyt väitöskirjassaan, että kyse oli ennemmin saman kysymyksen kahdesta tasosta: julkisesta ja salaisesta. Tavallaan noudattaen Tomas Riesin vuonna 1988 ehdottamaa *vakuuttelu–deterenssi-*jakoa. Realistisesti katsottuna uhka tuli siten idästä.³³

Presidentin ja turvallisuuspolitiikan roolista on kirjoitettu runsaasti kirjallisuutta. Presidentin ja Puolustusvoimien suhdetta on laajasti tutkinut Pekka Visuri muun muassa teoksissaan ”*Totaalisesta sodasta kriisinhallintaan. Puolustusperiaatteiden kehitys läntisessä Keski-Euroopassa ja Suomessa vuosina 1945–1985*” ja ”*Idän ja lännen välissä – puolustuspolitiikka presidentti Kekkonen kaudella*”. Kaikista kattavimmin parlamentaarisia puolustuskomiteoita on tutkinut mietintöihin tukeutuen Jyri Raitasalo useissa artikkeleissaan.

²⁸ Ibid; Tynkkynen & Jouko 2018, 154–156.

²⁹ Penttilä 1988, Ries 1988. Näiden kirjojen julkaisun myötä puolustusministeri Ole Norrback (rkp) joutui vaikeaan paikkaan joutuessaan puolustautumaan em. teosten pohjalta symmetriapuolustusväitteitä vastaan YLEn A-studion haastattelussa, kts. A-studio ”*Suomen puolustuspolitiikka, puolustuserärahat ja puolustusvoimien (armeijan) kalustohankinnat*.” (6.2.1989). Haastattelusta kts. Penttilä 1991, 156. Yhteiskunnallisesta keskusteluista esimerkkejä luvuissa 2.3 ja 4.1

³⁰ Raunio 2002, 165–167.

³¹ Penttilä 1991, 155–156

³² Jaon kritiikistä kts. Koskimies 2010, 178–179; Salminen 1995, 370.

³³ Koskimies 2010, 179; Ries 1988, 222–237; Salminen 1995, 13, 370.

Kaiken edellä mainitun ohella hyödynnän runsaan kattauksen yleistä kylmän sodan poliittiseen historiaan pureutuvia teoksia. Näin ollen tämän tutkielman lähdekirjallisuudeksi on korostunut, ehkäpä ei täysimääräinen, mutta hyvin edustava otos siitä kaikesta aihepiirinsä kotimaisesta tutkimuksesta. Kotimaisen tutkimuksen lisäksi olen lukenut tausta-aineistoksi myös ulkomaista, erityisesti ruotsalaista tutkimuskirjallisuutta. Todettavaa onkin, että Ruotsissa kylmän sodan historiaa on tutkittu paljon kattavammin kuin Suomessa ja useat teokset antavat myös ammennettavaa Suomen kylmän sodan aikaisen historian tutkimiseen.

1.3 Metodit ja käytetyt lähdeaineistot

Tutkielman tutkimusmetodina toimii laajaan asiakirja-aineiston systemaattiseen läpikäymiseen pohjautuva kvalitatiivinen analyysi, joka toteutetaan arvioimalla asiakirja-aineiston luotettavuutta lähdekritiikin keinoin ja vertailemalla eri aineistoja keskenään. Tarkastelussa huomioidaan lisäksi asiakirjojen alkuperäiset tarkoitukset, asiansyhteydet ja aineiston muodostamat rajoitteet. Tutkielman primääriaineistona ovat kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean asiakirja-aineistot Kansallisarkistossa.³⁴

Aineistojen saatavuuden kannalta haasteelliseksi muodostuu osin tutkittavan ajankohdan läheisyys nykypäivään vaikuttaen aineiston saatavuuteen merkittävästi. Suurin osa saatavilla olevista lähdeaineistoista ulottuu vasta 1970-luvun alkupuoliskolle. Taustalla oleva syy on aineistojen julkisuuden uudelleenluokittelu ja niihin liittyvät hallinnolliset prosessit. Osalla vanhasta aineistosta salausajat ovat olleet 25 vuotta ja sitä salaisempien henkilösalaisten asiakirjojen osalta 40 vuotta. Joidenkin aineistojen salausaika on jopa 50 vuotta. Tarvittaessa salausaika on jatkettu asiakirjan sensitiivisyydestä riippuen.³⁵

Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian professorin Petteri Joukon mukaan Puolustusvoimien asiakirjojen uudelleenluokittelua ei kuitenkaan tehdä automaattisesti, vaan Maavoimien Esikunnan omia luokitteluita lukuun ottamatta viimeisin laaja julkisuusluokittelu toteutettiin MPKK:n sotahistorian laitoksen toimesta vuosina 2012–2015. Jouko kuvaileekin yhdeksi kylmän sodan tutkimuksen haasteeksi lähdeaineiston heikon saatavuuden. Johtopäätökseen on varsin helppo yhtyä, ja aineistojen saatavuus onkin herättänyt myös julkista keskustelua. Kuvaillessaan suomalaisen sotilastiedustelun tutkimuksen nykytilaa dosentti Aleksi Mainio

³⁴ Kyseessä on arkistoyksikköön T-26775 sisältyvät aineistot sekä sen pohjalta laadittu III PPK:n komiteanmietintö, Komiteanmietintö 1981:1. Olen myös tutustunut aiempien komiteoiden aineistoihin ja niihin viitataan sen ollessa oleellista III PPK:n tai kontekstin kannalta.

³⁵ Jouko 2019, 62–63; Mäkitalo & Palokangas 2024, 121–122.

peräänkuulutti sotilastiedustelun arkistojen avaamista. Hänen mukaansa aineistojen salaisuuden vuoksi aihepiirin tieteellinen tutkimus on kohtuuttoman vaikeaa, ellei peräti mahdotonta.³⁶

On toisaalta aivan täysin ymmärrettävää, että puutteelliset resurssit, aineiston hajasijoitus ja niiden sensitiivisyys maan turvallisuudelle vaikuttavat tutkimusmateriaalin saatavuuteen. Tilanne luo kuitenkin tutkimuksen kannalta merkittävän lähdeteknisen ongelman, sillä lähdeaineistojen puutteellisuus on otettava tutkimustulosten osalta huomioon. Toisaalta historiantutkijan on työskenneltävä juuri niillä lähteillä, joita on tutkimusajankohtana saatavilla. Kuitenkaan kovinkaan tyhjentävästi suomalaista kylmän sodan historiaa ei voi vielä tällä hetkellä tutkia. Myöhemmän jatkotutkimuksen tarve on siis aivan ilmeinen, kunhan tutkimuskäyttöön vapautuu lisää aineistoa.

Asiakirjojen saatavuusongelmat koskevat osin myös tähän asti julkistettuja ja arkistoon sijoitettuja aineistoja, koska osa asiakirjoista on erotettu asiakokonaisuudesta ja niiden salassapitoa on jatkettu niiden sisältäessä yhä maanpuolustuksen kannalta oleellista tietoa.³⁷ Vastaavasti osa arkaluontoisista asiakirjoista ei ole aina ole edes päätynyt arkistoon säilytettäväksi, vaan niitä on supistettu eli tuhottu niiden alkuperäisen käyttötarkoituksen jälkeen ja ainoana jälkenä ovat kirjeiden otsikot polttopöytäkirjoissa sekä kirjeenvaihtokirjoissa.³⁸ Mitä arkaluontoisimpia asioita kuten varhaisia Neuvostoliiton uhkan varalle tehtyjä suunnitelmia ei välttämättä edes aina kirjattu paperille muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta.³⁹

Jäljelle jäävä kokonaisuus on auttamatta pirstaleinen ja puutteellinen. Muistitietoakin on kerätty harvakseltaan ja osin aivan liian myöhään. Muistitiedon hyödyntämisessäkin on omia lähdeteknisiä ongelmia, kuten muistijälkien sotkeutumista, joka on noussut olennaiseen rooliin kylmän sodan tutkimuksen lähdekriittisessä tarkastelussa, viimeksi Pekka Turusen julkaiseman Tšekkoslovakian miehitystä vuonna 1968 kuvailevan teoksen julkaisun jälkeen. Turunen osoittaa teoksessa useita tapausesimerkkejä valemunistojen ilmentymisestä aiemmassa suomenkielisessä kylmän sodan kirjallisuudessa oikoen virhekäsityksiä.⁴⁰

³⁶ Ibid; Mainio, Aleks. *“Esiluetut muistelmat olisivat kelpo lähtölaukaus sotilastiedustelun arkistojen avaamiselle”* <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000010381923.html>, Helsingin Sanomat. Luettu 25.6.2024. Joitakin aineistoja on kuitenkin tutkijoiden käytettävissä yksityisarkistojen kautta, mutta vielä varsin vähän tutkittuina kts. Pesu 2020, 51–52.

³⁷ Jouko 2019, 62–63; Mäkitalo & Palokangas 2024, 121–122.

³⁸ Ibid; Jouko 2021a, 21. Lisäksi poltetuista asiakirjoista esimerkkejä voi löytää esim. Salainen kirjeenvaihtokirja 1973–1973, T-26965/4, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; Polttopöytäkirjat (1966–1973), T-26965/6, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA.

³⁹ Tynkkynen & Jouko 2018, 145; Jouko 2021a, 20–21.

⁴⁰ kts. Turunen 2022, 24–28, 408–412, 421–425, passim.

Vaikka arkistoaineiston heikko saatavuus koskee erityisesti salaista operatiivista suunnittelua ja sotilastiedustelua, koskee se myös tämän tutkielman primääriaineistoa. III PPK:n keskustelupöytäkirjat litteroituine puheenvuoroinen ovat toisaalta hyvin kattava aineisto, mutta asiantuntijalausuntojen kannalta tilanne on kuitenkin erilainen, sillä Puolustusvoimien kaikkia asiantuntijalausuntoja ei salaisina asiakirjoina toimitettu puolustuskomitealle kirjallisesti eikä niitä myöskään julkistettu muun aineiston yhteydessä. Näiden osalta ainoaksi lähdeaineistoksi jää niiden pohjalta herännyt keskustelu, joka dokumentoitiin keskustelupöytäkirjoihin.⁴¹ Keskustelupöytäkirjat sen sijaan pohjautuvat kokousnauhoitteisiin, jotka eivät myöskään ole valitettavasti säilyneet tutkijoiden käytettäväksi.⁴² Komitean viimeisiä pitkiä kokouksia ei nauhoitettu ja niistä löytyvät ainoastaan suuntaa-antavat kokouspöytäkirjakonseptit tehdyistä päätöksistä.

Itse asiakirja-aineistoa voidaan pitää hyvin luotettavana ja kattavana virkavastuun alla muodostettuna viranomaisaineistona, jonka painoarvoa voidaan pitää varsin korkeana johtuen komitean parlamentaarisesta tehtävästä. Vastaavasta syystä Puolustusvoimien omia aineistoja ei ole syytä kyseenalaistaa luotettavuudeltaan, joskin aineiston kattavuus muodostaa keskeisen lähdekriittisen pulman yhdistettynä käsiteltyjen asioiden arkaluontoisuuteen. Lähdekriittillä ja alkuperäisaineiston tulkinnalla on oma keskeinen roolinsa. Erityisesti keskusteluaiheiden ulkopoliittiseen arkaluonteisuuteen ja komitean poliittiseen luonteeseen on kiinnitettävä erityistä huomiota.

Komiteassa käytyä keskustelua ei voi kuitenkaan verrata puolustus suunnittelusta vastanneen Pääesikunnan operatiivisen osaston tai eri sotilaslääniä esikuntien arkistoaineistoihin, sillä ne eivät ole julkisia tarkasteltavalta ajanjaksolta. Myöskään kyseisenä ajanjaksona voimassa ollut operatiivinen suunnitelma, ”Alpo” tai siihen liittyvät operatiiviset käskyt eivät ole julkisia asiakirjoja, kuten eivät myöskään ”Alpoa” edeltävät, operatiiviset käskyt ”10” ja ”15”.⁴³ Saatavilla olevasta aineistoista voi toisaalta saada suuntaviivoja alueellisen puolustusjärjestelmän ja operatiivisten suunnitelmien taustalla olleista tekijöistä sekä uhkakuvista, mutta ajallisesti nähden aineisto sijoittuu pääsääntöisesti vasta vuoteen 1973

⁴¹ Esim. Tiedustelupäällikkö kenraalimajuri Raimo Heiskasen 26.2.1980 pitämä esitelmä *Euroopan turvallisuustilanne ja sen kehitysnäkökulmat sotilaalliselta kannalta* ja Pääesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti Ermei Kannisen 13.5.1980 pitämä esitelmä *Puolustusvoimien suorituskyky suoritevaatimuksiin verrattuna*. ks: Komitealle esitetyt ja jätetyt asiantuntijalausunnot. 2.9.1980, T-26775/2, Kolmas PPK, KA.

⁴² MOT-ohjelma ”Kun vihollinen tulikin lännestä. Sotilaallisia uhkakuvia rähmällään olon ajoilta”, 27.11.2000.

⁴³ Alpon osalta Rajala 2005, 225. Lisäksi teoksen ”Puolustusvoimat 100 vuotta” lähdeaparaateista selviää, että tilanne ei ole Rajalan tutkimuksen jälkeen muuttunut. Maanpuolustuskorkeakoulussa käymieni keskusteluiden pohjalta tutkimuslupia myönnetään vastaaviin aineistoihin varsin poikkeuksellisesti, eikä se olisi ollut myöskään ehdottomasti tarkoituksenmukaista tämän tutkielman tutkimuskysymyksen kannalta. Aiempien käskyjen suhteen Jouko 2016, 27.

saakka.⁴⁴ Myöhemmät aineistot ovat lähes poikkeuksetta matalimman tason, ETS eli ”Ei-tietoa-sivullisille-luokan” aineistoa.

Näin ollen kokonaiskuva jää auttamatta vaillinaiseksi, mutta aiheen taustoittamisen ja ajallisen jatkumon kuvaamisen kannalta olen nähnyt olennaiseksi syventyä myös maisterintutkielman primääriaineiston, komitea-aineistojen, lisäksi noin 14 eri Pääesikunnan operatiivisen osaston, kolmeenkymmeneen eri Sotakorkeakoulun, muutamiin Pääesikunnan suunnitteluosaston ja kymmenen eri Pohjois-Suomen sotilasläänin esikunnan asiakirjakotelon sisältöön. Kaikkiin kokonaisuuksiin ei kuitenkaan tule käyttöä tässä tutkielmassa, mutta niiden pohjalta kertynyt kokonaiskuva Puolustusvoimien kehityksestä on muovannut kattavasti ajattelua työn taustalla. Kerätty aineisto sisältää kaiken kaikkiaan yli 13 000 valokuvaa. Aineistoa kartoittaessa on kiinnitetty erityistä huomiota Puolustusvoimien silloiseen organisaatioon, toimintatapoihin ja aiemman tutkimuskirjallisuuden lähdeviitteisiin.⁴⁵

Uhkakuvanmuodostuksen kannalta merkittävässä roolissa olevan sotilastiedustelun osalta julkisesti saatavilla on hajanaisten yksittäisten asiakirjojen lisäksi ainoastaan Neuvostoliiton suhteita käsittelevä asiakirjakokonaisuus, joka poiketen muista aineistoista sijoittuu ajallisesti aina vuoteen 1982 saakka. Joitakin sotilastiedustelun ja Puolustusvoimain komentajan 1980-luvun asiakirjoja on lisäksi luovutettu osana yksityisarkistoja Kansallisarkiston haltuun tullessiin Sota-arkiston pikkukokoelmiin (Pk).⁴⁶ Saatavilla olevia asiakirjakokonaisuuksia on kuitenkin pidettävänä varsin hajanaisena, eivätkä ne muodosta kokonaiskuvaa Pääesikunnan näkemyksistä liittyen sotilaallisiin uhkakuviin 1980-luvulla. Arkistoaineistosta merkittäväksi muodostuvat muutamat kirjeet ja muistiot, sekä tiedustelupäällikkö Heiskasen vuonna 1984 laatima ja presidentti Koivistolle toimitettu tiedusteluosaston tiedonkeruuseen perustuva tutkielma Suomen sotilaspoliittisen aseman kehittymisestä.

⁴⁴ Tämä perustuu tietohakuun Astia-tietokannassa ja laajaan lähdeaineiston kartoitukseen. Vastaavasti Maanpuolustuskorkeakoulun julkaisemat historiikit ja tutkimukset usein päättyvät samasta syystä vuoteen 1974 asti. kts. Jouko 2016, 32. Joukon mukaan henkilösalaisten asiakirjojen julkisuusluokittelu on ulotettu vuoteen 1960 ja salaisten osalta vuoteen 1973 saakka.

⁴⁵ Pelkistettynä uhkakuvien kannalta erityisen merkitykselliseksi muodostuvat Yleisesikunnan ja Päämajamestarin alla toimivat PE:n tiedusteluosasto ja operatiivinen osasto. Tämän lisäksi PE:n suunnitteluosasto oli erityisesti komitean aihepiirin kannalta keskeinen Puolustusvoimien suuntaviivoja luotsaava elin. Vielä pelkistetymin tiedusteluosasto hankki tietoa, operatiivinen osasto laati sen pohjalta operatiiviset suunnitelmat sekä suoritevaatimukset ja suunnitteluosastolla on vastuu kehittämisen suuntaviivoista. Pääesikunnan organisaatiosta ja toimistoista ja sitä myöten aineiston relevanttiudesta ajanjaksolla: Jouko 2018, 297; Toveri 2021, 170–171; Vaahtolampi 2021, 70–71, 82–86, 111.

⁴⁶ Tiedustelupäällikkö Raimo Heiskasen asiakirjakokonaisuus muodostaa Pääesikunnan tiedustelupäällikkö Raimo Heiskasen kokoelman Kansallisarkistossa. Kokonaisuus on käyttörajoitettu vain tieteelliseen käyttöön. Käyttölupaa aineiston käyttöön on anottu 1.8.2024 ja se on myönnetty Kansallisarkiston johtajan päätöksellä 20.8.2024. Asiakirjakokonaisuus sisältää lisäksi Puolustusvoimien komentajan, kenraali Lauri Sutelan asiakirjoja.

Kaiken arkistoaineiston ohella pyrin hyödyntämään lisäksi helposti saatavilla olevia digitoituja sanomalehtiä sekä Kansalliskirjaston kokoelmissa olleita aikakausjulkaisuja keskittyen ajallisesti komiteaa edeltävään, sen aikaiseen ja sen käsittelyä seuraaviin ajanjaksoihin. Sanomalehti-aineistoa on kertynyt osaltaan tutkimuskirjallisuuden lähdeluetteloiden, sanahakujen ja vuosikertojen järjestelmällisellä läpikäynnillä. Mainitsemisen arvoisia julkaisuja ovat muun muassa *Suomen Kuvalehti*, *Maanpuolustus*, *Helsingin Sanomat*, *Ulkopolitiikka*, *Uusi Suomi*, *Ydin-lehti* ja *Ruotuväki*.

2 Puolustuspolitiikan linja muotoutuu ja kehittyy

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen ulkopoliittinen liikkumavara oli hyvin rajattu, mikä toi omanlaiset heijastuksensa maanpuolustukseen. Puolustuksen järjestelyjen kannalta keskeisiksi muodostuivat Pariisin rauhansopimuksen muodostamat rajoitteet, joiden mukaisesti maa-, meri- ja ilmavoimien kokonaisvahvuutta rajoitettiin yhteensä 41 900 henkilöön. Ilma- ja merivoimien osalta asetettiin lisäksi rajoituksia laivojen kokonaistonniston (10,000 tonnia) ja lentokonemäärien (60 kpl) suhteen. Aseteknologisia rajoitteita olivat mm. atomiaseiden, ohjusaseistuksen, sukellusveneet, heräte miinat, moottoritorpedoveneet ja rynnäkköalukset.⁴⁷

Vielä tätäkin selvemmin Suomen sotilaspoliittista asemaa määritteli Neuvostoliiton kanssa huhtikuussa 1948 solmittu sopimus *ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta* (YYA). Myöhemmän puolueettomuuspolitiikan kannalta eräänlaiseksi perustaksi muodostui sopimuksen johdannossa mainittu pyrkimys pysyä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella. Sen sijaan sopimuksen 1. artikla velvoitti Suomen toimimaan omalla alueellaan kaikin mahdollisin keinoin torjumaan maansa lävitse tulevat Saksan tai sen liittolaisten suorittamat hyökkäykset, joko yksin tai Neuvostoliiton avustamana. Avunanto ei kuitenkaan muodostunut automaattiseksi, vaan perustui esille nousseeseen tarpeeseen. Sopimuksen 2. artikla määritteli, että Suomen ja Neuvostoliiton oli neuvoteltava (konsultaatio) siinä tapauksessa, että 1. artiklan sotilaallisen hyökkäyksen uhka oli todettu.⁴⁸

Sopimukset muodostivat paradoksaalisen asetelman Puolustusvoimien kehittämiseksi ja maanpuolustukselle: Pariisin rauhansopimus rajoitti merkittävästi puolustuskykyä rajoittaen ilmavoimien, merivoimien ja maavoimien vahvuutta ja käytössä ollutta kalustoa. YYA-sopimus sen sijaan peräänkuulutti tehokasta puolustautumista ulkoista uhkaa vastaan.⁴⁹ Oman lisänsä sopimusten tulkintaan ja merkitykseen muodosti niiden yhteensovittaminen puolueettomuuspolitiikan kanssa. Tämä ristiriita varjostikin Suomen ulkopoliittikkaa lähes koko kylmän sodan ajan – eritoten 1960-luvun lopulta lähtien, kun Neuvostoliitto alkoi vastustamaan puolueettomuusaikeita ja Lännessä puhuttiin *finlandisaatiosta*.⁵⁰

⁴⁷ SopS 20/1947 ”*Rauhansopimus Suomen kanssa*”. 16.9.1947. Osasta rajoituksista myöhemmin luovuttiin esim. ohjusaseistuksen kannalta. Vastaavasti aseiden ylläpidon ja kokonaisvahvuuksien nähtiin koskevan vain rauhanaikaista vahvuutta. Tämän ohella ilmavoimat hankkivat taistelukäyttöön soveltuvia harjoituskoneita.

⁴⁸ SopS 17/1948: ”*Sopimus ystäväydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä*”. 4.6.1948.

⁴⁹ Jouko 2011, 183–184; Tynkkynen & Jouko 2018, 140–142. Epäsuhtaa on pyritty selittämään Iso-Britannian ja Neuvostoliiton vastakkaisilla tavoitteilla rauhansopimusta solmittaessa.

⁵⁰ Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 78; Rainio-Niemi 2023, 252–257; Tarkka 2012, 158–162.

2.1 Alueellinen puolustus ja puolustussuunnittelu

Heinäkuussa 1966 Puolustuslaitos siirtyi seitsemän itsenäisesti toimivan sotilasläänin järjestelmään, jossa niillä oli vastuu joukko-osastojen johtovastuista ja puolustusjärjestelyjen laatimisesta omalla vastuualueellaan, jotka olivat yleensä noin kahden siviililäänin kokoisia. Jaossa oli toki poikkeuksensa, sillä Pääesikunta ja sen alaiset laitokset ja itsenäiset puolustushaarat, kuten meri- ja ilmavoimat säilyvät jaon ulkopuolella omine vastuualueineen.⁵¹

Sotilasläänien toiminnan keskeisenä piirteenä oli oma-aloitteisuus. Tämä koski myös liikekannallepanoa, sillä niillä oli vastuu, sekä velvollisuus sen toteuttamisesta itsenäisesti alueellaan jopa ilman Pääesikunnan erillistä määräystä sodan alla. Tähän niillä oli myös kyky, sillä liikekannallepanojärjestelyistä vastanneet sotilaspiiri siirtyivät uusien sotilasläänien alaisuuteen. Näin ollen valmiudellisesti järjestelmä oli hyvin toimiva ja loi käytännössä katsoen suhteellisen pelotteen tai ansalangan, sillä mikä tahansa hyökkäys johtaisi valtakunnallisesti vastatoimiin, vaikka keskusjohto kyettäisiin lamauttamaan. Kaikin puolin suurpiirteisesti siviilihallinnon kanssa yhteensopiva aluejako loi hyvät mahdollisuudet myös yhteistoimintaan vastualueen siviiliviranomaisten kanssa.⁵²

Nopealle toimeenpanokyvyille oli myös tarvetta, sillä 1960-luvulla jaloistui keskeisimmäksi uhkamalliksi nopeasti etenevä *strateginen kaappaus*, jossa hyökkäystoimet tähtäsivät puolustajan vastarinnan lamauttamiseen kohdistamalla nopeita iskuja maa-, meri- ja ilmaitse valtakunnan strategisesti merkittäviin kohteisiin. Toimia tuettaisiin käyttämällä itsenäisyyttä uhkaavia ”kumouksellisia voimia” hyväkseen.⁵³ Aiemmin puolustussuunnittelussa keskeisenä olleen *suurhyökkäyksen* arvioitiin muodostavan vasta toissijaisen uhkan ja toisaalta sen valmistelut tekisivät siitä tiedustelulle helposti havaittavan. Kolmantena mahdollisena uhkamallina pidettiin terrorihyökkäyksiä siviiliväestöä vastaan konventionaalisin asein tai ydinaseilla uhaten. Varautumisen lähtökohdaksi tuli vuonna 1966 laaditun muistion mukaan asettaa niistä vakavin ja todennäköisin eli kaappaushyökkäykseen perustuva rajoitettu sota.⁵⁴

⁵¹ Airio 2007, 123–125; Palokangas 2014, s.324–325; Salminen 1995, 363–364; Penttilä 1988, 164–165; Penttilä 1991, 115; Visuri 2010, 150–154; Risto E.J. Penttilä: ”*Alueellisen puolustuksen arkkitehdit*”, Sotilasaikakauslehti n:o 10/1989, 690–692; Esittely Puolustusvoimien komentajalle N:o/324/Optsto/11 sal/30.6.1965, T-26965/F:35 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA.

⁵² Kenttäohjesääntö 1973, yleinen osa (KOyl 1973), 27–28; Marko Palokangas & Petteri Jouko ”*Alueellisen puolustuksen arkkitehtuuria – kenraalimajuri Juhani Ruudun haastattelu*” Kylkirauta n:o 3/2006, 9–10.

⁵³ Pääesikunnan operatiivisen osaston päällikkö eversti L.K. Välimaan muistio ”*Katsaus nykyiseen operatiiviseen puolustusvalmiuteemme ja eräitä johtopäätöksiä*” 5.10.1966, sivut 1–4, T-26965/68 Hh:10 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; kts. asiakirjaan liittyen Palokangas 2014, 348.

⁵⁴ Ibid.

Kaappaushyökkäyksen uhkakuvan voidaan nähdä pohjautuneen Neuvostoliiton sotilaallisen doktriinin kehittymiseen, jossa yhä suurempaa painoarvoa sai strategisten intressien, kuten etupiirien, turvaaminen sotilaallisilla keinoin. Nähtävissä oli kuitenkin, että yllätyksen mahdollisuuden nähtiin kasvaneen ja saaneen yhä suuremmat onnistumisen edellytykset maahanlaskujoukkojen käytöllä, maihinnousukyvyllä ja helikopterien yleistyessä.⁵⁵ Hyökkäyksen aikaikkuna muodostui Neuvostoliiton läheisyyden ja sen sotilaallisesta valmiuden seurauksena hyvin lyhyeksi. Pääesikunnassa arvioitiin, että sota saattoi syttyä vain kahden päivän sisällä tiedustelun antamasta ennakkovaroituksesta.⁵⁶

Pessimistinen kuva sodan yllätyksellisyydestä ja tuhoisuudesta koski myös sodan ajan joukkojen kehittämistä ja käyttöä, sillä niiden arvioitiin olevan kaikilla tavoin suurvalta-armeijoiden joukkoja heikompia, erityisesti tulivoiman ja liikkuvuuden suhteen. Epäsuhta oli ratkaistavissa vallitsevin resurssein lähinnä puolustuksen syvyydellä ja aluemyönnytyksin, jonka myötä osia maasta jäisi vihollisen osin miehittämiksi sissitoiminta-alueiksi. Alueelliseen syvyyteen ja joukkojen suorituskykyyn pyrittiin vastaamaan Pääesikunnassa luokittelemalla sodan ajan joukot liikkuviin sotatoimiin sopiviin yleisjoukkoihin; selusta- ja sissitoimintaan keskittyneisiin paikallisjoukkoihin sekä muiden joukkojen tukemiseen keskittyviin tukijoukkoihin. *Alueellinen puolustusjärjestelmä* alkoi muotoutua näiden joukkotyypien yhteistoiminnalle: *alueelliselle taistelulle*, ja sotilasläänien omalle itsenäiselle puolustusvalmiudelle.⁵⁷

Sotilasläänituudistuksen yhteydessä uusittiin myös puolustus suunnitelmat, tosin niitä on kuvailtu myös siirtymävaiheen suunnitelmaksi, koska alueellisen taistelun periaatteet ja paikallisjoukkojen toimintaperiaatteet olivat vielä Pääesikunnassa suunnittelupöydällä.

⁵⁵ Pääesikunnan operatiivisen osaston muistio ”*Alueellinen puolustusjärjestelmä – uusi sotilasdoktriinimme*” R64/Optsto/11/25.2.1971, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; Säämänen 2017, 317–318; Hollanti 2019, 263–265; Palokangas 2014, 348. Palokangas 2018, 128; Palokangas 2021b, 193.

⁵⁶ Päämajamestari Paavo Junttilan henkilökohtainen muistio ”*Eräitä näkökohtia puolustusvalmisteluiden kehittämiseksi*” 28.11.1969, T-26965/Hh:10 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; Pääesikunnan operatiivisen osaston päällikkö everstiluutnantti Ermei Kannisen muistio ”*Puolustusvalmiutemme*” 29.3.1968, T-26965/68 Hh:10 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; Ermei Kannisen muistio ”*Eräitä näkökohtia Pääesikunnan järjestelyosaston ”Muistioon maavoimien organisaatiotarkistuksen perusteista*” N:o/R/58/Optsto/10/1.1970, T-26965/Hh:10 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA. Näihin asiakirjoihin viittaavat myös Turunen 2022, 55–56; Jouko 2016, 32 & Jouko 2021a, 32.

⁵⁷ Esittely Puolustusvoimain komentajalle N:o/Optsto/11 henksal/19.7.1968 (hyväksytty luonnos N:o3), T-26965/Hh:9 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; Luonnos esityslistaksi N:o R4/Optsto/11 henksal/4.7.1968, T-26965/Hh:9 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; PTL:n kokonaistarkistus N:o/650/Lkptsto/10 sal/4.11.1968, T-26965/F:42 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; Jouko 2016, 27–30. Esittelyssä ja luonnoksessa todetaan, että järjestelyn taustalla oli muuttunut sodan kuva kaappaushyökkäyksineen. Osin asiasta viestittiin myös julkisesti: Ermei Kanninen kirjoitti kesällä 1968 Ruotuväkeen artikkelin, jossa mainitaan kaappaushyökkäyksen ja suurhyökkäyksen uhkakuvat. Kannisen mukaan suurhyökkäyksen sattuessa koko valtakunnan aluetta ei voitaisi pitää hallussa kovinkaan pitkään, mutta tehokkaan vastarinnan myötä koko maata ei voitaisi saada vihollisen haltuun. kts. Ermei Kanninen, ”*Puolustusvoimiemme suorituskyky*”, Ruotuväki 4.6.1968 n:o 11, 6–7.

Operatiivinen käsky ”15” oli astunut voimaan sotilasläänituudistuksen ohessa. Alueellisen puolustusvelvoitteen hengessä suunnitelmassa varauduttiin torjumaan hyökkäykset kunkin sotilasläänin uhanalaisimmassa suunnassa yleisen suunnitelman pohjalta. Suunnitelmaan lukeutui myös salainen liite, ”*Kalervo*”, joka tarkensi suunnitelman toteuttamista Neuvostoliiton hyökkäyksen varalta. Tynkkysen mukaan rinnakkainen suunnitelma oli täten ohjaavassa asemassa puolustus suunnittelussa.⁵⁸

Käytännössä alueellisen puolustusjärjestelmän voi pelkistää siten, että sotilasläänin alaisuudessa olevat paikallisjoukot toimivat sotilaspiirien ja niiden alaisuudessa toimivien sotilasalueiden alaisuuteen. Paikallisjoukkojen tehtävänä oli strategisten kohteiden vartiointi, yleisen järjestyksen ylläpito ja sissisodankäynti vihollisen selustassa. Käytännössä, jos sotilaspiirin alueesta osa jäi vihollisen miehittäväksi, paikallisjoukot jatkoivat toimintaansa alueella sissisodankäynnin keinoin. Vastarinta alkaisi rajalta pitkälle maan syvyyteen ”alueellisena taistelun” ensivaiheen, suojataistelun, turvin. Tilanteen vakauttamisen myötä yleisjoukoilla tähdättiin ratkaisun saavuttamiseen paikallisjoukkojen kuluttamaa vihollista vastaan. Tavoitteena oli pelkistettynä kuluttaa vahvempi vihollinen ennen todellisia ratkaisutaisteluja vähintäänkin liikkuvuudeltaan ja tulivoimaltaan samanveroiseksi. Tähän päästäisiin hajauttamalla, suluttamalla, aktiivisella toiminnalla ja yllätyksellisyydellä.⁵⁹

Paikallispuolustuksen roolia korostanut ja selventänyt operatiivinen suunnitelma, peitenimeltään ”*Alpo*”, valmistui puoli vuotta myöhemmin tammikuussa 1971. Julkisiin artikkeleihin perustuvien tietojen mukaan suunnitelma perustui erityisesti sotilasläänien omille suunnitelmille ja käskyille Pääesikunnan johtaessa maanpuolustuksen kokonaisuutta sekä puolustushaarojen toimintaa ja käytössään olevia reservejä. Operatiivinen suunnitelma ”*Alpo*” pysyi voimassa aina vuoteen 1986 saakka vaikkakin uuden operatiivisen suunnitelman, ”*Kynnyksen*” laatiminen oli jo alussa III PPK:n kokoontuessa. Rinnakkaisia Neuvostoliiton uhan varalta tehtyjä yleissuunnitelmia ei enää laadittu, vaan *Alpo* ohjeisti sotilasläänit torjumaan vihollisen maata katsomatta sotilasläänien omien uhka-arvioiden perusteella.⁶⁰

⁵⁸ Jouko 2016, 27; Ratinen 2021, 212–213. Sodan-ajan joukkotyypeistä valmisteltiin esitys vasta vuonna 1968 ja siihen liittyvä lausuntokierros kesti heinäkuuhun 1969 asti. Kts. Päämajamestari kenraalimajuri Halmevaaran kirje N:o 650/Lkptsto/10 sal/4.11.1968 ”*PTL:n kokonaistarkistus*”, T-26965/F:42 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; Tynkkynen & Jouko 2018, 150–160; Tynkkynen 2021, 185.

⁵⁹ Kenttäohjesääntö 1973, yleinen osa (KOyl 1973), 68–78; Kanninen 1994, 22–23.

⁶⁰ Tynkkynen & Jouko 2018, 156–158; Tynkkynen 2021, 185–186.

2.2 Parlamentaariset puolustuskomiteat

Kekkonen oli Kouvolassa joulukuussa 1961 pitämässään vaalipuheessa luonnostellut maan turvallisuuspoliittista asemaa, joka nojautui neljään pilariin: uskottavuuteen, ulkovaltojen tunnustukseen, kansalaisten tukeen ja Puolustusvoimien kykyyn torjua sen loukkaukset. Puolustusvoimien myötävaikutus näyttäytyi puheessa, sillä Pääesikunnan sotilastiedustelusta vastannut eversti Lauri Sutela oli hahmotellut sen puolustuspolitiikkaa sivuavat osuudet. Vaalipuheenomaisesta luonteestaan huolimatta se muodosti keskeisen kannanoton juuri Puolustusvoimien rooliin, vaikkakaan siihen ei saanut sen toimesta viitata ”määräraha-automaattina” puolustuskyvyn merkitystä luovasta luonteestaan huolimatta. Itse puolueettomuuspolitiikka laajemmin juonnettiin yhä YYA-sopimuksen johdannosta. Tämän lisäksi Jakobsonin terminä lanseeraama ”*Suomalainen paradoksi*”, liikkumatilan saaminen länteen myönnytyspolitiikalla itään oli keskeisessä roolissa asemanmäärittelyä.⁶¹

Parlamentaaristen puolustuskomiteoiden syntyä on selitetty monisyiseksi järjestelyksi, joka perustui osin historiallisiin *Puolustusrevisioineihin*, muiden pohjoismaiden esimerkkeihin ja 1960-luvun lopun yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Poliittisesti Puolustusvoimiin ja aseelliseen maanpuolustukseen oli kohdistunut 1960-luvulla yhä aktiivisempaa kritiikkiä ydinaseiden äärimmäisen tuhovoiman ja Vietnamin sodan innoittaman pasifismin seurauksena. Kaiken tämän ohella puolueettomuuteen tähtäävä ulkopoliittikka oli muotoutunut julkilausutuksi linjaksi. Sen ohella Puolustusvoimat olivat vähitellen kiinnittäytyneet yhteiskuntaan ja osaksi *turvallisuuspolitiikan* näyttämöä. Puolustusvoimien johtoa kuitenkin närkästytti ja toisaalta välejä presidenttiin hiersi Puolustusmenojen laskusuhdanne, joka oli kariuttanut toistaiseksi käytännössä puolueettomuuden suojaamiskykyä kehittävän PV-ohjelman.⁶²

Kylmän sodan suhdanteissa syntyneen rauhanliikkeen kärki Suomessa ei välttämättä kohdentunut yksinomaan Paasikiven-Kekkosen-linjaksi kutsuttua ulkopoliittista suuntaa vastaan, vaan lähinnä Puolustusvoimiin ja sen puolustuskyvyn kehittämiseen osana turvallisuuspolitiikkaa – toisin sanoen painottaen *rauhanpolitiikkaa* ja vastustaen sotilaallisen pidäkkeen roolia suhteessa YYA-sopimukseen. Pasifistiset liikkeet saivat tuulta SKDL:n ja SDP:n nuorisosiiven keskuudessa. Kritiikki ilmentyi vastaavasti *Rauhanpuolustajien* ja *Sadankomitean* muodossa. Pasifistisen ajatusvirran mukaisesti asevelvollisuuteen perustuneelle

⁶¹ Apunen 2012, 18; Kolbe 2011, 57–59; Meinander 2022, 133–134; Salminen 1995, 122–123; Tala 2024, 50–51, 79–82; Tarkka 2012, 183–89; Visuri 2010, 38–42.

⁶² Hägglund 1981, 125–127; Raitasalo 2018, 399; Tala 2024, 125–127. PV-ohjelman sisällöstä kts. Jouko 2018, 299–301.

alueelliselle puolustusjärjestelmälle ehdotettiin vaihtoehdoksi aseistariisuntaa ja siviilivastarintaan perustuvaa järjestelmää yhteisen solidaarisuuden ja puolustusvastaisessa hengessä. Puolustuslaitokseen ja sen arvoihin ei välttämättä luotettu, eikä myöskään sen kykyyn toimia ydinaseiden aikakaudella. Kyse oli tavallaan myös sukupolviuudelta ja vanhojen arvojen kritiikistä. Sukupolvenvaihdosta tapahuti myös Puolustusvoimissa, joka näkyi nuorten upseerien yhä aktiivisemmassa osallistumisessa yhteiskunnalliseen keskusteluun.⁶³

Vuodesta 1961 lähtien pidettyjen maanpuolustuskurssien yhdistyksen julkaisemassa *Maanpuolustus*-lehdessä tartuttiin joulukuussa 1968 määrärahaongelmaan kenraaliluutnantti Lauri Sutelan ja everstiluutnantti Aimo Pajusen toimesta, joskin eri lähtökohdista. Sutela suhtautui asiaan varovaisemmin, nostaen esiin budjetillisen ”*money-gapin*” varusteluhankinnoissa ja painottaen poliittisen tarkastelun merkitystä myös puolustusasioissa. Pajunen vei omassa kirjoituksessaan ajatuksen pitemmälle ehdottaen omassa artikkelissaan keskustelun parlamentarisoimista perustamalla parlamentaarisen puolustuskomitean, jossa olisi laajapohjaisesti eduskuntapuolueita. Ongelmaksi olivat Pajusen mukaan muodostuneet lyhyet hallituskaudet ja niistä johtuneet poukkoilevat päätökset määrärahakysymyksissä. Hänen havaintonaan oli myös se, että puolueet eivät olleet määrittäneet julkisesti kantaansa hankintaohjelmiin ja niiden perusteisiin. Näin ollen Eduskunnalta puuttui visio maanpuolustuksen kehittämiseen ja ennen kaikkea sitouttaminen sen kehittämiseen.⁶⁴

Lokakuussa 1970 työnsä aloittaneen *Parlamentaarisen puolustuskomitean* (PPK) voidaan nähdä muodostaneen periaatteellisen pohjan myöhemmille komiteoille. Tätä komitea oli myös käydyn keskustelun saralta, sillä myöhemmät eroavaisuudet mielipiteissä ovat hyvin havaittavissa jo ensimmäisen komitean asiantuntijalausunnoissa ja keskusteluissa. Erityisen merkittäväksi komitean voi nähdä siltäkin kannalta, että Suomen puolustuspolitiikan keskeisimmät piirteet saivat komitean kautta parlamentaarisen käsittelyn ja täten edustivat ainakin senhetkisen enemmistön kantaa puolustuspolitiikasta, vaikkakin itse mietintöjen suositukset eivät olleet parlamentaarisesti sitovia eivätkä eduskunnan suuressa salissa käytävät keskustelut vaikuttaneet komitean lopputulokseen, vaan mietinnöt jätettiin suoraan Valtioneuvostolle. Komitea oli laajapohjainen, parlamentaaristen voimasuhteiden mukainen ja siihen nimitettiin

⁶³ Allison 1985, 102–103; Tala 2024, 73–74; Rentola 2005, 291–294; Tala 2024, 73–74, 136–139; Tarkka 2012, 214, 329–332; Virta 2011, 78–82, 84–86-

⁶⁴ Hägglund 1981, 125–127; Penttilä 1991, 123–124; Tala 2024, 119–122; Virta 2011, 208–211; Lauri Sutela ”*Puolustuslaitoksen kehittämisen taloudellisista pulmista*” *Maanpuolustus* n:o 5 6.12.1968, 7–12; Aimo Pajunen ”*Tarvitaanko meillä parlamentaarista puolustuskomiteaa?*” *Maanpuolustus* n:o 5 6.12.1968. Puolustusvoimien suhtautuminen komiteaan ei kuitenkaan ollut täysin varauksetonta, vaan Lauri Sutela pelkäsi Penttilän ja Talan mukaan poliitikkojen kielteistä suhtautumista puolustusmenoihin ja poliittisen kontrollin lisääntymistä. Pajunen ei ollut kuitenkaan yksin, vaan parlamentaarista keskustelua oli peräänkuulutettu jo aiemmin.

asiantuntijajäseniä, sihteeriä ja kansanedustajia. Näin ollen aiemmin hajanaiseksi muodostunut hallitus- ja presidenttikeskustelu jalkautui yhä laajemmin eduskuntaan, edellyttäen puolueiden kannanottoja ja syventymistä maanpuolustusasioihin.⁶⁵

Vallitsevan ulkopoliittikan kritiikki, nk. ”*uusi ulkopoliittikka*” oli päätynt ensimmäisen komitean keskusteluihin Parlamentaarisen puolustuskomitean asiantuntijalausunnoissa. Väittelyn ytimessä oli tavallaan kyse Suomen turvallisuuspoliittisesta liikkumavarasta ja siitä, kytkeytykö maa suoraan sotilaallisten toimien piiriin automaattisesti vai ei YYA-sopimuksen nojalla. Kritiikin kärki kohdistui siis puheeseen konsultaatiokynnyksestä, jonka nähtiin pyrkivän estämään sopimuksen voimaantulon. Sen sijaan keskeiseksi havaittiin poliittisen uskottavuuden luominen YYA-sopimuksen hyödyntämiseen ja sitä myöten Neuvostoliiton luottamus. Kaiken kaikkiaan suuntaus suhtautui penseästi puolustuskyvyn korottamiseen, sillä se herätti Neuvostoliitolle epäluuloja. Sen sijaan keskusteluissa korostui aseistariisunnan, aseettoman vastarinnan ja ”sopivaksi mitoitettun puolustuskyvyn” asettaminen. Resurssien korottamiseen ei nähty olevan tarvetta – peräti päin vastoin. Tavallaan kyse oli Neuvostoliittoon suuntautuvan rauhanpolitiikan ja puolueettomuuden erilaisesta marssijärjestyksestä, joka kytkeytyi tätä myöten erityisesti puolustuspoliittikkaan. SKDL:n ja Rauhanpuolustajien suhtautuminen oli sitäkin penseämpää.⁶⁶

Parlamentaarinen puolustuskomitea hyväksyi esitellyn PV-ohjelman perusteet kevennettyinä keskipitkän aikavälin hankintaohjelmaksi vuosille 1972–1976 ja hyväksyi alueellisen puolustusjärjestelmän sekä yleisen asevelvollisuuden Suomen puolustuskyvyn perustaksi. Puolustusvoimien kannalta oleelliseksi muodostui lisäksi suositus, että ”*joka viides vuosi suoritettaisiin parlamentaarisella tasolla erityinen selvitys puolustuspolitiikan perusteista ja kehittämisestä*”. Näin ollen asetettiin PPK:lle seuraaja tarkastelemaan seuraavaa viisivuotiskautta 1977–1981.⁶⁷

Komiteamietinnöissä sotilaallista uhkaa ei käsitelty suorasanaisesti, etenkin Neuvostoliiton osalta siitä ei hiiskuttu lainkaan, mutta valitut sanamuodot kuvasivat symmetriapuolustuksen omaisesti kaikkien uhkien torjuntaa. Uhkien torjumista perusteltiin pääsääntöisesti YYA-sopimuksella, joten Talan mukaan mietintötekstien puolustusvelvoitetta oli varsin vaikea

⁶⁵ Hägglund 1981, 128–129, Raitasalo 2018, 399; Tala 2024, 126–129, 142–143.

⁶⁶ Paavo Lipposen asiantuntijalausunto PPK:lle 18.12.1970, T-26773/1, PPK, KA; Maisteri Pekka Peltolan asiantuntijalausunto PPK:lle 18.12.1970, T-26773/1, PPK, KA; Apunen 2012, 30–32; Lipponen 2009, 304–307; Manninen 2021, 190–191; Meinander 2022, 134–135; Penttilä 1991, 127–128; Pesu 2020, 34–35; Rentola 2005, 124–126, 294–296; Soikkanen 2008, 49–52; Tala 2024, 132–135; Tarkka 2012, 331–332.

⁶⁷ Komiteamietintö 1971:A18, 39, 45; Komiteamietintö 1976:37, 8, 34; Tala 2024, 142–142; Jouko 2018, 301–304.

kritisoida. Tavallaan järjestelyllä oli hiljainen hyväksyntä poliitikoilta ja presidentiltä, mutta siitä ei hiiskuttu.⁶⁸ Sotilaspoliittiselta kannalta myöhemmin merkitykselliseksi muodostui komitean kanta, etteivät YYA-sopimuksen sotilaalliset artikkelit toteudu automaattisesti, vaan vaativat aseellista hyökkäystä Suomeen tai maan alueen lävitse Neuvostoliittoon. Velvoitteiden koettiin koskevan erityisesti Suomea ja korostivat nimenomaan maan omia toimenpiteitä aloiteoikeudenkin kannalta.⁶⁹

Puolustusvoimat olivat joutuneet perustelemaan olemassaoloaan ja kipuilemaan julkisessa keskustelussa ydinaseiden yleistyessä ja sitä myötä aseistariisuntakeskustelun vahventuessa. Suomen puolustuskykyä ja selviytymismahdollisuutta ydinsodassa epäiltiinkin tämän myötä vasemmiston keskuudessa. Presidentti Kekkonenkin kuului tässä yhteydessä Puolustusvoimien epäilijöiden joukkoon. Julkisen keskustelun ja uudelleenarvioinnin myötä ydinaseita ei lopulta enää mielletty tavanomaisen sodankäynnin välineenä ja toisaalta tunnustettiin, että varautumismahdollisuudet ydinsodan varalle olivat pienelle valtiolle sangen vähäiset. 1960-luvulla käydyn keskustelun tilinpäätöksenä ja myös Parlamentaarisen puolustuskomitean kantana näin ollen oli, ettei Suomen puolustusta mitoitettaisi ydinaseiden varalle. Mietinnöissä ja suoritevaatimuksissa huomioitaisiin jatkossa vain konventionaalisiin aseisiin käytävä sota.⁷⁰

Ydinsodan tuhoisuus kuitenkin asetti itse ydinsodankin mahdollisuuden uudelleentulkittavaksi: ydinaseita ei välttämättä enää mielletty tavanomaisten aseiden verrokeiksi, vaan niiden käyttöä oli erityisesti niiden tuoma pelotevaikutus tai painostus. Ydinsotaa koskeva keskustelu oli tietyllä tapaa kaksijakoinen: toisaalta huomioitiin, ettei pienillä valtioilla ollut ydinsotaa kestäviä ratkaisuja ja toisaalta keskityttiin valtion selviämisen kannalta olennaiseen sodankäyntimuotoon. Näistä huolimatta joukkojen ja komentojärjestelmän hajauttamiseen perustunut alueellinen puolustusjärjestelmä oli sissisodan mahdollisuuksineen toimiva sekä vähintäänkin hankalasti nujerrettavissa oleva pelote ydinaseidenkin aikakaudella.⁷¹

PPK havaitsi, että sotilaallinen painopisteen suuntautuminen Keski-Eurooppaan ei kuitenkaan vähentänyt Itämeren alueen sotilaallista merkitystä, sillä mahdolliset sodan vaikutukset

⁶⁸ Tala 2024, 135; Vastaava käsitys on myös Jukka Tarkalla, kts. Tarkka 2012, 215–217.

⁶⁹ Pajunen 1974, 56–57; Tarkka 2012, 217–218; Komiteanmietintö 1971:A18, 22–23. Maininta uhkan toteamisesta on kuitenkin mainittu jo tässä YYA-sopimuksen tulkinnassa, vaikka sotilaspoliittisten artiklojen selittämisessä todetaan YYA:n liittyvän tilanteeseen, jossa Suomi tai Neuvostoliitto joutuu aseellisen hyökkäyksen kohteeksi. Siitäkin huolimatta mietinnössä todetaan, että ”*sotilaspoliittisia artikloja voidaan soveltaa vain poikkeusoloissa*”.

⁷⁰ Penttilä 1991, 135; Tala 2024, 67–69, 87, 73–74; Raitasalo 2008, 87–88; Raunio 2002, 169–171; Tala 2024, 67–69, 87; Visuri 2009, 200–201.

⁷¹ Komentaja Jan Klenbergin muistio ”*PM keskustelusta Mr. Herman Kahnin kanssa 11.5.1969*” 12.5.1969, T-26965/Hh:10 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA. Kenttäohjesääntö 1973, yleinen osa (KOyl 1973), 79–81.

saattaisivat johtaa maan etelärannikon ja Ahvenanmaan joutumisen sodan piiriin kauttakulun myötä. Komitea painotti lisäksi mietinnössään ilmatilan puolustamisen tärkeyttä puolueettomuuden suojauksen näkökulmasta sekä korosti Lapin alueen strategisen merkityksen kasvaneen ja sitä myöten muodostuneen yhä todennäköisemmäksi alueloukkausten uhriksi kriisin kärjistyessä.⁷²

Komitea ja sitä ennen käydyt keskustelut innoittivat Blombergin ja PPK:n sihteerinä toimineen Joenniemen julkaisemaan pamfletin nimeltään ”*Kaksiteräinen miekka*”, jonka sivuilla toistettiin edellä mainittuja piirteitä samalla kritisoiden PPK:ta Puolustusvoimien lobbauselimeksi. Kirjan näkemyksien mukaan Suomi oli puolueeton vain rauhan aikana, mutta sen tuli valmistautua sotilaalliseen yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa sotatilanteessa. Risto E. J. Penttilän mukaan ajatusten arkaluontoisuutta osoitti se, että kirjaan pyrittiin olla reagoimatta julkisesti.⁷³ Koko konsultaatiokysymys oli suomalaisen turvallisuuspoliittisen keskustelun keskeisin ongelma, sillä kannan ottaminen etukäteen YYA-sopimukseen tai vihollisten nimeämiseen olisi nähty liian sitovaksi ja puolueettomuutta rajoittavaksi. Koko konsultaation tematiikkaa pyrittiin siten välttämään ja sen sijaan puhumaan puolueettomuuden suojaamistoimenpiteistä tai ”puolueettomuusvarjelusta”, joka muodostuikin maanpuolustuksen julkilausutuksi tehtäväksi.⁷⁴

Nuorten sosialidemokraattien liikkeessä oli tavallaan kyse sukupolvieroista ja porvarilliseksi nähdyin Ulkoministeriön sekä Puolustusvoimien vastustamisesta. Kritiikki purkautui erityisesti Kekkonen lähellä olleen ”*everstijuntan*” tai ”*tohtorikoplan*” suuntaan. Kyse oli puolustusnegatiivisen ajattelun ohella myös ulkoasianhoidon politisoitumisesta.⁷⁵ Jukka Pesun arvion mukaisesti kyseessä oli omalla tahollaan omanlainen reaalipolitiikan ja idealismin yhteentörmäys.⁷⁶ Arvostelun seurauksena everstijuntta hajaannutettiin ”reserviksi”, mutta sen keskeisistä toimijoista Korhonen ja Pajunen ottivat osaa III PPK:n työskentelyyn.

Kylmän sodan puolueettomia maita tutkinut Johanna Rainio-Niemi onkin esittänyt, että puolueettomuusajattelu ei iskostunut Suomessa maan poliittisten ja hallinnollisten eliittien keskuudessa yhtenäiseksi käsitteeksi, vaan puolueettomuuskysymys ilmentyi poliittisina jakolinjoina ja klikkeinä. Sen sijaan puolueettomuusajattelun julkinen ulkokuori,

⁷² Komiteanmietintö 1971:A18; 17–20; Pajunen 1974, 55.

⁷³ Apunen 2005, 220–224; Meinander 2022, 136; Penttilä 1991, 136–137; Tarkka 2012, 213–214, 331–334; Virta 2011, 73–74.

⁷⁴ Kolbe 2010, 90–96; Kekkonen oli Sutelan mukaan kieltänyt koko konsultaatiotematiikan käsittelyn Maanpuolustuskursseilla, kts. Sutela 1995, 48. Komiteoiden puheenjohtaja Jan-Magnus Jansson oli puolueettomuusvarjelen puolestapuhuja kts. Apunen 2005, 220–223.

⁷⁵ Pesu 2020, 33–35, 358–363; Rentola 2005, 287–296; Soikkanen 2008, 51–52; Tarkka 2012, 222–223; Ryhmään nähtiin usein kuuluvan Ilkka Pastinen, Max Jakobson, Keijo Korhonen, Risto Hyvärinen ja Aimo Pajunen.

⁷⁶ Pesu 2020, 34–35.

maanpuolustustiedotustoiminta, asevelvollisuus ja luottamus järjestelmään saivat otollista maaperää tavallisissa kansalaisissa puolueettomuusidentiteetin myötä. Ulkoinen julkikuori oli varsin yksinäinen, mutta yhtenäisyys rakoili tai sitä ei alkujaankaan muodostunut poliittisessa eliitissä.⁷⁷

Oleellisen kysymyksen muodostaa se, kuinka vaikutusvaltaisiksi puolustuskriittiset näkemykset lopulta muodostuivat. Ulkopoliittisella johdolla oli läpi kylmän sodan varsin suuri kansan luottamus ja maanpuolustustahto kasvoi.⁷⁸ SKP:n sisäisen hajaannuksen myötä ei ainakaan sotilastiedustelun näkökulmasta ollut edellytyksiä Puolustusvoimien kantavammalle kritiikille tai vastustukselle. Uuden ulkopoliitiikan esilletulo toisaalta oli ilmentänyt selkeätä kahtiajakoa sosialidemokraattien keskuudessa.⁷⁹ Ensimmäisen komitean asiantuntijalausunnoissa herännyt kritiikki ei kuitenkaan vaikuttanut mietinnön sisältöön, vaan itse kokouksessa niitä kritisoitiin ankarasti ulkopoliittisen linjan vastaisina tunteiden kuumetessa.⁸⁰

Itse SDP:n komitean edustajat allekirjoittivat PV-ohjelman huolimatta ulkoministeri Väinö Leskisen (sdp) vaikutusyrityksistä.⁸¹ Puolustusvoimien johdossa tilanne vaikutti siltä, että SDP pyrki purkamaan kriittisiä ääniä sopivissa paikossa. Tiedustelupäällikkö Heiskasen mukaan oli ilmeistä, että parlamentaarisii puolustuskomiteoihin nimitettiin erityisesti puolustuskriittisiä ääniä, jotta ne tulisivat komiteassa käsitellyksi ja kuitatuiksi. Ajoittain puolueen sisältä kantautuneista äänistä huolimatta hallitusvastuussa ollessaan puolue suhtautui puolustuksen kehittämiseen positiivisesti. Komiteamietintöjen suhteen SDP muodostikin keskeisen vaa’ankielen mietintöjen kompromissien kannalta.⁸²

Kotimaassa ja Neuvostoliitossa yltynyt puolustuspolitiikan kritiikki vaikuttivat myös kesäkuussa 1976 mietintönsä jättäneen *toisen parlamentaarisen puolustuskomitean* (II PPK) tekemiin johtopäätöksiin. Komitea muutti YYA-sopimuksen tulkintaa siten, että osapuolten yhteisinä

⁷⁷ Rainio-Niemi 2023, 254–255.

⁷⁸ Kysymykseen ”*Jos Suomeen hyökätään, niin olisiko suomalaisten mielestänne puolustauduttava aseellisesti kaikissa tilanteissa, vaikka tulos näyttäisi epävarmalta?*” vastasi vuonna 1970 kyllä yli 40 % ja vuosina 1982 ja 1986 lähes 70%. Vastaavasti noin yli 10% kannatti puolustusmenojen vähentämistä 1970-luvulla. Ulkopoliitiikan luottamus oli korkeimmillaan vuonna 1971 (96%) ja laski alle 80%:n rajan vasta vuonna 1989 (75 %). Tilastointia ei kuitenkaan maanpuolustustahdon osalta tehty vuosien 1972-1982 välillä lainkaan. MTS 2022:4, 22–29. Kts. myös Tala 2024, 138–139.

⁷⁹ Penttilä 1991, 147; Tala 2024, 138–139. Toisaalta on esitetty, että SDP hyväksyi vuonna 1978 uuden puolustuspoliittisen ohjelman, jossa otettiin huomioon aiemmin esitetyt ”Uuden ulkopoliitiikan” mukaiset näkemykset ja rauhanpolitiikka oli ensisijaiseksi. kts. Tarkka 2012, 188-190, 332

⁸⁰ Apunen 2012, 78; Meinander 2022, 135–140; Tala 2024, 135; Visuri 2010, 211.

⁸¹ Meinander 2022, 136–137; Penttilä 1991, 127–128, 135; Rentola 2005, 294–295, 413; Virta 2011, 143-144.

⁸² Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittämiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 248–250; Suominen 2012, 366–367. Vaa’ankieliasemasta ja kriittisistä äänistä: Penttilä 1991, 134, 147; Tala 2024, 138–139.

velvoitteina oli neuvotella, mikäli sotilaallisen hyökkäyksen uhka *todettiin* molemminpuolisesti, eikä edeltäjänsä tavoin vaatinut hyökkäyksen toteutumista. Neuvostoliiton kanssa solmitun sopimuksen sotilaallisia artikloja kuitenkin korostettiin erityisesti ennaltaehkäisevänä tekijänä ja ulkopuolisille spekulatioita vähentävänä seikkana kriisitilanteessa.⁸³ Rivien välistä luettuna komiteamietinnön voidaan nähdä yhä säilyttäneen aiemman symmetrisen uhkakäsityksen.⁸⁴

Maanpuolustusta sekä puolueettomuutta debatoitiin myös koko ajan ideologisella kentällä. Puolustusvoimatkin olivat heränneet uudenaikaiseen sosiologiseen ajatteluun myötä henkisestä maanpuolustuksesta. Perinteisen isänmaallisuuden ei välttämättä nähty enää vetoavan keskeisimpänä maanpuolustuksen arvona. Maanpuolustusta tukevat piirit vastasivatkin tehostamalla henkisen maanpuolustuksen tiedottamistoimintaa ja puolueettomuuskasvatusta Maanpuolustuskurssien toimissa hyvinä käytinkortteina. Kekkonen vuorovaikutuksella vasemmistoakin haluttiin integroida osaksi Maanpuolustukseen, vaikka oli heitäkin, jotka eivät missään nimessä tulleet kutsutuiksi – taikka halunneet.⁸⁵ Maanpuolustustiedotusta järjestänyt Henkisen Maanpuolustuksen Suunnittelukunta (HMS) kohtasi parlamentaarista kritiikkiä sen oikeistolaisuudesta ja demokratisointivaateiden myötä II PPK:n välimietintö päätyikin lakkauttamaan HMS:n ja perustamaan sen tilalle uuden elimen.⁸⁶

Komitea ei poikennut edeltäjänsä arviosta turvallisuusympäristöstä, mutta havaintona oli, että arktisen merialueen merkitys oli entisestään korostunut ydinsulkusopimusten myötä, sillä ydinohjuksia sijoitettiin erityisesti sukellusveneisiin, joita aseistariisuntasopimukset eivät koskeneet. Murmanskin sotilastukikohdasta oli tullut Neuvostoliitolle tärkeä osa sen ydinasekapasiteettia ja merenkäyntikykyä. Vastaavasti havaittiin, että NATO tulisi vastaamaan tukikohdan laajentamiseen kohottamalla omaa läsnäoloaan alueella. Pohjoiskalotin alueen turvallisuus kytkeytyi siis entistä enemmän merellisiin ja strategisiin kysymyksiin molemmin puolin, mutta altistaen Lapin ilmatilan ja maa-alueet loukattavaksi sekä tiestön osalta hyväksikäytettäväksi edullisen sotilaallisen aseman saavuttamiseksi sotatilanteessa.⁸⁷

Kokonaisuudessaan komiteoista saadut kokemukset olivat näyttäneet positiivisina: komiteamietintö oli hyvässä ja pahassa eduskuntapuolueiden hyväksymä kannanotto, jonka olemassaolo sai tästä painoarvoa virallisena linjana. Vaikkakin komitean poliittisesta luonteesta

⁸³ Komiteamietintö 1976:37, 23–24, 47; Penttilä 1991, 139.

⁸⁴ Raitasalo 2018, 401.

⁸⁵ Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 66–67; Kolbe 2011, 37–44, 54–56; Tala 2024, 52–54; Salminen 1995, 200–206, 368–369; Virta 2011, 76–77; Kieltäytyjistä esim. Tuomioja 1993, 156–157.

⁸⁶ Kritiikistä: Virta 2010, 232–234. HMS lakkautettiin ja korvattiin Maanpuolustuksen Suunnittelukunnalla, kts. Komiteamietintö 1981:1, 3; Lipponen 2009, 183–186; Visuri 2010, 115–117.

⁸⁷ Komiteamietintö 1976:37, 17–22.

oli aluksi ollut pelkoja ja vastustusta, voidaan ne nähdä Puolustusvoimien ja Puolustusministeriön näkökulmasta onnistuneeksi ratkaisuksi.⁸⁸ Komiteoiden viestinnällistä arvoa kuvastaa lisäksi se, että laajapohjaisena ja edustavana kannanottona se muodosti kylmän sodan ajan keskeisimmän kannanoton Suomen turvallisuuspolitiikasta, mikä palveli myös Puolustusvoimien viestintää ja vaateita suorituskyvystä.⁸⁹ Komiteanmietintöjen viestinnällinen luonne kävi ilmi myös painosmäärissä ja tehdyissä ruotsin- ja englanninkielisissä käännöksissä. Opuksia hyödynnettiin myös opettamistarkoituksissa.⁹⁰

Ensimmäisen komitean käsitys maanpuolustuksen tehtävistä muodostui myös lainsäädännön kannalta merkittäväksi, sillä sen suositukset päätyivät Puolustusvoimia sääteleväksi laiksi vuonna 1974.⁹¹ Kaikkienensa komiteat muodostivat toisillensa kumulatiivisen pohjan Puolustusvoimien kokonaisvaltaiselle kehitykselle.⁹² Määrärahatkin kasvoivat komiteoiden aikakaudella, joskin Puolustusvoimien kaikki tarpeet eivät tulleet täytetyiksi komiteanmietintöjen suosituksissa tai valtiontalouden reaali-teettien myötä. Osansa oli myös puolustusmateriaalin kustannustason nousulla, joka vinoutti suositusten suhdetta. Vastaavasti ilmapuolustuksen hankintoihin kului II PPK:n osalta odotettua enemmän, pääosin maavoimien kustannukseksi. Komiteajärjestely oli toisaalta myös askel pitkäjänteisempään kehittämiseen, sillä II PPK:n suositus pitkän tähtäimen suunnitelmasta (PTS) toimi ulkoisena ärsykkeenä Pääesikunnan vuodet 1982–1996 kattavalle kehitysohjelmalle, joka esitettiin III PPK:ssa.⁹³

2.3 Pohjois-Suomen merkityksiä

Kuten Somerkari oli esittänyt vuonna 1948, Pohjois-Suomen asema kytkeytyi oleellisesti YYA-sopimusvelvoitteen täyttämiseen NATOn ja Neuvostoliiton välisenä rajamaastona alueen puolustuksen näkökulmasta. Vuonna 1951 valmistuneessa Pääesikunnan operatiivisen osaston laatimassa uhka-arviossa esiteltiin kolme vaihtoehtoa, joista kaikki sisälsivät NATOn toteuttaman hyökkäyksen maan pohjoisimpaan kolkkaan joko Norjan tai Ruotsin kautta. Arviot

⁸⁸ Tala 2024, 142–143.

⁸⁹ PE:n tiedustelupäällikön muistio 27.9.1977, Pk-2309/25, RVHA, KA. Julkaisutoiminnan epätasapainoisuutta kritisoivassa muistiossa todetaan, että yhtenä vaihtoehtona puolustuspolitiikkaa käsittelevät julkaisut voitaisiin jättää tekemättä ja sen sijaan viitata tasaisin väliajoin kokoontuvien puolustuskomiteoiden kannanottoihin.

⁹⁰ Komiteanmietintö 1981:1, 3; Komiteanmietintö 1976:37, 8.

⁹¹ Komiteanmietintö 1976:37, 7–8. Komitean suositus Puolustusvoimien tehtävistä: Komiteanmietintö 1971:A18, 26.

⁹² Komiteanmietintö 1976:37, 9.

⁹³ Jouko 2018, 304–306; Kämäri 2021, 228–229; Pääsihteeri Hägglundin muistio 5.2.1980 ”Yhteenveto parlamentaaristen puolustuskomiteoiden suosituksista ja niiden toteutumisesta” T-26775/2, III PPK, KA; Komiteanmietintö 1976:37, 32. PTS-kokonaisuus sidottiin myös osaksi seuraavaa operatiivista suunnitelmaa, kts. Tynkkynen & Jouko 2018, 158.

toimivat ensimmäisten sodanjälkeisten nimenomaan länsiuhkaa vastaan varautuvien puolustussuunnitelmien, ”*Polttoainehankinnan*” (1952) ja ”*Valpurin*” (1960) pohjana.⁹⁴

Sopimusjärjestelyistä huolimatta Puolustusvoimien salaisessa operatiivisessa suunnittelussa ja suunnittelun pohjalla olevissa hyvin rajatun piirin käsittelemässä uhka-arvioissa käsiteltiin myös Neuvostoliiton muodostamaa uhkaa. Mahdollista hyökkääjää arvioitiin analyttisesti niin sotilaallisen voiman, maantieteen ja strategisten tavoitteiden näkökulmasta. Hajanaisten muistitietojen mukaan Neuvostoliiton uhkaan oli varauduttu jo 1950-luvulla rinnakkaisilla puolustussuunnitelmilla ja suullisilla ohjeilla, mutta arkaluonteisuutensa vuoksi niistä on säilynyt hyvin vähän asiakirja-aineistoa.⁹⁵

Puolustussuunnittelua perusteellisesti tutkineet Jouko ja Tynkkynen ovat päätyneet johtopäätökseen, että kyse suunnitelmissa oli siitä, että Neuvostoliitolle olisi pystytty todentamaan Suomen ottavan yhteiset turvallisuusintressit tosissaan yhteisissä konsultaatioissa tai niiden uhatessa.⁹⁶ On toisaalta myös osoitettu, että myös lännen uhkaan toden teolla varauduttiin, erityisesti 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkupuoliskolla, jolloin Suomen liikkumavara oli paljon rajatumpi kuin myöhemmin, johtuen muun muassa Neuvostoliiton käytössä olleesta Porkkalan laivastotukikohdasta. Valtakunnan strategisesti merkittävien kohteiden suojaaminen ei toisaalta aina osoittanut uhkasuuntaa, sillä niitä pidettiin tuolloin molempien suurvaltojen mahdollisina hyökkäyskohteina. Erityisesti tämä koski pääkaupunkia, Ahvenanmaata ja toisaalta myös Lappia.⁹⁷

Neuvostoliiton muodostama uhka näkyy paljon selkeämmin myöhemmissä asiakirja-aineistoissa Suomen ulkopoliittisen aseman selkiytyttyä. Pääesikunnan operatiivisella osastolla laadittiin marraskuussa 1960 kaksi toisiinsa kytkeytyvää muistiota, jotka tarkastelivat hyvin symmetrisesti Suomen strategista ympäristöä ja ulkovaltojen mahdollisia sotilaallisia tavoitteita ja uhkakuvia.

⁹⁴ Koskimies 2010, 139–142; Tynkkynen & Jouko 2007, 29–34.

⁹⁵ Hollanti 2019, 254–255; Tynkkynen & Jouko 2018, 140–143; Tynkkynen 2022, 181–185. Harvinainen poikkeus on eräs 2. Divisioonan esikunnan asiakirja, jossa käsitellään Neuvostoliiton mairinnousu-uhkaa lounaisrannikolla kts. Jouko 2005, 40–42; Säämänen 2017, 195–196. Alajohtoportaiden operatiivisten suunnitelmien perusteella on kuitenkin pystytty toteamaan Neuvostouhkaan varaudutun esimerkiksi Kaakkois-Suomessa, kts. Jouko 2021a, 20–21; Tuomisto 2017, 124–125. Viitteitä dualistisesta uhkakäsityksestä on myös Paasikiven päiväkirjassa kts. Palokangas 2021a, 189–190; Raunio 2002, 156–160; Tynkkynen & Jouko 2007, 140; Tynkkynen 2022, 181.

⁹⁶ Tynkkynen & Jouko 2018, 140–143; Tynkkynen 2021, 184–185. Puolustussuunnittelussa mukana ollut Juhani Ruutu kuvasi Palokankaalle ja Joukolle varhaisempien suunnitelmien olleen konsultaatioissa esiteltäviä ”paperitiikereitä”. Ermei Kanninen totesi omassa haastattelussa vastaavalla tavalla niiden olleen teoriaa. Kts. Marko Palokangas & Petteri Jouko ”*Alueellisen puolustuksen arkkitehtuuria – kenraalimajuri Juhani Ruudun haastattelu*” *Kylkirauta* n:o 3/2006, 9; Heikki Hult & Pekka Rapila ”*Kenraalin työ jatkuu... – Ermei Kanninen on ollut monessa mukana*” *Kylkirauta* n:o 1/2003, 5; Jouko 2021a, 20.

⁹⁷ Jouko 2005, 50–52; Jääskeläinen 2021, 85–86; Koskimies 2010, 150–151. Porkkalan merkityksestä esim. Tynkkynen & Jouko 2007, 58.

Muistioissa arvioidaan varsin suorasukaisesti, että Pohjoiskalotin alueella alivoimaisella NATOLla ei ollut edellytyksiä uhata Suomea muutoin kuin paikallisin hyökkäyksin tai ilmavoimin. Edellytykset lännen suurhyökkäystä varten muodostuisivat ainoastaan siinä tapauksessa, jos sotatilanne muodostuisi NATOLle edulliseksi, esimerkiksi Ruotsin liittyessä sen jäseneksi. Neuvostoliiton uhkaa pidettiin sitäkin todennäköisempänä.⁹⁸

Kymmentä vuotta myöhemmin yleisesikuntapäällikkö, kenraali Lauri Sutela totesi PPK:lle Pohjois-Suomen merkityksen perustuvan erityisesti suurvaltojen meristrategisiin intresseihin. NATOn päämääräksi nähtiin Pohjois-Atlantin meriyhteyksien ylläpitäminen sekä meri- ja ilmavoimien toimien mahdollistamisen Jäämeren, Kuolan ja Itämeren suuntiin. Neuvostoliiton tavoitteiksi nähtiin sen pohjoisen alueen turvaaminen ja siellä erityisesti sille tärkeimmäksi sotilassatamaksi muodostunut Murmanskin laivastotukikohta. Tukikohdan suojaaminen ja pääsy Atlantin valtamerelle vaatisi syvyyttä, joka saavutettaisiin sotilaallisin operaatioin Pohjois-Norjassa.⁹⁹

Merioperaatioiden mahdollistamiseksi sotatoimia käytäisiin myös Tanskan niemimaalla ja Itämerellä. Itämerelläkin tilanne siis saattaisi Sutelan mukaan johtaa siihen, että Suomen pitäisi suojata puolueettomuuttaan turvaten Etelä-Suomen ja Ahvenanmaan mahdollisilta hyökkäyksiltä. NATOn maavoimin suoritettavaa suurhyökkäystä ei pidetty kuitenkaan todennäköisenä huomioiden alueella olevan voimatasapainon ja arktiselle alueelle mahdollisesti kriisitilanteessa sijoitettavien sotilaallisten voimien valossa. Sen sijaan ilmatila, erityisesti pohjoisessa, muodostuisi molemmille suurvaltaosapuolille merkittäväksi Suomen keskeisen sijainnin myötä maan sijaitessa molempien osapuolten strategisten ohjusten ja pommikoneiden reitillä.¹⁰⁰

Pohjoiskalotin alueen suhteen Sutela korosti, että molempien suurvaltojen uhkakuvisa Lapilla oli oma roolinsa läpikulkureittinä. NATOn silmissä alueen tiestö tarjosi keinon ohittaa kapean Finnmarkin alueen ja Neuvostoliiton silmissä Lappi saattaisi tarjota NATOn puolustukselle lisää syvyyttä. Tämän ohella Suomen Lappi muodosti painauman Neuvostoliiton ilmapuolustukselle. Sotilaallisen valmiuden painopistesuunniksi muodostui siten ilmatila, Etelä-Suomen

⁹⁸ Pääesikunnan operatiivisen osaston muistio ”*Suomen strateginen asema ja Suomen puolustukselle asetettavat strategiset perusteet*” 11.11.1960, T-26965/Hh:10, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA; Pääesikunnan operatiivisen osaston muistio ”*Operatiiviset olosuhteemme Suomen mahdollisesti joutuessa sotaan lähivuosina*” 11.11.1960, T-26965/Hh:10, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA.

⁹⁹ Kenraaliluutnantti Lauri Sutelan asiantuntijalausunto ”*Suomen lähialueet kansainvälisessä sotilaspolitiikassa*” 23.10.1970, T-26773/2, PPK, KA; Tala 2024, 130–132.

¹⁰⁰ Kenraaliluutnantti Lauri Sutelan asiantuntijalausunto ”*Suomen lähialueet kansainvälisessä sotilaspolitiikassa*” 23.10.1970, T-26773/2, PPK, KA.

rannikkoalue ja Lapin alue.¹⁰¹ Näiden seikkojen pohjalta Suomen ratkaisuja seurattaisiin aktiivisesti molemmissa suurvalloissa mielenkiinnolla. Neuvostoliiton suuntaan Suomen piti vakuuttaa puolueettomuutensa kriisinkin aikana ja sotilaallisesta kyvystä torjua sen lävitse tulevat hyökkäykset YYA-velvoitteiden mukaisesti. Toisaalta puolueettomuuden ja sen turvaksi asetettujen sotilaallisten toimien piti olla myös länsimaiden ja Ruotsin silmissä uskottavia. Tämä tarkoitti Sutelan mukaan sitä, että Suomi ei myöskään saanut ”*asettaa aluettaan mainituilla tahoilla mahdollisesti kuviteltujen Neuvostoliiton sotilaallisten pyrkimysten käytettäväksi*”. Uskottava puolueettomuus tarkoitti sikäli uskottavuutta molempiin suuntiin.¹⁰²

Sutelan esittämä ajatus näkyi myös hänen lausunnossaan YYA-sopimuksesta, joka perustui osin presidentti Kekkonen vuonna 1965 pitämään ”rajarauhapuheeseen”. Sopimus ei tämän tulkinnan mukaisesti ollut sotilasliittosopimus, sillä avuntarve sitoutui tarpeeseen, sekä sitoi Suomen toiminnan ainoastaan Suomea vastaan tai sen alueen kautta Neuvostoliittoon tapahtuvien hyökkäyksien myötä. Sotilaalliseen yhteistyöhön ei liittynyt myöskään automaatiota, vaan edellytyksenä olivat konsultaatiot. Sen sijaan eräänlaisena velvoituksena nähtiin maan itsenäisen sotilaallisen puolustuskyvyn ylläpitäminen ja alueellisen koskemattomuuden turvaaminen. Sutela palasi esitelmässään näkemykseensä puolueettomuuden uskottavuudesta länsimaiden silmissä, sillä hänen mukaansa Suomen puolueettomuuden uskottavuuden katoaminen merkitsisi lännen toimenpiteitä puolustusvalmiuden kehittämiseksi, joka taas kaventaisi sitä myöten maan ulkopoliittista asemaa Neuvostoliiton silmissä entisestään.¹⁰³

Sutelan huomautuksen mukaisesti läpikulkuhyökkäyksen mahdollisuutta pidettiin lännessä hyvinkin mahdollisena, ellei todennäköisenä sotatoimena osana kolmatta maailmansotaa. Myös ruotsalaiset olivat herättäneet Suomessa närkästystä esittäessään julkisuudessa vastaavanlaisia uhkakuvia. Lännen kannalta merkittäväksi muodostuikin usein se, että Suomi vastustaisi neuvostojoukkojen läpikulkua puskurina tai varhaisemmin herätyskellona, ja hankkisi näin ollen reagointiaikaa vastatoimille. Toisaalta ilmatilankaan merkitystä ei ole syytä poissulkea.¹⁰⁴ Pohjois-Suomen merkitys niin Yhdysvaltojen kuin Neuvostoliiton silmissä läpikulkualueena

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Kenraaliluutnantti Lauri Sutelan asiantuntijalausunto ”YYA-sopimuksen Suomelle asettamat sotilaalliset velvoitukset” 11.12.1970. T-26773/2. PPK. KA; Urho Kekkonen puhe ”Maamme turvallisuuspolitiikkaan liittyviä näkökohtia”, Nuoren polven ulkopoliittisen yhdistyksen järjestämässä tilaisuudessa 29.11.1965. Kyseiseen Kekkonen puheeseen viittasi myös vuonna 1987 julkaistussa englanninkielisessä pamfletissaan Max Jakobson, korostaessaan sitä, ettei Suomi sallisi Neuvostoliiton kauttakulkuhyökkäystä. Suomen tavoitteena oli olla ei-sotaikäyvän valtio sodan aikana, kts. Jakobson 1987, 128–130.

¹⁰⁴ Koskimies 2010, 238–239, 252–253; Ries 1988, 366; Salminen 1995, 235–237; Pesu 2020, 154–155; Tarkka 2012, 59–62, 66–71; Tynkkynen & Jouko 2007, 106–107; Visuri 2010, 194–195.

muodosti siten merkittävän dilemman Lapin puolustukselle ja Suomen puolueettomuuspolitiikalle.

Analyysi oli ymmärrettävistä syistä varovaisempi kuin Pääesikunnan omissa sisäisissä arvioissa, koska mahdollista hyökkääjää ei määritelty, vaan alueen merkitystä korostettiin molempien suurvaltojen näkökulmasta intressien esittelyllä. Muutamaa kuukautta aiemmin Sutela oli ollut Yleisesikunnassa keskustelemassa eversti Ernei Kannisen laatimasta muistiosta, jonka mukaan perimmäiseksi uhkamalliksi määriteltiin vallitsevien voimasuhteiden valossa Varsovan liiton toteuttama *yllätyshyökkäys*, joka saattoi epäonnistuessaan muuttua *suurhyökkäykseksi*. Suurhyökkäys sen sijaan saattoi tapahtua sodan alkuvaiheessa ainoastaan Varsovan liiton toimesta, mutta sodan pitkittyessä myös lännestä. Kanninen kiinnitti huomiota asian sensitiivisyyteen, todeten, että julkisissa keskusteluissa yllätyshyökkäyksen toteuttajan hyökkääjän suunta tullaan ”*jättämään aina avoimeksi*”.¹⁰⁵

Pohjois-Suomen merkitys näyttäytyy muistiossa hyvinkin oleellisesti. Muistion mukaan puolueettomuuden suojaamisen kannalta merkittävimmissä aluevastoissa olevat Pohjois-Suomen sotilasläänit (PSSI), merivoimat ja ilmavoimat saivat erilliset ohjeistukset toiminnasta puolueettomuuden turvaamiseksi suunnitelman perusvaihtoehdon valmistautuessa yllätyshyökkäyksen torjuntaan. YYA-sopimuksen tulkintaa ja sopeuttamista puolustusvalmisteluihin harjoitettiin korostuneesti lännen suuntaan siis erityisesti puolueettomuuden suojaamisen ja suurhyökkäyksen torjunnan kannalta. Toisen vaihtoehdon eli ”*tapaus-idän*” suhteen vaadittaisiin sen sijaan äärimmäistä diskreettiyttä lisäohjeiden laatimisessa. Kannisen ohjeistus perustuisi siis perustapauksen lisäksi annettuihin lisäohjeisiin, joka ”*käsittäisi täsmennetyt joukkojen keskitysalueet, reservin käyttöperiaatteet sekä mm yhteydet länteen*”. Asiakirja oli sikäli oleellinen, että siinä hahmoteltiin lopullisia suuntaviivoja alueellisen puolustusjärjestelmän keskeisenä ohjeena toiminutta Kenttäohjesäännön yleistä osaa, uutta sodanajan joukkojen perustamistehtävälueteloa ja operatiivista suunnitelmaa varten.¹⁰⁶

¹⁰⁵ *Eräitä strategisia ja operatiivisia peruskysymyksiä*” 20.7.1970, T-26965/Hh:9 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA. Asiakirja löytyy myös asiakirjakokonaisuudesta T-26965/Hh:10 sal ilman marginaalimerkintöjä ja yliviivauksia. Uhkan vaarallisuudesta kts. Päämajamestari, kenraalimajuri Ernei Kannisen esitelmä presidentille R/74/Optsto/11/2.7.1971 ”*Näkökohtia puolustusjärjestelmästämmä ja mahdollisuuksistamme torjua Suomen alueelle kohdistuvia hyökkäyksiä*”, T-26965/Hh:9 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA.

¹⁰⁶ Ibid. Yhteyksillä länteen viitataan mahdollisten kontaktien lisäksi mitä luultavammin maayhteyden ylläpitämistä Ruotsiin, joka oli olennainen osa jo aiempia suunnitelmia. Kts. Tynkkynen 2006, 453. Maayhteyden ylläpitäminen todetaan myös PSSI:n sotaharjoituskertomuksessa. Kts. Päämajan operatiivisen osaston päällikkö eversti Savolaisen muistio ”*Kertomus PSSI:n operatiivisesta harjoituksesta 23.-25.2.1972*” N:o/107/Optsto/11/28.2.1972. T-26965/Hh:9 sal. Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA.

Pohjoiskalotin merkityksen ohella molempien liittoumien mielenkiinnon kohteena oli myös Atlantin ylittävät meriyhteydet, jotka olivat NATOLle merkityksellisiä Eurooppaan lähetettävien apujoukkojen ja merivoimien vastaiskukyvyn kannalta.¹⁰⁷ Meriyhteyksien osalta lännessä puhuttiin usein nk. *GIUK-linjasta* [GIUK-gap], joka käsitti Grönlannin, Islannin ja Iso-Britannian muodostaman sotilastukikohtien ketjun. Sotatoimien ulottaminen tälle alueelle sotatapauksessa nähtiin edulliseksi kuljetusten häirinnän ja toisaalta Murmanskin turvaamiseksi. Sotatoimien ulottamisen tälle alueelle nähtiin usein edellyttävän Neuvostoliiton hyökkäystä Pohjois-Norjaan.¹⁰⁸ Suomessa ja Ruotsissa ajatukset Neuvostoliiton nopeasta hyökkäyksestä Pohjolassa ovat toki myöhemmän tutkimuksen valossa näyttäneet osin eri valossa, mutta tiedustelun ja turvallisuuspolitiikan luonteeseen kuuluu epämääräisyys, joten deterministinen päättely siitä mitä todellisuudessa lopulta ei kuitenkaan ole kuvaava aikalaisten näkökulmasta.¹⁰⁹ Kyse oli mahdollisuuksista ja toisaalta ulkomailla heränneiden epäilysten kuittaamisessa.

YYA-sopimuksen soveltamisen kannalta Neuvostoliiton tarpeet olivat herättäneet huolta Lapin sotilaallisesta tyhjiöstä jo Noottikriisin aikoihin vuonna 1961. Puolustusvoimissa aloitteita oli ennakoitu jo tätäkin aiemmin; pelkona oli Neuvostoliiton ilmavalvonnan laajentaminen Suomen maaperälle. Konsultaatiouhka realisoitui, mutta väistyi poliittisella ratkaisulla, jolla oli myös oma sotilaallinen ulottuvuutensa. Tällöinkin Puolustusvoimien peräänkuulutettiin oman puolustuskyvyn kehittämistä ilma- ja ohjuspuolustuksen saralla nimenomaan Pohjois-Suomen alueella.¹¹⁰ Konsultaatiotematiikkaan palattiin tammikuussa 1972, jolloin Neuvostoliiton sotilasasiamies, kommodori Vladislav Andruškevitš levitti kahtia jaetun Suomen kartan kenraalimajurien Paavo Junttilan ja Urpo Levon eteen ehdottaen vastuualuejakoa, jossa käytännössä katsoen koko Pohjois-Suomi kuuluisi Neuvostoliiton valvonnan piiriin.¹¹¹ Tapahtuma toimi lähtölaukauksena salaisten konsultaatioiden ketjulle, joka päättyi kenraali Sutelan vastustukseen hänen noustuaan Puolustusvoimien komentajaksi vuonna 1974.¹¹²

¹⁰⁷ Salminen 1995, 34–35; Kukkola 2024, 28; Nyberg 1983, 144–148 VTT Kalevi Ruhanen 12.1.1981 päivätty selonteko tutustumismatkasta Natoon 16.–22.11.1980 (Vierailu CINCUSEUR:n luona), T-26001/64, Sotakorkeakoulun strategian opettajan kokoelma, KA.

¹⁰⁸ Ibid; Ries 1988, 370–372. Hyökkäyksen ja puolustuksellisuuden eron voi toisaalta nähdä hieman arbitraarisena, sillä molemmat tavallaan edellyttivät merialueen hallintaa, eritoten jos puolustukselle tavoiteltiin syvyyttä ja puskurivyöhykettä.

¹⁰⁹ Suominen 2012, 216–217; Visuri 2010, 228–229.

¹¹⁰ Penttilä 1991, 99–100; Salminen 1995, 84–88; Visuri 2010, 74–79, 94–95; Tala 2024, 48–50. Noottikriisin eri tulkinnoista kts. Jouko 2021b, 198–199; Salminen 1995, 97–98. Sotilaat eivät välttämättä tienneet kriisin presidentinvaaliin liittyvästä motiiveista, vaan näkivät ratkaisun sotilaallisena ja valmistautuivat tehostamaan puolustuskykyä ja estämään Lapin alueellisen hyödyntämisen Neuvostoliiton toimesta kts. Jouko 2021b, 202–205; Heiskanen 1993, 81–82.

¹¹¹ Tarkemmin aloitteista ja keskusteluista, kts. Suominen 2021, 312; Manninen 2021, 191–193; Suomi 1996 s. 671–673, 686–690; Lukkari 2003, 141–156, Tarkka 2012, 197–199.

¹¹² Konsultaatioista tarkemmin em. teoksissa ja lisäksi Suomi 1998, 288–301.

Jos Neuvostoliiton painostusta tulkitsee pitkäjänteiseksi vaikuttamiseksi samoin tavoin kuin korkein sotilasjohto, niin Neuvostoliiton sotilasjohton ja NKP:n yhtenä tavoitteena tarkoituksena oli varmistaa, että Pohjois-Suomen alue olisi ollut kriisiaikana neuvostojoukkojen käytössä omien strategisten intressien turvaamiseksi ja mahdollisten merioperaatioiden mahdollistamiseksi Atlantin valtamerellä. Suomen pyrkimyksiin tai kykyyn torjua sopimuksen edellyttämään uhkaan ei aika ajoin luotettu tai haluttu luotettavan. Puolustustahtoa pikemminkin epäiltiin.¹¹³

Vastaavaan johtopäätökseen oli päätyntä myös Andruškevitšin kanssa neuvotellut päämajamestari, kenraalimajuri Paavo Junttila, joka totesi keskusteluiden pohjalta Kekkoselle jätetyssä muistiossa Neuvostoliiton aloitteen vaativan strategista hyökkäystä Suomen alueen lävitse. Andruškevitš oli erityisesti kritisoinut käsityksiä suomalaisten omavaraisuudesta – ”*ette suinkaan selviä yksin*”, tähdensi sotilasasiamies.¹¹⁴ Myös ehdotukset Suomen puolustuskyvyn laskemisesta ja konsultaatiokynnyksen madaltamisesta saavuttivat aika ajoin suosiota neuvostoliittolaisissa edustajissa, kuten esimerkiksi nimimerkki *Komissarovin* [Juri Derjabin] kirjoituksissa.¹¹⁵

Andruškevitšin lausuntojen lisäksi Junttilan analyysi perustui Puolustusvoimien omiin strategisiin tilanearvioihin. Neuvotteluiden taustalla oli siis tarve turvata selusta ja saada edellytykset hyökkäyksen toteuttamiseen. Näin katsottuna Suomi oli vain välitavoite strategisten päämäärien saavuttamiseksi suurvaltojen välisessä sodassa. Tämä lähtökohta varmisti käsitystä siitä, että Suomi muodostuisi sotatoimien kohteeksi osana suurempaa selkkausta erillissodan ollessa epätodennäköinen.¹¹⁶ Myöhemmin on esitetty erinäisiä arvioita Neuvostoliiton strategisista tavoitteista, joihin ei ole konkreettista vastausta johtuen sotasuunnitelmien salaisuusasteista. Siitäkin huolimatta voidaan havaita, että Neuvostoliiton sotilaallisen doktriinin

¹¹³ Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittymiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 118-122, 150-151; Sutela 1995, 50-51.

¹¹⁴ Kenraalimajuri Paavo Junttilan muistio ”*YYA-sopimuksen sotilaallisista sovellutuksista*” 2.5.1972, MOT-ohjelman ”*Salainen sota I*” tausta-aineistoa, asiakirjan kopio kirjoittajan hallussa. Asiakirjasta myös: Suomi 1996, 687-690; Lukkari 2003, 141-143. Vastaavia arvioita Kenraali Lauri Sutelan evp:nä laatima PM ”*NL:n ja Suomen asevoimien väliset keskustelut vv 1972-1974*” Pk-2309/29, RVHA, KA; Tiedustelupäällikön muistio 17.9.1976 ”*Arvioita NL:n asevoimien ja Suomen puolustusvoimien välisistä suhteista Bartenjevin-Komissarovin kirjan perusteella*”, T-27073/Hh:1, Pääesikunnan tiedustelupäällikkö, KA.

¹¹⁵ Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittymiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 118; Suominen 2012, 164-165, 305; Suomi 2000, 436, 450-451.

¹¹⁶ Ibid.

perusajatuksena oli *syvän taistelun* mahdollistama puolustus syvyydessä – ja mielellään vieraalla maaperällä.¹¹⁷

Esiin tulleet seikat ehdottomasti korostivat pohjoisen alueen puolustuksen merkitystä. Sotilaalliselta kannalta katsottuna tilanne asetti Suomen pelkäämän konsultaatiokynnyksen riippuvaiseksi Neuvostoliiton strategisista intresseistä: konsultaatiot eivät välttämättä perustuneet konkreettiselle lännen muodostamalle uhkalle, vaan itse asetettuihin sotilaallisiin tavoitteisiin ja arvioon eri osapuolten voimasuhteista. Kyynisesti katsottuna konsultaatiouhka riippui siis siitä, näkikö Neuvostoliitto, että sille olisi edullista hyödyntää Pohjois-Suomen aluetta strategiseen hyökkäykseen sotatilanteessa. Poliittinen luottamus ja ulkopoliittikka saattoi pahimmassa tapauksessa olla toissijaista, eikä puolustuskykyä voitu saada rauhansopimuksen rajoitusten ja matalan resursoinnin myötä sellaiseksi, joka olisi aukottomasti estänyt esitetyt konsultaatiovaatimukset – etenkin Pariisin rauhansopimuksen rajoittaman ilmapuolustuksen osalta.¹¹⁸

Pohjois-Suomen puolustuskysymys eli juuri tämän epävarmuustekijän ympärillä. Julkilausuttuna, ja todellisenakin tavoitteena oli pysyttäytyä suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella sekä vaalia luottamuksellisia suhteita niin itään kuin länteen. Arktinen alue oli Keski-Eurooppaan verratessa todellakin sivusuunta, tosin merkittävä sellainen. Tämän lisäksi hyökkäys arktisella alueella olisi vaatinut merkittäviä voimia, erityisesti siinä tapauksessa, jos Suomi tekisi sotilaallista vastarintaa, joka taas muodosti Neuvostoliiton suunnittelulle oman epävarmuustekijän. On hyvinkin mahdollista, että Neuvostoliitolla oli omassa operatiivisessa suunnittelussaan monia rinnakkaisia skenaarioita, joissa myös puolueettomien asevoimat oli otettava huomioon ja vaihtoehtoja oli useita: alue saatettiin sivuuttaa joukkojen säästämiseksi, toisaalta esteetön kulku Suomen läpi olisi nopeuttanut mahdollista hyökkäystä Pohjolassa merkittävästi.¹¹⁹

¹¹⁷ Kukkola 2024, 26–28; Kulomaa 2007, 221–227.

¹¹⁸ Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittämiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 150–151, 171–172.

¹¹⁹ Rinnakkaisista skenaarioista on kirjoittanut Ruotsin Puolustusvoimien komentajana (ÖB) toiminut kenraali Gustafsson. Kenraaliluutnantti Kanninen taas huomautti Holmströmille, että eri tilannevaihtoehtojen ja skenaarioiden laatiminen on täysin normaalia operatiivista työtä, kts. Gustafsson 2007, 37–41; Gustafsson 2014, 40–34; Holmström 2011, 166–167. Gustafssonin arvioista kts. Kukkola 2024, 62; Suominen 2012, 216–217. Vastaavaan viittaa myös Raimo Heiskanen omassa ”testamentissaan”: ”*Pohjoisten alueiden strateginen merkitys Neuvostoliitolle on myös kasvanut. Sen ovat niin paljon vahventuneet, että sodan syttyessä sillä on erilaisia toimintaoptioita, joiden varmentamiseksi on Suomen puolustusvoimien rooli selvitetävä.*” kts. Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittämiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 118-122, 150-151;

Epävarmuus loi toisaalta pohjaa puolueettomuuspyrkimykselle, kriisinhallinnalle ja luottamuksen roolille, muttei missään nimessä antanut syytä pahimman poissulkemiselle: tilanteelle, joka olisi merkinnyt koko sodanjälkeisen ulkopoliitiikan epäonnistumista. Kaikki kuitenkin riippui siitä, miten Neuvostoliitto lasi kykenevänsä ja näki kannattavaksi oman priorisointinsa pohjalta: valintana oli kysymys strategisen puolustuksen toteuttamisesta loukkaamalla Suomen ja Ruotsin aluetta, ohittamalla puolueettomaksi julistautuneet valtiot, painostamalla pohjoismaat yhteistyöhön ydinasein, käyttämällä YYA-sopimusta Suomen tahdon vastaisesti läpikulkuhyökkäyksen mahdollistamiseen tai näiden yhdistelmällä.¹²⁰ Toisaalta Suomen puolustuksen luomaa epävarmuustekijää Neuvostoliitolle ei ole syytä vähätellä.

Joka tapauksessa, oli Neuvostoliiton aiheet mitä tahansa, oli Lapin puolustuksen kehittämällä merkittävä rooli nimenomaan ulkopoliittisen luottamuksen kannalta. Vaikkakin Lappi määriteltiin aiemmin maanpuolustuksen kannalta ei-keskeiseksi alueeksi, sen puolustukseen sekä puolustuskyvyn uskottavuuteen käytettiin runsaasti resursseja ja se nähtiin poliittisesti tarkoituksenmukaiseksi. Pelkistäen voisi siten sanoa, että jos Etelä-Suomen alue oli kaikin puolin merkittävä maan selviytymisen kannalta, muodostui Lapin alue erityisen merkittäväksi rauhan jatkuvuuteen ja puolueettomuuteen tähtäävän ulkopoliitiikan ylläpitämisen ja sen vaatiman ulkoisen uskottavuuden kannalta.¹²¹

¹²⁰ Ibid; ”Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittämiseen” 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 115.

¹²¹ Vastaavan arvion tekee myös Jouko 2016, 33–34.

3 Turvallisuusympäristön muutos ja III PPK

Valtioneuvosto asetti 20.12.1979 kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean arvioimaan Suomen turvallisuuspoliittista tilannetta sekä tarkastelemaan puolustuskykyä ja laatimaan ehdotus Puolustusvoimien kehittämiseksi vuosille 1982–1986 sekä pitkän tähtäimen suuntaviivat aina vuoteen 1996 saakka.¹²² Kolmetoistajäsenisen komitean puheenjohtajaksi nimitettiin tuttuun tapaan professori Jan-Magnus Jansson ja asiantuntijajäsenet ulkoasianministeriöstä, puolustusministeriöstä, pääesikunnasta sekä rauhan- ja konfliktitutkimuslaitoksesta. Komitean työskentelyä tuki nelijäseninen sihteeristö, joista kaksi valittiin SDP:n ja Keskustan edustajista ja kaksi Puolustusneuvoston sotilasjäsenistöstä.¹²³

Toinen parlamentaarinen puolustuskomitea arvioi turvallisuusympäristöään liennytyksen ja ETYK:n hengessä, mutta sen seuraaja päätyikin arvioimaan tulevaisuudennäkymiä paljon synkemmin todeten maailmanpoliittisen tilanteen viilentyneen ja liennytyksen virtojen heikkenen.¹²⁴ Negatiivisesti turvallisuusympäristöön vaikutti suurvaltojen keskinäisten välien heikentyminen, jonka nähtiin johtuvan sekä Neuvostoliiton hyökkäyksestä Afganistaniin, että kilpavarustelun kiihtymisestä.¹²⁵

NATOssa oli vastikään tehty ns. kaksoispäätös keskikantaman ydinohjusten ja risteilyohjusten sijoittamisesta Eurooppaan vedoten Neuvostoliiton vastaavien SS-20 keskimatkan ohjusten sijoittamiseen Itä-Eurooppaan. Päätöksen taustalla oli vaatimus näiden asejärjestelmien pariteetista tai poisvetämisestä Euroopassa (two-track-policy).¹²⁶ Ilmapiiri kiristyi entisestään komiteakäsittelyn aikana myös Itämeren piirissä, sillä elokuussa 1980 Puolassa alkanut lakkoliike toi kriisin tuntua myös Suomen valtiojohdolle.¹²⁷

Aseistariisuntakysymyksetkin kohtasivat haasteita, sillä SALT II -sopimuksen osalta ei edetty ratifointiin. Vastaavasti laaditut sopimukset eivät olleet pysäyttäneet aseteknologista kehitystä, pikemminkin päinvastoin: strategisten aseiden rinnalla muiden ydinasejärjestelmien merkitys oli havaittavasti kasvanut ja rajalinjat tavanomaisten aselavettien välillä olivat entisestään

¹²² Komiteanmietintö 1981:1, 1–2.

¹²³ Puolustusministeriön muistio ”Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean asettaminen” 13.12.1979, T-26775/1, III PPK, KA; Valtioneuvoston esittelylista Parlamentaarisen puolustuskomitean asettamisesta 20.12.1979, T-26775/1, III PPK, KA; Parlamentaarisen puolustuskomitean kokoonpano 4.1.1980, T-26775/1, III PPK, KA. Kokoonpanosta, katso tarkemmin liite 1.

¹²⁴ Raitasalo 2018, 401–402.

¹²⁵ Suomi 2000, 541–551; Visuri 2010, 244; Tarkka 2012, 417–419. Erityistä huolta herätti lisäksi professori Apusen huomautus, jossa hän korosti Afganistanin solmineen Neuvostoliiton kanssa YYA-sopimuksen, kuten Suomikin.

¹²⁶ Ibid; Suomi 2000, 554–556; Suominen 2012, 359–360.

¹²⁷ Suominen 2012, 353–359; Suomi 2000, 551–553; Penttilä 1991, 142–143.

hämärtyneet. Ydinaseiden taktillinen käyttö oli aiempaa mahdollisempaa.¹²⁸ Neuvostoliitossa sen sijaan pelättiin NATO:n mahdollista meri- ja ilmauhkaa Pohjoiskalotin alueella, joka korostui entisestään risteilyohjusten käyttöönoton myötä.¹²⁹ Näistä näkökulmista katsottuna ei liene mitenkään sattumanvaraista, että III PPK:ssa käydyissä keskusteluissa keskeisiksi piirteiksi muodostui keskustelu rajoitetun tai täysimittaisen ydinsodan mahdollisuudesta sekä aseteknologian kehittymisen tuomista haasteista Suomen puolustukselle.

3.1 Konventionaalaisesta sodasta sekä-että-sotaan? – Ydinaseet sodan kuvassa

Yhdysvaltojen kaksoispäätös sijoittaa Eurooppaan keskipitkänmatkan ohjuksia ja risteilyohjuksia oli herättänyt Suomessa keskustelun risteilyohjuksen sotilaspoliittisista implikaatioista. Vastaavasti suurvaltojen yhä jännittyneemmät välit ja julkisuudessakin esiintyneet spekulatiot ydinasedoktriineista olivat nostaneet ydinaseita koskevan keskustelun keskiöön aseistariisuntapyrkimysten ja rauhanpolitiikan ohella, jolla oli omat implikaatiot myös komiteassa käytävään keskusteluun.

Komiteassa heräsikin useaan otteeseen keskustelua ydinaseiden käytön mahdollisuudesta. Kyseisten aseiden käyttöä sivunnutta tiedustelupäällikkö, kenraalimajuri Raimo Heiskasen antamaa asiantuntijalausuntoa ei ole salaisena asetettu osaksi komitean aineistoja, mutta siitä heränneen keskustelun pohjalta komiteassa heräsi runsaasti huolia konventionaalisen sodan ja ydinsodan mahdollisuudesta Euroopassa. Keskustelun keskiössä oli ajatus konventionaalisin asein alkavasta sodasta, jossa mahdollisesti käytettäisiin taktisia aseita rajoitetusti, jonka toisena vaihtoehtona pidettiin rajoittamatonta ydinsotaa.¹³⁰

Jälkimmäisessä tapauksessa pienten valtioiden selviytymismahdollisuudet ja toimintamahdollisuudet nähtiin lähes olemattomiksi. Tämä vaikutti koskevan myös suurvaltoja Heiskasen todetessa rajoittamattoman ydinsodan tarkoittavan molemmille suurvaltaosapuolille, niiden välille yksilöitynäkin, häviötä. Täysimääräistä ydinsotaa ei siis nähty alkuasetelman kannalta loogisesti katsottuna mahdolliseksi, vaan ydinaseiden käyttöä pidettiin ennemmin demonstratiivisena pelotteena tai poliittisena aseena. Heiskasen näkemyksen mukaan vaatisi

¹²⁸ Komiteanmietintö 1981:1, 5–7; Jaakko Iloniemen asiantuntijalausunto ”*Kansainvälisen politiikan yleiskuva mukaanlukien suurvaltasuhteet*” 29.1.1980, T-26775/2, III PPK, KA; Pauli O. Järvenpään asiantuntijalausunto ”*SALT ja strategisten doktriinien kehitysnäkymät*” 22.2.1980, T-2775/2, III PPK, KA.

¹²⁹ Kukkola 2024, 27–28.

¹³⁰ Keskustelupöytäkirja 26.2.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Vastaava käsitys myös kenraalimajuri Stewenin asiantuntijalausunnossa ”*Sodan ja taistelujen kuva tulevaisuudessa*” 15.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA

suuria periaatteellisia muutoksia, että varsinaista totaalista ydinsotaa pidettäisiin mahdollisena.¹³¹

Puolustusministeriön kansliapäällikkö, kenraaliluutnantti Pajunen yhtyi Heiskasen näkemyksiin ja piti suurvaltojen varautumista hyvin paradoksaalisena. Vastaavasti hän piti epätodennäköisenä sitä, että sota syttyisi Neuvostoliiton tavoitellessa kolmannessa maailmansodassa yksinomaan Länsi-Saksan tai Länsi-Euroopan asettamista omaan piiriinsä. Itse suursodan syttymistä Pajunen piti monimutkaisena: Suursotaan ja sodan olemukseen sisältyi ennustamattomia piirteitä.¹³²

Vaikka rajoittamaton ydinsota nähtiin keskustelussa mielettömäksi, ydinaseiden taktinen käyttö, parantunut osumatarkkuus, ydinkärkeä mahdollistavien konventionaalisten asejärjestelmien käyttö ja ydinlatausten pienentyminen omalta osaltaan hämärsivät konventionaalisen ja ydinsodan välistä rajaa. Valtasen mukaan tämän nähtiin nostavan taktisten ydiniskujen todennäköisyyttä sotatilanteessa, sillä niiden kohdistaminen sotilaskohteisiin ei välttämättä johtaisi mannertenvälisten aseiden käyttöön, ja luonnostaan aseet saattoivat toimia kiristyskeinona tai niitä saatettiin käyttää portaittain eskaloimalla kohti niiden laajamittaisempaa käyttöä. Kyse oli siten tavallaan kahden sodan mallin välisestä ”*sekä-että-sodasta*”.¹³³

Komitealle asiantuntijalausunnon jättäneen tohtori Pauli O. Järvenpään mukaan oma roolinsa oli myös suurvaltojen strategisilla doktriineilla, joissa ainakin Yhdysvalloissa oli siirrytty aluksi massiivisen vastaiskun doktriinista varmistetun tuhon oppiin ja nyt kohti joustavampaa ja tilannesidonnaista aseiden käyttöä sotilaskohteisiin kohdistussuunnitelmissa.¹³⁴ Toiselta kannalta katsottuna kyse ydinaseissa oli myös tavallaan konventionaalisen voiman vastapainosta ja NATO:n tasapainottavasta reagoinnista Neuvostoliiton sotilaallisen voiman epäsuhtaan pelotevaikutuksella.¹³⁵

Tähän pohjautuen voidaan nähdä, että uusien ydinaseiden sijoittelu saattoi toimia liittokunnalle perinteisen pidäkkeen roolissa ja toisaalta myös mahdollisena sotilaallisena aseena, jos oma

¹³¹ Ibid.

¹³² Keskustelupöytäkirja 26.2.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Keskustelupöytäkirja 25.3.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

¹³³ Keskustelupöytäkirja 26.2.1980, T-26775/1, III PPK, KA. Myös Stewen peräänkuulutti samaa huolimatta konventionaalisen sodan kuvan korostumisesta, kts. kenraalimajuri Stewenin asiantuntijanlausunto ”*Sodan ja taistelujen kuva tulevaisuudessa*” 15.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA. Ajatukset päättyivät myös komiteanmietintöön, kts. Komiteanmietintö 1981:1, 11–14.

¹³⁴ Komiteakäsittelyn aikana Järvenpää laati tutkimusta rajoitetun ydinsodan doktriinin vaikutuksesta Suomen turvallisuuspolitiikkaan. kts. Pauli O. Järvenpään tutkimussuunnitelma ”*Rajoitetun ydinsodan doktriini ja sen heijastukset Suomen turvallisuuspolitiikkaan*”, T-26775/3, III PPK, KA; Pauli O. Järvenpään asiantuntijalausunto ”*SALT ja strategisten doktriinien kehitysnäkymät*” 22.2.1980, T-2775/2, III PPK, KA.

¹³⁵ TAPRI:n johtaja Tapio Variksen puheenvuoro III PPK:n keskustelupöytäkirjassa 25.3.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Mietinnössä kts. Komiteanmietintö 1981:1 s. 16–17.

konventionaalinen voima ei olisi tarpeeksi vahva torjumaan vihollisen hyökkäystä sotatilanteessa. Tämä merkitsi Suomen kannalta erityistä huomiota oman alueensa hallintaan.

Komitean kriittisiä äänensävyjä edustavat jäsenet, Väyrynen, Hentilä ja Viialainen, pitivät kuitenkin ydinsotaa konventionaalista sotaa todennäköisempänä tilannevaihtoehtona ja varsinaista konventionaalista sotaa epätodennäköisenä; myöskään aseiden rajoitetun käytön mahdollisuuteen he eivät pitäneet kovinkaan mahdollisena eskalaatorisikin turvin. Tämä yhdistyi puolustusvoimien olemassaoloon ja varustelumenoja käsittelevään kritiikkiin puheenvuorojen korostaessa aseistariisunnan merkitystä.¹³⁶ Aseiden rajoitetun käytön osalta on kuitenkin todettavissa, että taktisten ydinaseiden käyttökynnystä pidettiin järjestäänkin korkeana ja hankalasti kontrolloitavana.¹³⁷

Väyrynen näki asiantuntijalausunnossaan, että Pohjois-Euroopan kytkeytyessä Murmanskin tukikohtaan ja sitä myöten ydinaseisiin perustuvaan keskustasapainoon, oli todennäköisempää, että arktisella alueella sodittava sota – jos sellaista olisi edes odotettavissa – sodittaisiin ydinasein eikä tavanomaisin asein.¹³⁸ Nämä näkemykset eivät kuitenkaan saavuttaneet komitean enemmistöä puolelleen. Puolustusjärjestelmän kehittämistä asiantuntijalausunnon jättänyt Valtanen päätyikin summaamaan komiteassa käytyä keskustelua syyskuussa 1980 siten, että sekä ydin-, että erillisota nähtiin Suomen kannalta epätodennäköisiksi uhkavaihtoehtoiksi. Sota liittyisi aiempien arvioiden tapaan osaksi laajempaa selkkausta, joka taas rajoittaisi mahdollisen hyökkääjän Suomea vastaan projisoimaa voimaa. Näin ollen omaehtoinen puolustuskyky saattaisi riittää ennaltaehkäisemään sodan; tai pelotteen epäonnistuessa olisi kykenisi ostamaan aikaa sitkeällä vastarinnalla poliittisen ratkaisun löytämiseen.¹³⁹

Ydinaseiden korostuminen ja keskustelu niiden taktisesta käytöstä keskustelussa asetti kuitenkin Puolustusvoimat pohtimaan ydinsodan mahdollisuutta ja niiden uhkan jyrkkää poissulkemista sotilaallisista uhkakuvista. Vaikkakin pienen valtion puolustuskyky havaittaisiin kyseisessä tilanteessa pieneksi, Puolustusvoimien rooli muodostui merkittäväksi ennaltaehkäisevänä voimana ja jopa joukkojen olemassaolo ja niiden käyttö alueellisena puolustusjärjestelmän

¹³⁶ Matti Viialaisen puheenvuoro keskustelupöytäkirjassa 1.4.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Matti Viialaisen puheenvuoro keskustelupöytäkirjassa 17.6.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Raimo Väyrysen puheenvuoro keskustelupöytäkirjassa 26.2.1980, III PPK, KA.

¹³⁷ Kenraaliluutnantti Pajusen puheenvuoro kokouspöytäkirjassa 27.5.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Viialaisen viittaus Kekkosen puheenvuoroon Tukholmassa kokouspöytäkirjassa 27.5.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

¹³⁸ Raimo Väyrysen asiantuntijalausunto ”Suomen turvallisuuspolitiikan päämäärät ja keinot” 22.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA; vastaava käsitys oli myös Kalelalla, kts. VTL Jaakko Kalelan lausunto III PPK:lle ”Pohjois-Eurooppa kansainvälisessä strategisessa tilanteessa” 4.3.1980, T-26775/2, III PPK, KA.

¹³⁹ PE:n yleisesikuntapäällikkö Jaakko Valtasen lausunto III PPK:lle ”Puolustusjärjestelmän kehittäminen”, T-26775/2, III PPK, KA. vrt. myöhempään ”Kynnyksen” strategisen puolustuksen suuntaviivoihin, kts. Tynkkynen & Jouko 2018, 158–160

puitteissa pakotti arvioimaan kaikkien aseellisten keinojen järkevyyttä. Tähtäsihän puolustusjärjestelmä sodan ulkopuolella pysyttelemiseen. Kotimainen aseistariisunta ei Pääesikunnan operatiivisen osaston näkökulmasta ollut oikeasuuntainen ratkaisu.¹⁴⁰

Pääesikunnan operatiivisella osastolla kuitenkin pohdittiin vakavasti, että tulisiko ydinaseiden osalta korostaa jo olemassa olevaa tietotaitoa ja tehostaa varautumista taktisten ydinaseiden varalle. Käytännössä tämä olisi tarkoittanut ydinaseiden mukaan ottamista konkreettisemmin uhkakuviin ja sotaharjoitusten tilannekehityksiin. Aseistariisunnasta käydyn keskustelun haasteiksi nähtiin siis konventionaalisen sodan korostuminen ainoaksi potentiaaliseksi uhkaksi, joka altisti Puolustusvoimien näkemykset kritiikille, sillä ydinaseiden uhkaa korostavassa keskustelussa konventionaalinen sota nähtiin aika ajoin epätodennäköisenä ja sitä myöten sotilaallinen varautuminen yhteiskunnan resurssien tuhlaamisena. Operatiivisen osaston laatiman muistion näkökulmasta oli siis uudelleen punnittava, missä mielessä keskusteluun osallistuttaisiin ja missä mielessä ydinaseiden uhkaa pidettäisiin julkisesti eri keskusteluissa esillä. Uutta näkökulmaa ei kuitenkaan nähty tarpeelliseksi eikä siitä oltu Pääesikunnassa yksimielisiä.¹⁴¹

Komiteassa pohdittiinkin useassa otteessa ydinaseiden roolista konventionaalisen sotilaallisen voiman korvaajana tai täydentäjänä rajoitetusti käytettynä. Sotilasasiantuntijoiden näkökulmasta rajoitetun käytön nähtiin tulevan kysymykseen, ydinsota poissulkien, vain siinä tapauksessa, jos Suomi ei hallitsisi omaa maaperäänsä. Ajattelumalliin viittasi Pohjois-Suomen sotilasläänin komentaja, kenraaliluutnantti Haaksalo komitean vieraillessa Rovaniemellä ja kenraalimajuri Stewen esitellessään sodan ja taistelujen kuvaa todetessaan ”*kuitenkin voinee maamme joutua ydinasehyökkäyksen kohteeksi siinä tapauksessa, että ydinsota on jo muualla tosiasia ja aiemminkin, jos alueellamme on jonkin ydinasevallan joukkoja*”.¹⁴²

Pohjolan ydinaseongelmaa tutkinut Tapio Juntunen päätyy vastaavaan arvioon väitöskirjassaan viitatessaan alivaltiosihteeri Keijo Korhosen (kesk.) kirjoittamaan muistioon vuodelta 1980, jonka mukaan Suomi altistuisi ydinaseiskujen kohteeksi vasta alueensa, ja niistä erityisesti Pohjois-Suomen, joutuessa toisen osapuolen hallintaan. Korhosen ajattelu peilasi erityisesti

¹⁴⁰ Pääesikunnan operatiivisen osaston muistio ”*Arviointi Aki Hietasen ja Pertti Joenniemen esitelmästä ”Ydinaseet Suomen puolustusdoktriinissa 11.1.1982”*” 22.1.1982, Pk-2309/18, RVHA, KA.

¹⁴¹ Ibid. Viimeiseksi mainittu selviää Heiskanen kirjoittamista marginaalimerkinnöistä.

¹⁴² Kenraalimajuri Stewenin asiantuntijalausunto ”*Sodan ja taistelujen kuva tulevaisuudessa*” 15.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA; Lisäksi Jansson totesi III PPK:n kokouksessa, että ”*vieraan vallan joukkojen olo alueellamme merkitsee iskuvaaran kasvamista*”, kts. Keskustelupöytäkirja 1.4.1980, T-26775/1, III PPK, KA. Tätä seikkaa korosti myös Raimo Heiskanen, kts. Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittymiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 36–37.

Yhdysvalloissa käyttöön otettuun rajoitetun vastaiskun doktriiniin ja Neuvostoliiton julkilausumiin ydinaseiden käytöstä. Tätä Korhonen korosti myös komiteassa antamassaan asiantuntijalausunnossa puhuessaan sotilaallisen maanpuolustuksen resurssien ja alueellisen hallinnan merkityksestä. Ydinaseiden uhka peräänkuulutti siten omatoimista puolustuskykyä ja myös vieraiden valtojen [ml. Neuvostoliiton] alueellisen hyödyntämisen estämistä.¹⁴³ Näkemys lienee ollut Puolustusvoimissa sangen yleinen, sillä siihen viitattiin usein julkisuudessa esitetyissä lausunnoissa.¹⁴⁴

Kritiikkiä Korhosen esitys herätti erityisesti siksi, että julkisuudessa esiteltiin samaan aikaan spekulatiivista listaa Yhdysvaltojen ydinasekohteista Suomessa. Lopulliseen komiteamietintöön päätyi tältä pohjalta maininta siitä, ettei maassa ollut varsinaisia ”*ydinaseita eikä näistä aiheutuvia ydinasekohteita*”.¹⁴⁵ Vaikka Korhosen esittämä näkemys ydinaseidenkohteiden uupumisesta ei päätynyt komiteamietintöön, siihen viitattiin julkisuudessa usein tosiasiana. Näkemys lienee ollut Puolustusvoimissa sangen yleinen, sillä siihen viitattiin usein julkisuudessa esitetyissä lausunnoissa.¹⁴⁶

Yhdysvaltojen oletettu strateginen doktriini merkitsi kuitenkin julkisessa keskustelussa yhä hanakampaa sitoutumista oman maaperän omaehtoiseen puolustamiseen. Avatessaan 82. maanpuolustuskurssia kenraali Lauri Sutela muistutti, ettei Suomi ollut puolueettomuuspoliittisten pyrkimystensä ja omaehtoisen puolustuskykynsä ansiosta ydiniskujen kohde. Väestönsuojelutoimien rooli muodostui kuitenkin merkittäväksi aseiden välillisten vaikutusten, kuten laskeuman seurauksena.¹⁴⁷

Puolustuskykyä ei vielä kukaan pyritty mitoittamaan ydinaseiden uhkan varalle, vaan se asemoitiin konventionaalisen sodan tai sitä matala-asteisempien kriisien torjuntaan. Sen sijaan puolustusvalmisteluiden kannalta väestönsuojelun roolin nähtiin olevan merkityksellinen. Ydinaseiden suhteen komitean suosituksena oli edesauttaa negatiivisten turvatakuiden puolesta keskustelua kansainvälisillä foorumeilla.¹⁴⁸ Mietinnössä ydinaseiden rajoitettu käyttö nähtiin toisaalta epätodennäköiseksi ja vaaralliseksi tilannevaihtoehdoksi.¹⁴⁹

¹⁴³ Penttilä 1991, 142; Juntunen 2024, 315–316; UM:n poliittinen alivaltiosihteeri Keijo Korhosen asiantuntijalausunto ”*Maanpuolustus turvallisuuspolitiikan osana*”, T-2775/2, III PPK, KA.

¹⁴⁴ Esim. Pauli Järvenpää ”*Rajoitetun ydinsodan doktriini*”, Ulkopoliitikka 2/1981.

¹⁴⁵ Komiteamietintö 1981:1, 25–26, 34–35, 69.

¹⁴⁶ Esim. Pauli Järvenpää ”*Rajoitetun ydinsodan doktriini*”, Ulkopoliitikka 2/1981.

¹⁴⁷ Lauri Sutela ”*Ydinaseiden välilliseen vaikutukseen varauduttava*” Ruotuväki 20.11.1981 N:o 21, 2.

¹⁴⁸ Ibid. Negatiiviset turvatakuut = vastaavia aseita ei käytetä eikä niiden käytöllä uhata ydinaseettomia maita.

¹⁴⁹ Komiteamietintö 1981:1, 16–17.

3.2 Kohti kriisinhallintaa? – Kriisit ja suojajoukot

Suurvaltojen välisen sodan tuhoisuus ja sen myötä avoimen sodan todennäköisyys asetti II PPK:n arvioimaan varsinaisen sodan epätodennäköiseksi ja pitämään sotaa matalampia kriisejä todennäköisimpänä uhkana. Tähän käsitykseen kytkeytyi tiiviisti Puolustusvoimien rooli turvallisuuspolitiikan osana ja sen uskottavuuden takaajana, joka omalta osaltaan selkiytti Puolustusvoimien roolia kokonaisturvallisuuden kentässä. III PPK:ta edeltävänä aikana kriisivalmiuden eteen tehtiin toimenpiteitä valmistelemalla valmiuslainsäädäntöä ja kriisiajan valmiutta eri yhteiskunnan osa-alueilla.¹⁵⁰ Maanpuolustuksen kannalta vähitellen muodostuva kriisinhallinta peräänkuulutti nopeaa ja joustavaa toimeenpanokykyä, jolla oli myös materiaallinen ulottuvuutensa.

Puolustusneuvosto oli laatinut II PPK:n suositusten pohjalta alkuvuodesta 1977 kokonaismaanpuolustusta palvelevan muistion poikkeusolojen määrittelyksi ja kriisivarautumisen pohjaksi. Muistion lähtökohta ei ollut yksin sotilaallinen, vaan se otti huomioon suuronnettomuudet ja taloudelliset kriisit. Erityisen keskeiseksi III PPK:n kannalta muodostui muistion käsitys *kansainvälisen tilanteen kiristymisestä*, joka kriisiytyessään kaventaisi pienempien valtioiden ulkopoliittista liikkumatilaa ja altistaisi ne poliittisen painostuksen alaiseksi. Tämän kriisimuodon edetessä *sodanuhkan* asteelle korostuisi sotilaallisen voimannäytön ja valmiuden merkitys, sotilaallisen voiman näyttäytyessä painostuskeinona. Tilanteen nähtiin kehittyvän aste asteelta, lopulta joko laueten rauhanomaisesti tai sotilaallisin keinoin. Suomen kannalta mahdollisiksi ilmenemismuodoiksi havaittiin poliittinen, taloudellinen, psykologinen ja sotilaallinen painostus. Sotatoimet saattaisivat alkaa koskematta aluksi Suomea, mutta sen vaikutukset olisivat väistämättömiä ulkomaankaupan ja sotilaallisen varautumisen näkökulmasta.¹⁵¹

Sotatoimien alkaminen suurvaltojen välillä tarkoittaisi alueloukkausten mahdollisuuksien kasvamista ”*etenkin Lapin ilmatilassa, Etelä-Suomen rannikkovesillä ja Ahvenanmaan alueella*”. Oleelliseksi havaittiin valvonnan tehostamisen ja valmistelevien

¹⁵⁰ Pääsihteeri Hägglundin muistio 5.2.1980 ”*Yhteenvedo parlamentaaristen puolustuskomiteoiden suosituksista ja niiden toteutumisesta*” T-26775/2, III PPK, KA; Komiteanmietintö 1976:37 25; Ries 1988, 246–247; Suomi 2000, 229, 237–243, 246–257; Visuri 2010, 231–233; Tarkka 2012, 217–218; Samaan aikaan kenraali Sutelan ja Kekkonen henkilösuhteet olivat muodostuneet luottamuksellisiksi ja presidentti esiintyi aktiivisemmin Puolustusvoimien tilaisuuksissa. kts. Lukkari 2003, 197–201; Sutela 1995, passim.

¹⁵¹ Puolustusneuvoston PM n:o 9/Da/28.3.1977 ”*Poikkeusolojen määrittely valmiussuunnittelun perustaksi*”, T-28115/Ha:1, KA. Pyrin etsimään kyseistä asiakirjaa Puolustusneuvoston ja PE:n suunnitteluosaston julkisesta (ETS-)aineistosta, mutta ministeriöille ja muille toimijoille lähetetty kirje löytyi lopulta Parlamentaarisen valmiuslainsäädäntökomitean aineistosta; Asiakirjasta aiempia arvioita kts. Visuri 1989, 220–221; Kolbe 2011, 100–102.

puolustustoimenpiteiden aloittamisen ohella valmiuden säätely siten, että mahdollisen hyökkäyksen torjumisen nopealla vasteajalla. Suomen aluetta sotatoimien nähtiin koskettavan kolmessa tapauksessa: *läpikulkuhyökkäyksenä* alueen ulkopuolella kohdistuvaan kohteeseen, *puolustuksen syventäminen* hyväksikäyttämällä Suomen aluetta tai *koko maan valtaukseseen* tähtäävä sotilasoperaatio. Kaksi ensimmäisistä uhkamalleista saattoivat olla alueellisesti rajoitettuja, jotka vaatisivat myös hyökkääjältä rajatumpia resursseja, joka korostaisi toimien yllätyksellisyyttä ja nopeutta. Erityisen keskeisenä uhkasuuntana pidettiin Lapin aluetta, toisaalta myös Etelä-Suomen rannikkoa ja Ahvenanmaata. Maateitse operaatiot etenisivät tieverkkoa hyväksikäyttäen, eristämällä alueen muusta maasta ja tuhoten jäljelle jäävät vastarintapesäkkeet. Ilma- ja meriteitse toteuttavat läpikulkuhyökkäykset toteutettaisiin lamauttamalla meri- ja ilmapuolustuksen. Ahvenanmaalla sotatoimet saatettaisiin toteuttaa maahanlaskujen tukemana mairinnousuoperaationa.¹⁵²

Koko maahan kohdistuva sotilasoperaatio suuntautuisivat muistion mukaan todennäköisesti maan ydinalueelle; Helsinki–Tampere–Turku – väliselle alueelle ja vaatisivat suurempia ja helpommin havaittavia, vähintään kahden viikon kestäviä valmisteluja. Sotatoimet olisivat nopeita, tapahtuen syvällä alueella nopeasti tiestön suunnassa etenevien moottoroitujen joukkojen voimin ja selustassa valtaamalla tärkeät liikenteen solmukohdat, lentokentät ja satamat maahanlaskuin. Puolustajan ilmavoimat lamautettaisiin ja ”ilmaterrorin” voimin kaikkea puolustajan ja siviiliväestön toimintaa pyrittäisiin häiritsemään. Täysimääräiseen siviiliväestön evakuointiin ei ollut tässä tilanteessa enää mahdollisuutta, vaan varautumisen oikea-aikaisuuteen tuli kiinnittää huomiota.¹⁵³

Edellä kuvailut periaatteet esiteltiin myös III PPK:lle päämajamestari, kenraalimajuri Rolf Wilhelm Stewenin esitellessä tulevaisuuden sodan ja taistelun kuvaa komitealle. Keskeisinä piirteinä oli, että yllätyksellistä sodanavausta pidettiin epätodennäköisenä, sillä sodanuhka-ajan ajateltiin kestävän viikkoja tai peräti kuukausia. Tätä toisaalta puolsi myös tiedusteluteknologian kehittyminen siten, että jatkuva ja tarkka valvonta oli mahdollista; todennäköistä oli, että etenkin suurvaltojen sotilaallisia toimia ei voitu enää verhota täydellisesti. Stewen piti kuitenkin epätodennäköisenä sitä, että maan voisi alistaa tai sen aluetta hyväksikäyttää yksin ilma- ja merisodankäynnin keinoin, vaan sen nähtiin edellyttävän myös maasotatoimia. Erityistä

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid.

huomiota tuli kiinnittää vihollisen maastoliikkuvuuteen, tulivoimaan, toiminnan nopeuteen ja elektroniseen häirintään.¹⁵⁴

Sodanuhkan määrittely edellytti maanpuolustukselta valvonnan, valmiuden ja liikekannallepanokyvyn nopeaa säätelyä. Vastaavasti hyökkääjän toimintaa kuvasti häikäilemättömyys, nopeus, ylivoima ja ilmatuki. Tätä pyrittiin yhä torjumaan puolustuksen syvyydellä, jossa alueellinen puolustusjärjestelmä näytti kyntensä. Alueellinen taistelu perustui yhä sotilasläänien ja sotilaspiirien toimintaan perustuviin suoja-, vakautus- ja ratkaisutaisteluihin yleis-, paikallis- ja tukijoukoin. Myöskään uhkamallin jako yllätyshyökkäykseen ja suurhyökkäykseen ei ollut oleellisesti muuttunut huolimatta uudesta kriisimäärittelystä.¹⁵⁵ Pekka Visurin mukaan muuten selkeisiin kriisityyppeihin lukeutui käsitteellistä sekaannusta, sillä yhdeksi kriisityypiksi määriteltiin aseellinen hyökkäys, vaikkakin kriisiä on usein käytetty sodan uhkan synonyyminä.¹⁵⁶

Kriisin määrittelyssä ja Stewenin muistiossa on runsaasti yhtymäkohtia juuri Lapin alueen erityispiirteeseen sotilasliittojen välisenä alueena, edustaen Suomelle laskettuja odotuksia alueen puolustamisesta. Näkemykset olivat Suomen osalta sikäli yhteneviä esimerkiksi Ruotsin ja Yhdysvaltojen kanssa mahdollisten maaoperaatioiden toteuttamisesta. Uhanalaisimpana maasotatoimien painopisteenä pidettiin juuri Lappia, koska todennäköisenä pidettäisiin juuri Pohjois-Suomen alueen hyväksikäyttöä Suomen sotilaspoliittisen aseman valossa.¹⁵⁷ Koko maan hallintaan tähtäävän hyökkäyksen määrittelyssä toisaalta näyttäytyy kansallisten ja ulkopoliittisten lähtökohtien risteävyys, koska sotatoimien nähtiin ulottuvan juuri maan ydinalueelle. Toisaalta syrjäisemmät alueet olivat juuri syvyyttä, jossa vihollista saatettiin kuluttaa alueellisen taistelun keinoin. Näin ollen taistelutapa saattoi vaihdella esimerkiksi haja-asutusalueen sissitoiminnasta torjuvampaan puolustukseen ydinalueilla. Pohjois-Suomen merkityksestä maanpuolustuksen kokonaisuudessa onkin tältä pohjalta esitetty erinäisiä arvioita koskien eri vuosikymmeniä.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Kenraalimajuri Stewenin asiantuntijanlausunto ”*Sodan ja taistelujen kuva tulevaisuudessa*” 15.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA; Puolustusneuvoston PM n:o 9/Da/28.3.1977 ”*Poikkeusolojen määrittely valmiussuunnittelun perustaksi*”, T-28115/Ha:1, KA.

¹⁵⁵ Puolustusneuvoston PM n:o 9/Da/28.3.1977 ”*Poikkeusolojen määrittely valmiussuunnittelun perustaksi*”, T-28115/Ha:1, KA; Kenraalimajuri Stewenin asiantuntijanlausunto ”*Sodan ja taistelujen kuva tulevaisuudessa*” 15.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA.

¹⁵⁶ Visuri 1989, 220–221.

¹⁵⁷ Kenraalimajuri Stewenin asiantuntijanlausunto ”*Sodan ja taistelujen kuva tulevaisuudessa*” 15.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA; Samaa korosti myös lopullinen mietintö, kts. Komiteamietintö 1981:1, 21–22.

¹⁵⁸ vrt. Tynkkynen 2006, 465; Kanninen 1994, 117–119. Ruotsissa ymmärrettiin usein siten, että Puolustusvoimat viivyttäisivät Neuvostoliittoa Lapin alueella, kuitenkin vetäytyen kohti etelää, kts. Holmström 2011, 482–483;

Kriisien pitkäkestoinen luonne ja sotaa verraten todennäköisempi mahdollisuus korostivat sodan ennaltaehkäisykykyä demonstratiivisella pelotteella, joka pohjautui kaikkien puolustushaarojen ja Rajavartiolaitoksen joustavaan toimintaan sotaa matalamman tason kriiseissä. Käsitys loi vähitellen pohjaa Puolustusvoimista *kriisinhallintamekanismina* tai maanpuolustuksesta *kriisinhallintana*. Vaikkakin termi jalkautui julkiseen keskusteluun kenraali Jaakko Valtasen puheessa Paasikivi-seuralle vuonna 1984, oli askeleet tämän mallin toteuttamiselle jo valmistelussa III PPK:ssa ja merkittävältä osin asetettu jo sen edeltäjässä.¹⁵⁹ Käsitys kriisinhallinnasta palveli Puolustusvoimien kolmijakoista lakisääteistä tehtävää; valvontaa, torjuntaa ja puolustuskykyä sekä toteutti maan ulkopoliittikkaa tähtäämällä Suomen pysyttämiseen sotien ulkopuolella.¹⁶⁰

III PPK:lle valmistellussa kehittämisohjelmassa erityiseksi maavoimien kehittämiskohteeksi asetettiin suojajoukkojen¹⁶¹ kehittäminen uusilla varusteilla, sillä niitä määrärahat eivät riittäneet sekä päävoimien että suojajoukkojen kehittämiseen. Suojajoukot ja niihin muodostetut uudet kymmenen moottoroitua *Prikaati 90*:a muodostivat keskeisen suorituskyvyn valmiuden kohottamiselle. Rauhan aikaiset joukko-osastot toimisivat uusien yhtymien runkoina ja ne varustettaisiin alueellisten erikoisolosuhteiden mukaisesti; Pohjois-Suomen tapauksessa lumi- ja suo-olosuhteisiin hyvin soveltuvien tela-ajoneuvoin ja Etelä-Suomen tapauksessa panssaroiduin pyöräajoneuvoin.¹⁶² Kokonaisuudessaan kehitettäviin suojajoukkoihin kuuluisi noin 250 000 sotilasta. Päävoimat eli kaksi kolmasosaa reservistä jäisi näiltä joukoilta vapautuvan kaluston varaan.¹⁶³

Rauhan ajan kokoonpanolla oli siis kriisiä ajatellen merkittävä roolinsa. Pohjois-Suomeen oli läpi 1970-luvun siirretty useita joukko-osastoja. II PPK oli arvioinut Rovaniemelle siirtyneen *Saab 35 Draken* -hävittäjillä varustetun Lapin Lennoston oikeansuuntaiseksi toimenpiteeksi ja korostanut seuraavaksi tulevan aiheeseen ilmatorjunnan ja maavoimien joukkojen kehittämisen alueella.¹⁶⁴ Joukkojen siirtäminen ja ilmapuolustuksen keskittäminen Lappiin tätä myöten jatkui vielä III PPK:n asettamishetkellä. Tuolloin toimeenpannun organisaatiouudistuksen taustalla oli osin rationalisointisyys, mutta sen keskeisenä tavoitteena oli lisäksi vahventaa Pohjois-Suomessa

¹⁵⁹ Komiteanmietintö 1981:1, 68–69; Valtasen puheesta Visuri 1989, 224.

¹⁶⁰ Kenraaliluutnantti Jaakko Valtasen puheenvuoro keskustelupöytäkirjassa 22.10.1980,

¹⁶¹ Suojajoukot = parhaiten varusteltu ja nopeasti toimeenpantava osa sodan ajan joukkoja. Päävoimat = loput joukoista. Jako ei vaikuttanut yleis-, paikallis- ja tukijoukkojen keskinäiseen jakoon, vaan näitä oli niin suojajoukoissa kuin päävoimissa.

¹⁶² Yleisesikuntapäällikkö Jaakko Valtasen lausunto III PPK:lle ”Puolustusjärjestelmän kehittäminen”, T-26775/2, III PPK, KA; Suojajoukoista lisäksi Raitasalo 2018, 403; Penttilä 1991, 143,

¹⁶³ Keskustelupöytäkirja 16.12.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

¹⁶⁴ Komiteanmietintö 1976:37, 24–25, 33–34.

sijaitsevia joukko-osastoja, laajentamalla nykyisiä joukko-osastoja ja siirtämällä Ouluun ilmatorjuntapatteriston. II PPK oli peräänkuuluttanut Lapin alueelle perustettavan eri aselajeista koostuvan arktisiin olosuhteisiin koulutetun yhtymän perustamista.¹⁶⁵ Ehdotus toteutui lokakuussa 1979, kun Sodankylässä sijaitseva *Lapin jääkäripataljoona* laajeni *Jääkäriprikaatiksi*. Prikaatia vahvennettiin yhä vuonna 1982 *Pohjanmaan tykistörykmentillä*.¹⁶⁶

Jääkäriprikaatin lähtökohdat olivat sikäli niin valmiudelliset kuin koulutukselliset, sillä Lapissa joukkoja pystyttiin kouluttamaan, varustamaan ja kehittämään juuri ankarien luonto-olosuhteiden mukaisiksi. Valmiuteen vaikutti lisäksi Sodankylän keskeinen sijainti Lapin läänin alueella.¹⁶⁷ Perustamisella ja nimeämisellä oli myös viestinnällistä arvoa, sillä Suomi oli täyttänyt Lapin sotilaallisen tyhjiön ja osoitti näin ulospäin ottavansa alueen kasvaneen merkityksen tosissaan. Sutela totesi marraskuussa 1979 Suomen Kuvalehdelle, että ”*Jääkäriprikaati on merkinanto ylöspäin, että Suomi huolehtii oman alueensa koskemattomuudesta viimeisiä pohjan perukoita myöden*”.¹⁶⁸

Ankarien luonnonolosuhteiden lisäksi korkea rauhanajan valmiutta peräänkuulutti lisäksi Pohjois-Suomen demografia, sillä muuttotappio verotti alueen nuoria ikäluokkia, ja väestö reserviläiset mukaanlukien keskittyivät alueen eteläosiin. Sotilasläänin komentaja, kenraaliluutnantti Haaksalo korosti III PPK:lle traktoriperusteisten jalkaväkijoukkojen keskitysten kestäväen useita vuorokausia Pohjois-Lapin alueelle. Toisin sanoen alueen puolustusmahdollisuudet olivat pitkälti kiinni liikekannallepanon oikeasta ajoituksesta. Haaksalon arvion mukaisesti rajalliset resurssit, suuret etäisyydet ja lyhyet reagointiajat asettivat hyvin vaikean yhtälön. Keskeisiä olivat myös materiaalipuutteet, sillä Lapissa sijaitsevat joukot tuli varustaa jo rauhan aikana määrävahvuuden mukaisin ajoneuvoin ja talvivarustein. Ilmatorjunta-aseistusta ja panssarintorjuntaohjuksia tuli hankkia erityisesti suurien aukeiden muodostaman haasteen myötä.¹⁶⁹

Puolustuksen kehittämiseen oli runsaasti aihetta, sillä III PPK:n mietinnön mukaan hävittäjäkalustolla saatettiin tuottaa viholliselle tappioita lähinnä *yhdessä suunnassa kerrallaan*, ilmatorjuntakalustoa oli vain vähän valtakunnallisesti tärkeiden kohteiden suojaamiseksi,

¹⁶⁵ Komiteamietintö 1976:37, 4, 33; PE:n järjestelytoimiston N:o 1230/Järjsto/F 10/23.11.1977 ”*Esikäskey maavoimien rauhanajan organisaation kehittämissohjelman (MARO) toteuttamisesta*”, T-25314/F4–F13, Pääesikunnan suunnitteluosasto, KA;

¹⁶⁶ Komiteamietintö 1981:1, 4.

¹⁶⁷ Ruotuväki ”*Maavoimien rauhanajan organisaatiouudistus: Jääkäriprikaati Lappiin*” Ruotuväki 19/1979, 1, 4.

¹⁶⁸ Juhani Aromäki ”*Komentaja Lauri Sutela: Suomen varustelu on minitasoa*” Suomen Kuvalehti 16.11.1979 N:o 46, 36–41.

¹⁶⁹ Kenraaliluutnantti Haaksalon asiantuntijalausunto kolmannelle parlamentaarille puolustuskomitealle ”*Lapin puolustuskysymys*” 12.3.1980, T-2775/2, III PPK, KA.

maavoimien varustamistaso oli lievästi sanottuna kirjava, panssarintorjuntaohjukset puuttuivat, niin myös pimeänäkölaitteet, ajoneuvoja ja panssarivaunujakin oli liian vähän. Suojajoukkojen osalta tilanne oli hivenen parempi, mutta niidenkin varustamisessa oli vielä vuonna 1981 suuria puutteita – esimerkiksi rynnäkkökivääreitä riitti vain taistelujoukkojen pääosalle. Kokonaisuudessaan Puolustusvoimien ja Rajavartiolaitoksen suorituskyky havaittiin *tydyttäväksi*. Materiaalisia puutteita oli jouduttu korvaamaan joukkojen määrällä, mutta suorituskyky oli heikkenemässä siten, että kyky torjua vihollinen edes painopistealueilla oli uhattuna, muulloin mahdollisuuksien rajoituessa hidastamiseen ja tappioiden tuottamiseen. Mietintötekstin perusteella käytännössä koko maavoimien uskottavuus ja sodankäyntikyky oli materiaalisista syistä uhattuna.¹⁷⁰

Tämän ohella koko Puolustusvoimien toimintakyvyn ja kriisisietävyyden kannalta haasteeksi muodostui yli 600 000 sotilaan vahvuisen kenttäarmeijan materiaallinen valmius. Komiteassa käydyssä kiivaassakin budjettikeskustelussa kenraaliluutnantti Valtanen paljasti, että Puolustusvoimat kykenivät ilman ulkopuolista apua vain yhden kuukauden aikavoiton saavuttamiseen poliittiselle johdolle heikon ammustarviketilanteen myötä. Jos valmiudelliset tekijät olivat aiempien komiteoiden keskiössä, muodostuivat nyt sodan ajan materiaaliset edellytykset olennaisiksi kehityskohteiksi. Maata ei voitu enää yllättää, mutta edellytykset maanpuolustuksen toteuttamisen kannalta olisivat voineet olla paremmat. Valtanen kommentti ei ollut poliitikoille suunnattua retoriikkaa, vaan heikon materiaalsen tilanteen vaikutukset toistuivat useissa Pääesikunnan salaisissa asiakirjoissa jo 1960-luvulla ja 1970-luvun alkupuolella.¹⁷¹

3.3 Konsultaatiouhkan paluu? – Risteilyohjukset Pohjois-Suomen taivaalla

Ydinaseiden korostumisen ohella huolia komiteassa herätti risteilyohjusten sijoittaminen Eurooppaan. Nämä ohjukset voitiin varustaa joko konventionaalisin tai ydinkärjin; hämärtäen ydinaseiden ja konventionaalisten aseiden välistä määrittelyä. Ohjukset olivat pienen kokonsa ja lentoratansa vuoksi lisäksi vaikeita havainnoida ja torjua. Ohjuksia saatettiin ampua Pohjanmereltä Pohjois-Suomen ilmatilan läpi Neuvostoliittoon.

¹⁷⁰ Komiteanmietintö 1981:1, 40–42; Raitasalo 2018, 402–403. Materiaalitalanteesta kts. Jouko 2018, s. 306–308.

¹⁷¹ Ibid; Keskustelupöytäkirja 20.11.1980, T-26775/1, III PPK, KA, s. 21; Asiasta oli laadittu 1968 eri sodan malleja varten laskelmat. kts. Pääesikunnan operatiivisen osaston kirje ”*Todennäköiset sodan kuvat*” 116/Optsto/8 sal/11.3.1968, T-26965/F:42 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA. Vuonna 1962 hankintatavoitteeksi oli asetettu 1-2 kk kulutuksen mukaisten varastojen hankkiminen. kts. Pääesikunnan sotatalousosaston muistio ”*Perushankintatavoitteet hankinta-aloittain vv 1962–1969*” 22.1.1962, T-26965/Hh:4 sal, Pääesikunnan operatiivinen osasto, KA.

Huolet heijastuivat myös Suomen sotilaspoliittiseen asemaan. Nimimerkki *Komissarov* julkaisi marraskuussa 1979 Suomen Kuvalehden sivuilla artikkelin, joka tarkasteli Euro-ohjusten ja uusien risteilyohjusten muodostamaa uhkaa, muistuttaen samalla Suomea YYA-sopimuksen velvoitteista. Komissarovin kirjoitus vastaanotettiin huolestuneisuudella, sillä siinä palattiin jo vanhaan kysymykseen Pohjois-Suomen ilmapuolustuksen heikkouksista. Jos uutta uhkaa ei todennettavasti voitaisi torjua, loisi se Neuvostoliitolle mahdollisuuden vedota YYA-sopimuksen pykäliin ja vaatia tiiviimpää yhteistyötä. Kyseessä oli siis jälleen uusi keskustelunavaus liittyen YYA-sopimuksen tulkintaan kriisitilanteessa.¹⁷²

Uhkasta tiedettiin komitean kokoontuessa ensimmäistä kertaa vielä varsin vähän. Ulkoministeriö oli Pääesikunnan tuella laatinut tuoreeltaan keskusteluohjeen ja muistion risteilyohjusten muodostamasta uhkasta, mutta informaatio aseiden käytöstä oli yhä niukkaa. Alustavien selvitysten mukaan uhka ei ollut kuitenkaan käänteentekevä, joskin kallis torjuttava. Pääesikunnan tiedusteluosasto selvittikin täyttä häkää risteilyohjusten sotilaallisia ja poliittisia implikaatioita mahdollisine torjuntakeinoineen.¹⁷³ Pääesikunta oli lisäksi asettanut pysyvän risteilyohjustyöryhmän selvittämään aseiden käyttöä ja tehosti omaa tiedonhankintaansa. Työryhmä antoikin komitealle selvennyksiä aseiden käytöstä III PPK:lle, joskaan ne eivät päätyneet itse komitean aineistoihin.¹⁷⁴

Komitean käsitellessä risteilyohjuskysymystä Lapin lennoston komentaja eversti Pertti Jokinen tähdensi komitealle, että tutkaverkosto vaatisi myös maajoukkoja aistivalvontaan ja ilmapuolustuksen turvaamiseksi tutkien alakatveiden ollessa suuria. Alakatveiden merkitys muodostui keskeisimmäksi haasteeksi lisäksi risteilyohjuksien torjunnan kannalta. Ilmavoimien komentajan, kenraaliluutnantti Rauno Meriön mukaan suoritusvaatimuksiksi tulisi havaita ja torjua risteilyohjukset, vaikkakin niiden käytön nähtiin ilmentävän kaikista vakavimman sotavaihtoehdon, ydinsodan mahdollisuutta. Siitä näkökulmasta katsottuna kynnystä käyttää aseita oli pidettävä sangen korkeana.¹⁷⁵

¹⁷² Valtanen 2015, 17; Juntunen 2024, 259–260; Manninen 2021, 196; Penttilä 1991, 140–141; Juntunen 2024, 258–262; Juri Komissarov ”*NATOn eurostrategia ja Pohjois-Eurooppa*” Suomen Kuvalehti 23.11.1979 N:o 47, 42–46.

¹⁷³ Raimo Heiskasen konsepti risteilyohjuksia käsittelevästä muistiosta ”1979”, T-27073/Hh:1, Pääesikunnan tiedustelupääällikkö, KA; Suominen 2012, 359–361.

¹⁷⁴ Kenraaliluutnantti Valtasen puheenvuorot keskustelupöytäkirjassa 2.9.1980, T-2775/1, III PPK, KA; Pajunen 2019, 426–427.

¹⁷⁵ Keskustelupöytäkirja 12.3.1980, T-2775/1, III PPK, KA; Keskustelupöytäkirja 2.9.1980, T-2775/1, III PPK, KA. Myös aseteknologian kehityksestä asiantuntijalausannon pitänyt professori Jorma K. Miettinen oli samaa mieltä risteilyohjuksen heikosta soveltuvuudesta ensi-iskun aseeksi. kts. Keskustelupöytäkirja 12.2.1980, T-2775/1, III PPK, KA.

Risteilyohjusten tekniset ominaisuudet olivat toisaalta huolestuttavia, mutta toisaalta myös toiveita herättäviä torjunnan kannalta. Kenraaliluutnantti Pajunen oli aiemmissa lausunnoissaan myös aseiden hitauteen ja lyhyeen kantamaan verrattuna ballistisiin ohjuksiin. Sijoittamispäätöksen taustalla oli Pajusen mukaan pyrkimys pakottaa Neuvostoliitto kilpavarusteluun kalliiden torjuntakeinojen kehittämiseksi.¹⁷⁶ Valtanen sen sijaan korosti risteilyohjusten torjuntakysymyksen olevan pitkälti kyse ohjusten havainnoimisesta, sillä niiden alas ampuminen ei olisi ollut millään tavoin teknisesti haastavaa.¹⁷⁷

Risteilyohjusten uhka toi mahdollisuuden ehdottaa tiivistä yhteistyötä Neuvostoliiton kanssa. Matti Viialainen (SKDL) korosti risteilyohjusten merkitystä ensi-iskun aseena ja asettui myöhemmin tarkastelemaan ilmavalvontaa ”Muurmannin komentajan” näkökulmasta ja katsoi Neuvostoliiton vaativan Suomelta kriisitilanteessa ilmavalvontatilannekuvaa risteilyohjusuhkasta. Viialaiselle vastannut Jokinen korosti, ettei kyseinen tiedonvaihto olisi puolueettomuuden mukaista, mutta vastaavat tutkahavainnot voitaisiin lähettää avoimena radioliikenteellä kaikkien kuultavaksi tarvittaessa tasavertaisuusperiaatteen mukaisesti.¹⁷⁸

III PPK päätyikin keskustelujen ja arvioiden pohjalta esittämään risteilyohjusuhkan torjuntaa käyttäen jo olemassa olevia menetelmiä, kuten ammus- ja ohjusilmatorjuntaa, tutkajärjestelmiä ja parantamalla tilannekuvaa. Kuten ydinaseiden osalta, negatiivisten turvatakuiden saaminen ja aseistariisuntapyrkimysten tukeminen muodostuivat oleellisiksi poliittisiksi keinoiksi uhkan torjumiseksi.¹⁷⁹ Ilmapuolustuksen merkitystä torjunnassa peräänkuulutti myös kolmannen hävittäjälaivueen varustaminen, tutkakaluston uusimista sekä uusia ohjushankintoja.¹⁸⁰ Täysin omaperäisiä suositukset eivät olleet, sillä ne olivat keskeisiltä piirteiltään yhtenevät Ruotsin vastaavan puolustuskomitean suositusten kanssa.¹⁸¹

Ajattelulla oli komiteassa myös omat kriittikkonsa. Väyrysen mukaan täydellistä torjuntakapasiteettia ohjusuhkaan vastaan ei ollut saatavilla eikä se ollut myöskään taloudellisesti järkevää. Kriitikki kohdistui myös kysymyksen sotilaalliseen ratkaisuun. Itse asetta hän ei pitänyt käänteentekevänä, vaan koki niiden uhkan korostumisen toimivan

¹⁷⁶ Keskustelupöytäkirja 12.2.1980, T-2775/1, III PPK, KA; Keskustelupöytäkirja 25.3.1980, III PPK, KA, 5; Saman arvion esitti julkisesti myös Klenberg kts. Klenberg 1980, 142–143; Professori Jorma K. Miittinen viittasi myös torjunnan kalleutta Neuvostoliitolle yhtenä vaikuttimena, kts. Professori Miittisen lausunto III PPK:lle ”*Aseteknologian kehitys ja sen vaikutukset*” 12.2.1980, T-2775/2, III PPK, KA.

¹⁷⁷ Keskustelupöytäkirja 12.2.1980, T-2775/1, III PPK, KA.

¹⁷⁸ Keskustelupöytäkirja 4.3.1980, T-2775/1, III PPK, KA; Keskustelupöytäkirja 12.3.1980, T-2775/1, III PPK, KA.

¹⁷⁹ Juntunen 2024, 311–312; Pajunen 2019 s. 427; Hägglund 1981, 140–141; Penttilä 1991, 141–142; Komiteamietintö 1981:1, 25–26.

¹⁸⁰ Komiteamietintö 1981:1, 40; Kanninen 1980, 171–172.

¹⁸¹ vrt. Nyberg 1983, 94–95.

keppihevosenä sotilaallisen voiman kasvattamiseksi. Näkökulmaeroa sikäli selittää se, että hän piti YYA-sopimuksen astumista voimaan selviönä jo ennen sotilaallisten toimien alkamista, korostaen sen toimivan myös keskusteluväylänä.¹⁸²

Puolustusvoimat jatkoivat risteilyohjuskysymyksen selvittämistä. Oma roolinsa tässä oli lännestä saaduilla luottamuksellisilla tiedoilla, jotka muodostuivat myöhemmin hyvinkin merkitykselliseksi, joskin annettuja tietoja ei todennettavasti ollut vielä suuressa määrin saatavilla komiteamietinnön jättöhetkellä. Julkisen keskustelun käynnistyessä Puolustusvoimien edustajat eivät kuitenkaan aina voineet tuoda julki tietojensa lähdeä avatessaan oletamuksiansa aseiden käytöstä. Kritiikkiä oli siis helppo myös esittää. Kokonaiskuva risteilyohjusten sotilasteknisistä ominaisuuksista varmistuivat varsin pian ja olivat hyvin kattavat jo vuoden 1981 aikana.¹⁸³

Sotatieteen laitoksella työskennelleet tutkijat, tohtorit Pauli O. Järvenpää ja Kalevi Ruhala hankkivat tietoa poliittiselle ja sotilaalliselle johdolle risteilyohjusten käytöstä. Heistä Ruhala vieraili NATOssa Yhdysvaltojen suurlähetystön järjestämällä tutustumismatkoilla NATOn esikuntiin. Liittokunnan pohjoisen alueen esikunnan (AFNORTH) komentaja kenraali Sir Anthony Farrar-Hockley oli korostanut vierailijoille ydinaseiden roolia nimenomaan pelotteena. Sen ohella risteilyohjuksin Ruotsin ja Suomen ilmatilan loukkaamisesta ei välttämättä nähty olevan hyötyä: Neuvostoliittoa vastaan tulnaisiin taatusti iskemään, mutta Ruotsin ja Suomen puolueettomuus otettaisiin huomioon.¹⁸⁴

NATOn päämajassa Brysselissä sotilaskomitean varapuheenjohtaja kenraaliluutnantti Lincoln D. Faurer totesi vastaavasti, että risteilyohjuksien tavoitteena oli painostaa Neuvostoliittoa poliittisesti ja sotatilanteessa iskeä logistisiin sekä sotilaallisiin kohteisiin. Lentoreittien kysymys nähtiin arkaluontoiseksi, sillä mitään sotilaallista pakottavaa tarvetta puolueettomien ilmatilan hyödyntämiseen ei ollut, mutta tätä ei kuitenkaan voinut tuoda julki. Julkilausuma näiden aseiden käyttötarkoituksesta olisi voinut olla poliittisesti hyödyllistä, mutta sotilaallisesti katsottuna oli

¹⁸² Raimo Väyrysen asiantuntijalausunto ”Suomen turvallisuuspolitiikan päämäärät ja keinot” 22.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA; Keskustelupöytäkirja 4.11.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Komiteamietintö 1981:1, 81; Apunen 2005, 293.

¹⁸³ Kritiikistä esim. Joenniemi 1984, passim ; Penttilä 1991, 141–142. Hankituista tiedoista kts. Juntunen 2024, 310–312.

¹⁸⁴ VTT Kalevi Ruhalan 12.1.1981 päivätty selonteko tutustumismatkasta Natoon 16.–22.11.1980, T-26001/64, Sotakorkeakoulun strategian opettajan kokoelma, KA. Ruhala ja myöhemmin mainittava Pauli Järvenpää toimivat usein kenraali Sutelan puheiden haamukirjoittajana, kts. Lukkari 2003, 255. Ruhalalla oli myös sotilastiedustelutaustaa kts. Apunen 2012, 26; Turunen 2022, 65, 69.

syötä vaieta pelotevaikutuksen ja ennakoitumattomuuden kannalta. Kaikkiin suomalaisten esittämiin kysymyksiin ei kuitenkaan vastattu, erityisesti niiden koskiessa ydinasedoktriineja.¹⁸⁵

Kesäkuussa 1981 Sutela kertoi presidentti Kekkoselle esittelyssä lähettäneensä tohtori Järvenpään hankkimaan Iso-Britannian asevoimien komentajan, amiraali Sir Terence Lewinin lupaamia tietoja risteilyohjusten käyttötarkoituksesta. Tämänkin tiedoksiannon mukaan hitaasti kulkevat risteilyohjukset eivät soveltuneet ensi-iskuun eikä niitä ajateltu käytettävän vielä puolueettomien maiden ilmatilan läpi. Tiedustelupäällikkö Raimo Heiskanen mukaan saadut luottamukselliset tiedot edellyttivät ja toisaalta osoittivat Puolustusvoimien itsenäistä ja luottamuksellista roolia länsimaiden silmissä.¹⁸⁶ Vaikka tiedot eivät etenkään Sir Lewinin osalta komitean käsittelyyn enää ehtineetkään, ne hyödynnettiin lähes välittömästi. Sutela viittasikin puheessaan maanpuolustuskurssille risteilyohjusten olevan luonnollinen toisen iskun ase, jota käytettäisiin vasta ydinsodan alettua.¹⁸⁷

Mahdollinen risteilyohjusten käyttö oli silti syytä pitää mielessä erityisesti Neuvostoliiton taholta nousevien vaatimusten myötä. Kenraalimajuri Heiskanen enteili, että Komissarovin aloite palveli Neuvostoliiton intressejä pitää maa sotilaspoliittisesti ”oikealla tiellä” muistuttaakseen YYA-sopimusvelvoitteista. Todellisen ensi-isku-uhkan Neuvostoliitolle muodostavia Pershing II-ohjuksia ei voitu sysätä ballistisina aseina puolueettomien murheeksi.¹⁸⁸

Näin ollen, länsimaiden vakuutteluista huolimatta risteilyohjusten uhka otettiin erityisesti Pohjois-Suomen ilmatilan osalta tosissaan III PPK:n mietinnön hengessä. Väliä oli lopulta sillä, että minkälaiseksi Neuvostoliitto koki itseään kohdistuvan uhkan ja toisaalta kaikki mahdollisuudet pyrittiin ottamaan huomioon lupauksista huolimatta. Myöhemmin puolueettomuuden suojaamista harjoiteltiin käytännössä selvittämällä Pohjois-Suomen ilmatorjunnan vahvistamista *S-125MI Petšora*-ohjuspatterilla. Alueella jo olevan tutkakaluston ja *9K32 Strela-2* olkapääohjusten soveltuvuutta risteilyohjusten torjuntaan harjoiteltiin

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Kenraali Lauri Sutelan muistiinpanot esittelystä tasavallan presidentille 29.6.1981, Pk-2309/29, RVHA, KA; Suominen 2012, 361–362; Juntunen 2024, 309–312; Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittymiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 165–166, 211–212. Suomen luottamuksellisen tiedonsaannin merkitykseen ja risteilyohjusten reiteistä saatuihin tietoihin viittaa myös Valtanen haastattelussaan Holmströmille, kts. Holmström 2011, 184.

¹⁸⁷ Sutela 1981, 8–9. Tilannekuvan tarve kuitenkin korostui ja sitä myöten risteilyohjusten ja ydinaseiden tutkimista varten perustettiin vuonna 1981 UM:n ja MATINE:n tuella erillinen tutkimusryhmä, STYX. Kts. Juntunen 2024, 260–261, .

¹⁸⁸ ”Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittymiseen” 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 165–166.

käytännössä hyvällä menestyksellä Pohjois-Suomen sotilasläänin alueella pidetyissä harjoituksilla.¹⁸⁹

Reagointi ydinaseiden madaltuvaan käyttökynnykseen ja risteilyohjusten muodostamaan uhkaan perustui komiteassa pitkälti reaalioliittisiin lähtökohtiin. Uhkia pyrittiin torjumaan juuri niillä keinoin, joita oli käytettävissä. Neuvostoliiton sotilaalliseen apuun suhtauduttiin nihkeästi, sillä yleisen näkemyksen mukaisesti Neuvostoliiton suora sotilaallinen apu saattoi altistaa Suomen strategisten aseiden kohteeksi. Länsimaiden kannalta tuli siten pitää huoli, että merkittävät strategiset kohteet pysyisivät kaikissa tilanteissa omien joukkojen hallussa ja että Suomen puolustuskyky olisi ulkoisesti uskottavaa.

Ulkoinen uskottavuus merkitsi vakuuttelua Neuvostoliiton suuntaan siitä, että sen osoittamat uhkat otettiin tosissaan ja kyettiin ainakin jossain määrin torjumaan. Ensimmäiseen liittyi olennaisesti myös kysymyksen ulkopoliittinen ulottuvuus, joka ilmeni strategisiin aseisiin kohdistuvan aseistariisunnan peräänkuuluttamisena ja vaatimuksilla Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen julistamiseksi. Nämä pohjasivat erityisesti oman aloiteoikeuden ylläpitämiseen suhteessa itään. Kokonaisuutena voidaan todeta, että aseteknologian muodostama uhka vaati aloitteellista ulkopoliitiikkaa ja puolustuskyvyn kannalta symmetristä vakuuttelua.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Ibid; Pajunen 2019, 426–431. Ries 1988, 363; PE:n päällikön, Ermei Kannisen Uudelle Suomelle kertoman mukaan tuli kuitenkin varautua pahimpaan ja suhtautua risteilyohjusten uhkaan realistisesti riippumatta NATOn pääsihteeri Joseph Lunsin julkisista lupauksista huolimatta. kts. Tuomas Keskinen ”*Päesikunnan päällikkö Ermei Kanninen sanoo, että Lappi on tärkein mutta Etelä-Suomen paraatiovi ei ole auki. ’Me vastaamme Ahvenanmaastakin’*” Uusi Suomi 8.2.1981, 34–35.

¹⁹⁰ Vastaava tulkinta Juntunen 2024, 310–311; Aloitteista tarkemmin, kts. Apunen 2005, 291–293; Juntunen 2024, 263–280; Suomi 2000, 590–571.

4 Uhkamallit ja uhkakuvat komiteakeskustelussa

Pasifistien äänenkannattajan, Sadankomitean julkaiseman *Ydin*-lehden sivuilla laskettiin vuoden 1979 lopulla odotuksia kolmannelle parlamentaariselle puolustuskomitealle, kritisoiden asevarustelua ja puolustuspolitiikan kasvanutta roolia turvallisuuspolitiikassa. Ennakoiden tulevia keskusteluita professori Raimo Väyrynen yhdisti II PPK:n mietinnössä mainitun Lapin läpikulun estämisen NATO:n intresseihin ja sen esittämiin arvioihin Lapin sotilaallisesta tyhjiöstä todeten niiden välillä olevan yhtäläisyyksiä. Tavallaan Suomen puolustuspoliittiset toimenpiteet nähtiin suurvaltojen ohella käytännössä katsoen merkityksettömiksi ja toisaalta kuvastavan suurvaltojen tapaista mieletöntä asevarustelua. Näin ollen Suomen väitettiin siirtyneen Ruotsin omaksumalle turvallisuuspolitiikan suuntaukselle, joka korosti omaehtoista puolustuskykyä eli aseellista puolueettomuutta.¹⁹¹ Samaan tematiikkaan palattiin lopulta myös komiteassa.¹⁹²

Uhkasuuntia oli puitu myös Parlamentaarisen valmiuslainsäädäntökomitean vuonna 1979 erimielisesti jätetyn mietinnön jälkeen. Tässä yhteydessä II PPK:ssa SDP:n edustajana toiminut Erkki Tuomioja veisteli kenraalien halvaantuvan heti, jos esitti alueellisen puolustusjärjestelmän perustuvan Neuvostoliiton miehityshukan varalle. Hän vaati järjestelmän perusteellista uusimista jo II PPK:ssa kritisoiden laajan reservin käyttöä.¹⁹³ Etukäteen vaikuttikin siltä, että koko puolustusjärjestelmän perusteita kohtaan esiintyi epäilyksiä toisaalta toiminnasta NATO:n intresseissä ja toisaalta toimista Neuvostoliittoa vastaan. Vastaavasti aseistariisuntavaateiden ja asevarustelun kritiikin korostuessa on helposti nähtävissä, että konsensuksen saavuttaminen III PPK:lle esitettyjen Puolustusvoimien kehittämisohjelmien taakse vaikutti edeltäjiään epäselvemmiltä.

4.1 Väittely symmetriapuolustuksesta

Vieraillessaan Rovaniemellä keväällä 1980, III PPK sai kattavan esityksen Pohjois-Suomen Sotilasläänin toiminnasta ja alueen merkityksestä suurvalloille. Myös Rovaniemen Sotilaspiiri, Lapin rajavartiosto ja Lapin lennosto antoivat omat esittelynsä ja komitea tutustui Jääkäriprikaatin toimintaan Sodankylässä.¹⁹⁴ Sotilasläänin komentaja, kenraaliluutnantti

¹⁹¹ Raimo Väyrynen ”*Turvallisuus heikoilla jäillä*” *Ydin* 7/1979, 6–11; Osmo Apunen ”*Kovasta varustautumisesta pehmeään aseriisuntaan*” *Ydin* 7/1979, 30–33.

¹⁹² Keskustelupöytäkirja 4.11.1980, T-26775/1, III PPK, KA. Väyrynen ilmoitti ”*vastustavansa eurooppalaisen keskitason saavuttamista tai siihen pyrkimistä*”. Näkemykset toistuivat komiteassa, kts. alaluku 4.2.

¹⁹³ ”*Kenraalikomplekseista puolustuskeskusteluun*” *Ydin* 8/1979, 37–38. Tuomioja palasi asiaan muistelmissaan, kritisoiden käsitystä ”*varjodoktriiniksi*” viitaten Penttilän ja Riesin tutkimuksiin. kts. Tuomioja 1993, 155–156.

¹⁹⁴ Arkistoaineistossa on saatavilla ainoastaan Pohjois-Suomen sotilasläänin ja Lapin rajavartioston pitämät esitelmät.

Magnus Haaksalo kytki Lapin alueen merkityksen Murmanskin laivastotukikohtaan ja Norjan läheisyyteen. Aiempien arvioiden tapaisesti Neuvostoliiton enteiltiin sotatilanteessa turvaavan toimintaympäristönsä hyökkäämällä Pohjois-Norjaan. Näin varmistettaisiin Neuvostoliiton toimintaedellytykset Atlantin valtamerellä sekä suojattaisiin Murmanskin laivastotukikohtaa puolustuksen syvyydellä. Haaksalon arvion mukaisesti NATO:n intresseissä olisi taas haastaa Neuvostoliitto pohjoisessa ja suojata omat meriyhteydet Atlantin ylitse.¹⁹⁵

Sotilasläänin arvioi, että sen alueelle kohdistuisi etenkin tiedustelu- ja häirintätoimenpiteitä. Varsinaiset sotilaalliset iskut tehtäisiin molemmin puolin erityisesti ohjus- ja ilma-asein. Haaksalo piti mahdollisina vaihtoehtoina myös meritaisteluita Norjan merialueesta, NATO:n hyökkäyksiä Murmanskiin tai Neuvostoliiton hyökkäyksiä Pohjois-Norjan alueille. Mahdolliset maahyökkäykset Norjaan voitiin toteuttaa ilman Suomen alueen hyödyntämistä, mutta sotatoimien laajentuminen Suomen maaperälle olisi myös todennäköistä johtuen pohjolan harvasta tiestöstä ja Pohjois-Norjan kapeudesta. Mahdollisena pidettiin ainakin sitä, että lentoasein ja risteilyohjuksin tehtävät iskut suuntautuisivat Pohjois-Suomen ilmatilan läpi, alueen ollessa oletettujen maalien ja ohjusten laukaisualueiden välissä.¹⁹⁶

Ilmauhkasta huolimatta arvio korosti maavoimien merkitystä Haaksalon argumentoidessa keskeisten liikenteen solmukohtien, kuten Ivalon–Inarin, Sodankylän ja Rovaniemen alueiden hallinnan merkitystä Suomelle. Sotilasläänin harvalukuisista joukoista huolimatta edellytykset olivat hyvät vihollisen toiminnan hidastamiseen aktiivisella sissitoiminnalla. Maavoimien läsnäolo oli Haaksalon mukaan myös tärkeää YYA-velvoitteiden kannalta, sillä maajoukkojen uupumista pidettäisiin myös huolestuttavana ”*Neuvostoliiton jäämeren laivaston komentajan toimesta*”.¹⁹⁷

Suomelle oleellisena tavoitteena nähtiin näiden realiteettien pohjalta, että Lapin puolustuksen tulisi olla molempien suurvaltaosapuolen näkökulmasta uskottavaa jo rauhan aikana. Suomen puolustusvalmius alueella kumpaakin osapuolta vastaan toimisi täten ennaltaehkäisevänä pidäkkeenä. Vahvana perusajatuksena oli, että aluetta puolustettaisiin omin voimin ilman mahdollisia YYA-sopimuksen konsultaatioita.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Kenraaliluutnantti Haaksalon asiantuntijalausunto kolmannelle parlamentaarille puolustuskomitealle ”*Lapin puolustuskysymys*” 12.3.1980, T-2775/2, III PPK, KA.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Keskustelupöytäkirja 11.3.1980, T-2775/1, III PPK, KA. Mekanisoitu tarkoittaa suomalaisessa kontekstissa panssaroiduilla tela-ajoneuvoilla toimivia joukkoja.

¹⁹⁸ Ibid.

Komitean asiantuntijalausunnoissa nähtiin myös eriäviä näkökulmia, sillä III PPK:lle Neuvostoliiton luoteisosien merkityksestä luennoinut everstiluutnantti Helge Seppälä piti välttämättömänä tosiasiana sitä, että molemmat osapuolet loukkaisivat tai käyttäisivät Suomen Lapin aluetta omien päämäärien saavuttamiseksi. Seppälän mukaan ilmatilaa loukattaisiin niin Murmanskista ballististen ohjusten tai taistelukoneiden muodossa sekä Norjasta risteilyohjuksin ja taistelukonein. Muonion ja Enontekiön suunnat tarjoaisivat Seppälän mukaan NATOLle läpikulkuyhteyden ja Pohjois-Suomen tieverkosto Neuvostoliitolle mahdollisuuden käyttää aluetta kauttakulkualueena Norjaan suuntautuvassa hyökkäyksessä. Seppälän mukaan Lappia koski siis uskottavuusongelma, jonka eteen tulisi tehtävä panostuksia painopisteen siirtämisenä, linnoittamisena ja ilmapuolustuksen tehostamisena.¹⁹⁹

Kenraaliluutnantti Valtanen opponoi kyseisessä kokouksessa Seppälän näkemyksiä pitäen mainintaa uskottavuusongelmasta ”vähättelevänä heittona”. Hänen mukaansa Suomen panostusta Lapin puolustuksen eteen pidettiin ulkomaisissa piireissä päinvastoin uskottavuutta lisäävänä ja tarkoituksenmukaisena toimenpiteenä. Uskottavuuden myötä sota ei väistämättä hänen mukaansa aiheuttaisi alueloukkauksia tai läpikulkua Pohjois-Suomen alueella.²⁰⁰

Ulkomaissa piireissä herännyttä uskottavuutta ei pidetty kuitenkaan kaikkien komitean jäsenten näkökulmasta tavoiteltavana, vaan se herätti epäluuloja, varsinkin jos arvioijina olivat länsimaiset lähteet. SDP:n edustajana komiteassa toiminut professori Raimo Väyrynen totesi aiemman Ydin-lehdessä esittämänsä lausunnon tapaan, että toimenpiteet nimenomaan palvelivat NATOa, sillä liittokunnan näkökulmasta ”*Lappi sotilaallisena tyhjiönä tarjoaa liian helpon läpimarssialueen*”. Lapin puolustuksen kehittäminen nimenomaan maavoimilla oli hänen mielestään vastaus juuri länsimaista heränneisiin huoliin Neuvostoliittoa vastaan. Sen potentiaalisia toimia Väyrynen kuvasi ennen kaikkea defensiivisiksi, mutta sellaisiksi, jonka nimissä Neuvostoliitto olisi valmis ottamaan haltuun Pohjois-Norjan alueita turvatakseen Murmanskin sotilastukikohdan. Suomen osalta tulisi Väyrysen mukaan oleelliseksi ratkaisut siinä tilanteessa, kun Neuvostoliittolaiset joukot marssisivat Pohjois-Suomen läpi länttä vastaan ja altistuisivat siellä NATO:n ilmaiskuille.²⁰¹

Näkemystään NATO:n huoliin reagoimisesta hän perusteli aiempaan tapaan sillä, että Lapin sotilaallista tyhjiötä oli aiemmin arvosteltu juuri lännen taholta, mutta Suomen tehostettua alueen

¹⁹⁹ Everstiluutnantti Helge Seppälän esitelmä ”*Neuvostoliiton luoteisosien sotilaallinen merkitys*” 11.3.1980, T-2775/2, III PPK, KA.

²⁰⁰ Keskustelupöytäkirja 11.3.1980, T-2775/1, III PPK, KA; Everstiluutnantti Helge Seppälän esitelmä ”*Neuvostoliiton luoteisosien sotilaallinen merkitys*” 11.3.1980, T-2775/2, III PPK, KA.

²⁰¹ Keskustelupöytäkirja 11.3.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

puolustamista läntiset huolet olivat laajalti häipyneet ja toimenpiteitä kiitetty. Vastaavasta syystä hänen mukaansa joukkoja ei tulisi entisestään alueella vahventaa status quon ylläpitämiseksi.²⁰² Toisaalta, jos asiaa tarkastelee Neuvostoliiton eri edustajien 1970-luvulla esittämien Pohjois-Suomea käsittelevien arvioiden näkökulmasta, asia ei ole niin yksioikoinen, vaikkakin Väyrysen kritiikki pitää tietyiltä osin paikkansa.

Puolustusministeriön kansliapäällikkö, kenraaliluutnantti Aimo Pajunen²⁰³ palasi seuraavana päivänä Väyrysen puheenvuoroon ja totesi, että Suomen sijaitessa kahden valtaryhmittymän välissä, on sen omaehtoinen puolustuskyky molempia osapuolia hyödyttävä, sillä puolustuksen uupuessa tulisi alueesta sotilaallinen tyhjiö, joka johtaisi molempien suurvaltojen reagointiin sotilaallisen tyhjiön osalta. Ilmapuolustuksen puuttuminen kiinnostaisi NATOa, ollen ”*lahja NATOn kenraaleille*”. Hänen näkemyksensä mukaan maavoimien tarjoama suoja olisi edellytys ilmapuolustuksen toteuttamiselle ja maajoukkoja tarvittaisiin estämään Pohjois-Norjassa sijaitsevien NATO-joukkojen irtaantumisen käsivarren Lapin läpi kohti Skibotnia. Tässä yhteydessä viitattiin erityisesti YYA-sopimukseen ja sen velvoitteisiin, sillä Pajunen viittasi Neuvostoliiton oletettavan Suomen puolustavan omaa maaperäänsä ja estävänsä sen hyväksikäytön NATOn toimesta.²⁰⁴

Pajusen kanssa samaa mieltä oli myös Valtanen vastatessaan aiemmin Janssonin kysymykseen NATOn tavoitteista Finnmarkissa: Norjan tavoitteena ei ollut puolustaa Finnmarkin aluetta, vaan ryhmittää puolustuksensa Skibotnin tasalle. Oma merkityksensä tässä oli Suomen Pohjois-Lapin läpikulun mahdollistamalla muodostamalla selustauhkalla. Itämerellä sen sijaan NATolla ei ollut havaittavaa kykyä laajempiin operaatioihin, vaan alue oli selvästi Neuvostoliiton valvonnan alla. Sodankäynti Itämeren alueella merkitsisi toisaalta vaikeita haasteita Suomen ulkopoliittiselle asemalle.²⁰⁵

Väyrynen epäili yhä Puolustusvoimien tarkoituksiperiä ja toisti keskustelussa arvionsa: Hänen mukaansa alueella olevat voimasuhteet eivät vaikuttaneet siltä, että juuri NATO uhkaisi

²⁰² Väyrynen 1987, 50–51; Raimo Väyrysen asiantuntijalausunto ”*Suomen turvallisuuspolitiikan päämäärät ja keinot*” 22.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA. Asiantuntijalausunnossa hän viittasi John L. Lellenbergin kirjoittamaan raporttiin ”*The North Flank Military Balance*” (1979), jonka mukaan Jääkäriprikaatin perustamista pidetään hyvänä kehityskulkuna, tosin vielä riittämättömänä toimenpiteenä.

²⁰³ Olli Ainola viittaa dokumenttielokuvassa ”*MOT: Kun vihollinen tulikin lännestä. Sotilaallisia uhkakuvia rähmällä on ajoilta*” vastaajan olleen kenraaliluutnantti Jaakko Valtanen. Kokouksen keskustelupöytäkirjan pohjalta näin ei voi kuitenkaan todeta, sillä edeltävän sivun lopussa alkaa Aimo Pajusen sitaatti liittyen MiG-21-koneisiin. Toiselta sivulta alkavaa puheenvuoroa ”*Lyhyesti ti 11.3. käydyistä keskustelusta evl Seppälän lausunnon pohjalta*” ei edellä merkintä siitä, että kuka on puheenvuoron antanut. On oletettava, että Pajusen puheenvuoro jatkuu edeltävältä sivulta.

²⁰⁴ Keskustelupöytäkirja kokouksesta 12.3.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²⁰⁵ Keskustelupöytäkirja 4.3.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

maavoimin tunkeutua Lapin alueelle. Hänen mukaansa vaikutti juuri siltä, että Suomen joukot olisivat alueella estääkseen alueen käytön kauttakulkuun Neuvostoliiton toimesta NATOn toiveiden mukaisesti kuvastaen valmistauduttavan juuri YYA-sopimuksen vastaisesti.²⁰⁶

Väyrysen ohella puolustusvoimiin suhtautuvassa kritiikissä hyvin aktiivinen Matti Viialainen arveli, ettei Puolustusvoimia voitu varustaa sellaisiksi, että ne pystyisivät ”pitämään Lapin hallussa, mikäli NATO hyökkää Murmansiin”. Hän lisäsi, että yhteistoiminnan välttäminen olisi ristiriidassa maanpuolustuksen tavoitteiden kanssa viitaten Korhosen näkemyksiin maaperän hallinnasta ydinaseuhkan vuoksi.²⁰⁷ Tältä osin Väyrynen oli eri linjoilla, koska hän korosti nimenomaan Neuvostoliiton käyttävän Suomen maaperää sotatilanteessa sotilaallisten voimasuhteiden valossa – ja toisaalta korosti molempien osapuolten defensiivisiä intressejä alueella.²⁰⁸

Komiteassa käyty keskustelu hermostutti osaa komitean jäseniä, jotka huomauttivat uhkasuuntien osoittelun sopimattomuudesta, tämä vaikutti koskevan myös lännen osoittamista viholliseksi.²⁰⁹ Väyrynen korosti huolestuneille Mikko Pesälälle (kesk) ja Korhoselle, ettei puheenvuoroja vietäisi komiteanmietintöön peräänkuuluttaen teoreettisen ja periaatteelliseen keskustelun tärkeyttä, samalla palaten suomalaisten joukkojen merkitykseen NATO:n kannalta Lapissa. Komitean pääsihteeri, everstiluutnantti Gustav Hägglund puuttui keskusteluun korostaen Puolustusvoimien huomioivan YYA-sopimusveloitteet ja myös Neuvostoliiton näkökulman kaikessa toiminnassaan: tehdyt ratkaisut eivät palvelleet vain yhtä yksittäistä osapuolta. Hägglund totesi vastaavalla tavalla myöhemmin Suomen Kuvalehdelle, ettei Suomi käsittele Ruotsin tapaan uhkamalleja, ”vaan vihollinen on se, joka tänne hyökkää.” Vihollisia ei siis osoitettu etukäteen, vaan läpikulkuhyökkäys estettäisiin vihollisesta huolimatta – tai parhaimmassa tapauksessa, jopa ennaltaehkäistäisiin omin toimin.²¹⁰

Maavoimat ja niiden oletettu käyttö juuri Neuvostoliittoa vastaan muodostui komitean keskusteluissa merkittäväksi jakolinjaksi. Tämä yhdistyi keskusteluun konsultaatiokynnyksen pitämisestä mahdollisimman korkeana. Toisin sanoen maavoimien kehittämistä vastustaneet

²⁰⁶ Keskustelupöytäkirja 12.3.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²⁰⁷ Keskustelupöytäkirja 1.4.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²⁰⁸ Keskustelupöytäkirja 22.4.1980, T-26775/1, III PPK, KA. Lisäksi Raimo Väyrysen asiantuntijalausunto ”Suomen turvallisuuspolitiikan päämäärät ja keinot” 22.4.1980, T-26775/2, III PPK, KA. Neuvostoliiton kannalta Väyrysen mukaan hyökkäyksen ja puolustuksen ero oli kuitenkin häilyvä sillä ”on mahdollista, että kriisitilanteessa käytetään hyökkäyksellisiä keinoja puolustuksellisten tavoitteiden saavuttamiseksi.”

²⁰⁹ Mikko Pesälän ja Keijo Korhosen puheenvuorot keskustelupöytäkirjassa 22.4.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²¹⁰ Keskustelupöytäkirja 22.4.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Juhani Aromäki ”Puolustuskomitean pääsihteeri, everstiluutnantti Gustav Hägglund: On tiedettävä mihin pystymme – ja emme pysty” Suomen Kuvalehti 13.3.1981 N:o 11.

pitivät yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa hyödyllisenä jo varhaisessa vaiheessa. Vahvojen maavoimien kehittäminen oli täten ristiriidassa, sillä YYA-sopimuksen kannalta painopisteeksi nähtiin lähes yksinomaan Pohjois-Suomen ilmapuolustuksen tai yhteistoiminnan kehittäminen. Tietyllä tavalla argumenttia Neuvostoliiton uhkasta lähtökohtana vahvensi myös se, että Norjasta tulevan maauhkan havaittiin olevan varsin nimellinen, Norjan tilanteen ollessa Neuvostoliittoa vastaan kansliapäällikkö Pajusen mukaan peräti toivoton.²¹¹

Uhkamalleista ja sodan kuvasta komitealle esitelleen Stewenin esitykseen oli sisällytetty kaavakuvia geneerisen suurvalta-armeijan moottoroidun yhtymän kalustosta ja taktiikasta, joka herätti heti Viialaisen epäilykset uhkasuunnista todeten, että hänen käsityksensä mukaan esitellyssä mainittu mekanisoitu vihollinen saattoi olla yksinomaan vain Neuvostoliitto. Stewen vastasi Viialaiselle pitäen hänen johtopäätöstään virheellisenä ja korosti sotatoimien sijoittumista juuri Pohjois-Suomeen, jossa myös NATO saattaisi arvioida alueen käyttämisen heille edulliseksi. Valtasen kommentti sen sijaan pohjasi maavoimien keskeiseen rooliin YYA-sopimuksen ja sodan ennaltaehkäisykyvyn näkökulmasta. Valtanen kommentoi Viialaisen puheenvuoroa korostamalla maan ennaltaehkäisevää puolustuskykyä, joka edellytti uskottavuuden kannalta erityisesti maavoimien kehittämistä. Valtasen mukaan oli katsottava myös Neuvostoliiton kannalta edulliseksi, jos Suomi torjuisi omin avuin kaikki vastustajat maarajalta lähtien tehokkailla maavoimilla.²¹²

Viialainen ei kuitenkaan tätä uskonut, vaan korosti, että Neuvostoliiton muodostama uhka olisi syytä poissulkea kaikessa suunnittelussa. Maavoimia tarvittaisiin hänen mukaansa lähinnä pohjoisessa estämään NATO:n hyökkäykset Murmanskin alueelle. Puolustusjärjestelmä olisi taas perustettava Neuvostoliiton vaatimuksien osalta lähinnä ilmapuolustuksen varaan.²¹³ Käytännössä ehdotus olisi merkinnyt itsenäisestä puolustuskyvystä luopumista, vaatinut yhteistä suunnittelua ja siten jopa rauhanaikaisesta puolueettomuuspolitiikasta luopumista.

Puolustuskomitean keskustelu puolustuksen painopisteistä tai uhkakuvien osoittamisesta ei suinkaan hiljentynyt ajan myötä, vaan se keräsi lisää kierroksia. Myöhemmin toukokuussa kenraali Sutela luennoi Puolustusvoimien pitkän tähtäimen kehittämistavoitteista ja

²¹¹ Keskustelupöytäkirja 29.4.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²¹² Keskustelupöytäkirja 15.4.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²¹³ Ibid.

Pääesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Ermei Kanninen Puolustusvoimien suorituskyvyistä ja sille asetetuista suorituskykyvaatimuksista.²¹⁴

Puheenjohtaja Jan-Magnus Jansson uteli kenraaleilta tietoja mahdollisista uhkasuunnista viitaten aiempien parlamentaaristen puolustuskomiteoiden mietintöihin, joissa painopisteinä olivat Itämeri, ilmatila ja Lapin alue. Kenraali Sutelan mukaan mainituissa uhkasuunnissa ei ollut tapahtunut minkäänlaista muutosta, vaan Puolustusvoimien osalta painopisteissä olisi siirryttävä Lappiin sijoitettujen joukkojen varustamiseen ja kouluttamiseen. Kaluston suhteen kehityksen alla oli havaittujen puutteiden, erityisesti maavoimien joukkojen liikkuvuuden, ilmatorjunnan ja panssarintorjunta-aseistuksen kehittäminen. Tämän lisäksi aiemmassa komiteassa taloudellisiin realiteetteihin vesittynyt kolmas hävittäjälentolaivue tuli varustaa puoliksi hävittäjäkalustolla, jotta Lounais-Suomen ilmatilaa voitiin valvoa tarpeeksi tehokkaasti.²¹⁵

Uhkasuunnista innostunut Viialainen oli maavoimien suhteen yhä epäileväinen ja esitti kysymyksen uhkaavan vihollisen suunnasta: ”*mikä on se vihollinen, jolla on ilmaylivoima ja paljon panssareita?*”. Viialainen korosti Väyrysen tapaan yhä ilmapuolustuksen merkitystä kyseenalaistaen maavoimien kehittämisen tarpeen YYA-sopimuksen velvoitteiden näkökulmasta. Epäilykset eittämättä kohdistuivat myös Etelä-Suomen puolustamiseen, sillä Neuvostoliiton kannalta erityisen merkitykselliseksi oli havaittu Lappi ja maan ilmatila.²¹⁶

Ilmapuolustuksenkin kehittäminen koski lisäksi lähinnä Lappia, sillä Lounais-Suomen ilmapuolustusalueen vahventaminen torjuntahävittäjillä herätti taas SDP:n ja SKDL:n edustajien toimesta useaan otteeseen kritiikkiä. Vastaavaan viittasi myös Hentilän tekemä esitys Itä-Suomessa sijainneen Rissalan tukikohdan tarkemmasta tarkastelusta menokehityksen supistamisessa.²¹⁷ Viialainen ja Hentilä epäilivät lisäksi, että Pirkkalaan mahdollisesti hankittavat *Draken*-koneet lisääisivät ”*ilmavoimien sitoutumista läntiseen teknologiaan, mitä ei turvallisuuspoliittisesti ole pidettävä järkevänä*”.²¹⁸ Taustalla olivat kieltämättä Neuvostoliittoa vastaan asennoitumista koskevat epäilykset, sillä YYA-sopimuksen pohjalta keskeiset oletukset ilma-uhkasta ymmärrettiin kriitikkojen mielestä liittyvän lähinnä Lapin ilmatilaan.

²¹⁴ Komitealle esitetyt ja jätetyt asiantuntijalausunnat. 2.9.1980. T-2775/2, III PPK, KA. Asiantuntijalausuntoja ei löydy komitean materiaaleista.

²¹⁵ Keskustelupöytäkirja 13.5.1980, T-26775/1, III PPK, KA. Lisäksi laivueen merkittävydestä Keskustelupöytäkirja 16.12.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²¹⁶ Keskustelupöytäkirja 13.5.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²¹⁷ Hentilän ja Viialaisen eriävät mielipiteet, Komiteanmietintö 1981:1, 75–77; Väyrysen eriävä mielipide, Komiteanmietintö 1981:1, 80–81; Keskustelupöytäkirja 16.12.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²¹⁸ Hentilän ja Viialaisen eriävät mielipiteet, Komiteanmietintö 1981:1, 75–77.

Viialaiselle vastannut Kanninen päätyi toteamaan, että Puolustusvoimilla on vastuu koko valtakunnan alueen puolustamisesta, ja kertoi Neuvostoliiton odottavan myös Suomen puolustavan koko maa-alueitaan. Sotilaallisia tyhjiöitä ei olisi täten syytä jättää. Sutela tuki Kannista ja nosti sotilaallisesta tyhjiöstä esimerkkinä Ahvenanmaan, jonka hän kertoi herättävän ”*muualla mielenkiintoa*”. Kannisen jälkeen Viialaisen lausuntoja kommentoinut Sutela palasi ensimmäisessä komiteassa esittämäänsä puolueettomuuden vaatimaan itsekkyyteen ja omavaraiseen puolustuskykyyn kaikkia uhkia vastaan. Kenraalien käsitys oli, että alueella oleva sotilaallinen tyhjiö kannustaisi toista suurvaltaa täyttämään sen estääkseen alueen hyödyntämisen vastapuolelta.²¹⁹

Sutela kytki maajoukot sotilaallisen tyhjiön käsitteeseen, sillä juuri maavoimia käytettäisiin alueiden hallintaan. Sutela viittasi aiempien komiteoiden tavalla YYA-sopimuksen velvoitteiden tulkintaan, jonka pohjalta Neuvostoliitto edellyttäisi Suomen puolustaman omaan maataan, eikä se valtiona olisi valmis ottamaan riskejä oman turvallisuutensa kannalta. Sutelan ja Kannisen nostot liittyivät juuri aiemmin kiistan alla olleeseen konsultaatiokynnykseen: maa pyrittäisiin pitämään mahdollisten sotatoimien ulkopuolella sotilaallisella varustelulla ja omavaraisella puolustuksella. Tässä määrin Suomen intressien nähtiin eriävän määrätilanteessa Neuvostoliiton intresseistä.²²⁰

Lapin ja Etelä-Suomen puolustamisen väliseen näkökulmaeroon päädyttiin uudelleen muotoiltaessa yksityiskohtaisessa tarkastelussa mietinnön lopullista tekstiä. Viialainen palasi aiempiin epäilyihinsä mahdollisesta hyökkääjästä korostaen etelärannikon vähäistä strategista merkitystä. Puheenvuoro johti elävään keskusteluun, joissa Valtanen korosti puolueettomuuden merkitystä kaikissa tilanteissa sekä Etelä-Suomen alueen merkittävään osuuteen maan ilmapuolustuksen kokonaisuudessa. Jansson kertasi Ahvenanmaan ja Suomenlahden merkitystä niin Neuvostoliitolle kuin Ruotsillekin. Myöskään NATO:n toimintaa Itämerellä ei voitu hänen mukaansa poissulkea. Pajunen oli samaa mieltä korostaessaan, ettei edellisissäkään sodissa pystytty ennustamaan niitä alueita, joissa ratkaisevimmat taistelut käytiin. Vastaavasti Neuvostoliitto pyrki Pajusen mukaan suojaamaan Leningradin turvallisuuden, joka oli otettava Suomessakin huomioon.²²¹

Vaikkakin Itämeri nähtiin laajalti Varsovan liiton sisämereksi ja NATOn toimintamahdollisuudet siellä heikkoina, havaittiin myös ennaltaehkäisykyky Puolustusvoimissa

²¹⁹ Keskustelupöytäkirja 13.5.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²²⁰ Ibid.

²²¹ Keskustelupöytäkirja 10.6.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

hyvin olennaiseksi myös tällä suunnalla. Merivoimien komentaja, kontra-amiraali Jan Klenberg viittasi asiantuntijalausunnossaan Ahvenanmaan muodostuvan hyvinkin keskeiseksi haasteeksi myös sotilaallisen uskottavuuden kannalta sotilaallisena tyhjiönä. Näin ollen Meri- ja Ilmavoimien tuli olla valmiita tukemaan maavoimien siirtymistä saarelle alueellisen koskemattomuuden turvaamiseksi. Oma roolinsa oli lisäksi merellisillä huoltoketjuilla, jotka muodostivat Ruotsin maayhteyttä paljon merkittävämmän taloudellisen siteen jopa 85 % osuudella maan ulkomaankaupasta.²²²

Laajemmin voidaan osoittaa, että Pohjois-Suomen merkitys nähtiin tärkeäksi huolimatta siitä, että kuka oli oletettavissa oleva vihollinen. Keskeisen kysymyksen muodosti se, että puolustauduttiinko tilanteessa yksin tai YYA-sopimuksen hengessä yhdessä Neuvostoliiton kanssa. Toisaalta painotuksissa oli nähtävissä eroja maavoimien ja ilmavoimien kehityksen osalta. Näiltä osin kyse oli omalla tavallaan niin rauhan ajan järjestelyissä ja kriisiajan kannalta pelotteessa ja viestinnässä; perimmäiseksi näkökulmaero syntyi siitä, että tulisiko Suomen hoitaa pääsääntöisesti oman puolustuksensa ilman ulkopuolista apua. Vastalauseet kohdentuivat täten Puolustusvoimien alueellisen puolustuksen doktriiniin ja materiaaliseen kehittämiseen.²²³

Neuvostoliittoa ja maavoimien kehittämistä koskeva keskustelu johti lopulta Viialaisen eriävään mielipiteeseen komiteamietinnössä. Tekstissään Viialainen yhdisti käsityksen siitä, että Suomi pyrkii pidättäytymään suurvaltaristiriitojen ulkopuolella ja torjua sen lävitse kohdistuvat hyökkäykset symmetriapuolustukseksi, joka piti myös Neuvostoliittoa mahdollisena sotilaallisena uhkana. Hän oli asiasta eri mieltä nähdessään sotilaallisen uhkan kohdistuvan yksinomaan NATOn taholta ja juuri Lapin alueelta ilmavoimia hyväksikäyttäen kohti Murmanskia. Viialaisen mukaan sotilaallisista uhkakuvista olisi poissuljettava täysin Neuvostoliiton muodostama sotilaallinen uhka. Tämän lisäksi eturistiriitojen ulkopuolelle asettuminen ei saisi hänen mukaansa saisi johtaa YYA-sopimuksen vastaiseen ristiriitaan, ja ajautumiseen ”*Neuvostoliiton vastaisiin intresseihin*”.²²⁴

Puolustuskomitean mietinnön sotilaspoliittista asemaa käsittelemässä luvussa viitattiin siihen, että Suomen tavoitteena oli palvella kaikkien maiden sotilaspoliittisia intressejä sillä, että Lapin aluetta ei hyväksikäyttäisi kukaan kolmas osapuoli. Vastaavasti ilmatilan osalta mietinnössä todettiin, että naapurimaiden kannalta muodostui tärkeäksi se, että Suomen aluetta ei voisi

²²² Merivoimien komentajan lausunto III PPK:lle ”*Merivoimien kehittäminen*” N:o 513/ETS/28.9.1980, T-26775/2, III PPK, KA; Myöhempiä analyysejä Itämeren asemasta Kylmän sodan aikana kts. Kukkola 2024, 27.

²²³ Esim. kritiikistä: Hentilän ja Viialaisen eriävä mielipide, Komiteamietintö 1981:1, 75

²²⁴ Komiteamietintö 1981:1, 78–79.

hyväksikäyttää ilmasotatoimien tukialueena.²²⁵ Ilmaisun kolmanteen valtioon kohdistuvan hyökkäyksen torjumisesta on lopulta tulkinnanvarainen, sillä se ei yksinomaan yksilöinyt Neuvostoliittoa, vaikkakin ilmaisun pystyy myös ymmärtämään YYA-sopimuksen kirjausten mukaiseksi.

4.2 Kiista YYA-sopimustulkinnoista

Komitean sotilaallisiin uhkakuviin ja YYA-sopimukseen liittyvät keskustelut liikkuivat tuntemattomilla vesillä, sillä keskustelut lähenivät puolustusjärjestelmän salaisinta osa: uhkarvioita ja operatiivista suunnittelua. Pajunen huomauttikin mietintöä koskevan keskustelun aikana, ettei eksplisiittinen operatiivisten suunnittelun avaaminen ollut ”spekulatiivisena” asiana mielekäästä.²²⁶

Eittämättä keskustelun taustalla oli yritys vaikuttaa Puolustusvoimien uhkakuviin, ja toisaalta paljastaa Neuvostoliittoa koskevien uhkakuvien olemassaolo.²²⁷ Myöhemmin erityistä huolestuneisuutta Puolustusvoimien keskuudessa herätti niin Neuvostoliittolaisten kuin SKP:n molemman siiven tahtotila vihollisen nimeämiseen jo syvän rauhan aikana. Komiteoissa tätä myöten esitettiin tahtotilaa merkittävään puolustuskyvyn leikkaamiseen. Tavoitteet olivat hyvinkin samankaltaisia, sillä Neuvostoliiton arveltiin haluavan Suomen ilmaisevan yhä tarkemmin oman vihollisena ja tunnustavan YYA-sopimuksen sotilaallisena liittosopimuksena.²²⁸

Toisaalta Neuvostoliiton asevoimissa nähtiin ajoittain, että Suomen puolustusmenot olisi pidettävä vähintään samalla tasolla. Siitäkin huolimatta epäluulojakin esiintyi esitetyn kritiikin mukaisesti, sillä osaa puolustuksen kehittämiskohdista; Etelä-Suomen rannikkopuolustuksen kehittämistä, alueellista puolustusjärjestelmää ja sotaharjoituksia Kaakkois-Suomessa pidettiin vastaavasti epäilyttävänä, ellei jossain määrin peräti uhkaavina.²²⁹ Edellä mainittu loi pelotevaikutusta, mutta väitteitä ei missään nimessä saanut myöntää todeksi maan ulkopoliittikan kannalta katsottuna. Helppoa se ei kuitenkaan ollut, koska suuri reservi, alueellinen puolustusjärjestelmä ja julkisuudessa esitetyt uhkamallit voitiin helposti mieltää Neuvostoliiton

²²⁵ Komiteanmietintö 1981:1, 21–22.

²²⁶ Keskustelupöytäkirja 25.3.1980, T-26775/1, III PPK, KA, 4.

²²⁷ Viialainen 1991, 30–31. III PPK:ssa Viialainen totesi, että YYA:n tulkitsemisen kannalta keskeistä oli, että ”pyritäänkö yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa välttämään ja rakentamaan huomattava oma puolustuskyky. Pyrkimys johtuu pelosta, että yhteistyö loukkaa Suomen itsemääräämisoikeutta. Nähdäkseni tilanne on päinvastoin.”, Keskustelupöytäkirja 25.3.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²²⁸ Ibid; Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittymiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 166–169, 246–247

²²⁹ Suominen 2012, 306–308; Visuri 2010, 198.

varalle luoduiksi. Epäilyksien heräillessä ”*orwellilainen kaksoispuhe*” olikin pelin henki. Kommentteihin vastatessa noudatettiin äärimmäistä varovaisuutta, sillä komiteassakin annetun tiedon pelättiin vuotavan Neuvostoliitolle SKP:n kautta. Vastaukset asettuivatkin usein YYA-velvoitteiden asettamien vaatimusten ympärille, mutta siitäkin huolimatta itsenäisen, peräti itsekkään ja omaehtoisen puolustuskyvyn merkitystä korostettiin komiteassa annetuissa arvioissa.

Komiteasta dokumentoitu kriittinen keskustelu jäi kuitenkin pitkälti asiantuntijoiden, puheenjohtaja Janssonin, sekä eri mieltä olleiden Viialaisen, Hentilän ja Väyrysen väliseksi, muiden kantojen vaihdellessa varovaisen myönteisestä välillä kriittiseen. Kriittiset äänet kuitenkin jäivät merkittävimmissä kysymyksissä vähemmistöksi koko komiteassa keskeisissä kysymyksissä. Hentilä, Viialainen ja Väyrynen jättivät lopulta eriävät mielipiteensä mietintöön.²³⁰ Käydyn keskustelun volyyymi pöytäkirjoissa ei siten vastaa komitean yleistä mielipidettä tai täydellisesti lopullisen mietinnön henkeä muutamien poikkeuksin. Henrik Talan mukaan ainakin ensimmäisen parlamentaarisen komitean osalta puolueiden välisistä kannoista sovittiin komiteakeskustelujen ulkopuolella.²³¹ Näin luultavasti tapahtui kolmannenkin komitean tapauksessa, ja olivatpa useimmat komitean keskeisistä asiantuntijoista ja edustajista keskenään tekemisissä muutenkin.

Ensimmäisen kerran YYA-sopimuksen muotoilusta oli keskusteltu komiteassa jo puoli vuotta aiemmin. Tässä yhteydessä Hentilä, Väyrynen ja Viialainen pitivät komiteassa esitellyn luonnoksen YYA-sopimustulkintaa ja turvallisuuspoliittisen aseman kuvailua liian sotilaallispainotteiseksi ja sopimuksen turvallisuusvaikutusta vähätteleväksi. Viialaisen mukaan uhka jo itsessään loi tarpeen konsultaatioille, koska hänen nähdäkseen Suomen resurssit tai symmetriapuolustuksen ajatus eivät olleet riittäviä torjumaan uhkaa. Mörttinen nosti keskustelussa esiin konsensuksen arvon, sillä toisaalta kiristyneessä kansainvälisessä tilanteessa uudelle tulkinnalle ei välttämättä haluttu antaa arvoa ja toisaalta yksimielisyys näin ison kysymyksen suhteen oli itseisarvo. Breilin oli tässä suhteessa samoilla linjoilla korostaen liikahattamattomuutta uustulkintojen välttämiseksi. Näin ollen komiteassa oli laajaa tuki jo kesäkuussa II PPK:n tulkinnalle, koska toisaalta haluttiin ylläpitää luottamusta, kuitenkin hakeutumatta Pajusen ja Janssonin mukaan osalliseksi sotaan ilman syytä. Pesälä kuitenkin

²³⁰ Komiteamietintö 1981:1, 75–81.

²³¹ Tala 2024, 131.

varoitti konsultaatioiden mainitsemisen riskeistä itse mietinnössä. Jo kesäkuussa komiteassa päädyttiin aiemman komitean YYA-linjauksen taustalle.²³²

Alivaltiosihteeri Korhonen jätti 19.11.1980 komitealle oman muutosesityksensä mietinnön alkulukuihin, jossa yhteydessä Hägglund pyysi komitean jäseniä lähettämään omat muutosesityksensä komitean käsiteltäväksi. Muutosesityksen käsittely lykkääntyi määrärahaväittelyiden vuoksi vasta helmikuulle, jolloin käsiteltiin II-lukua ”*puheenjohtajan ja Väyrysen ehdotuksien pohjalta*”.²³³ Janssonin lehdistölle kertoman mukaan keskustelu YYA-sopimuksesta tuotti päänvaivaa, ja ”*lähes joka sanasta jouduttiin sopimaan*”. Eri tekstien välillä ei kuitenkaan lopulta äänestetty, vaan komitea myönsi Janssonille, Korhoselle ja Väyrykselle oikeuden muotoilla kompromissiesityksen keskenään.²³⁴

Komitean viimeiset päätöspöytäkirjat ovat puutteelliset, eikä tapahtumien selkeä kulku välity niiden avulla. Keskustelupöytäkirjatkin uupuvat kokonaan. Julkisuudessa esitetyn mukaisesti Korhosen ehdottama pohjaesitys oli ensimmäisen PPK:n ehdotuksen mukainen, kun taas Väyrysen ehdotus painokkaampi YYA-konsultaatioiden toteuttamisen osalta.²³⁵ Ilmeisesti juuri Karjalaisen myötävaikutuksesta palattiin aiemmin hyväksytyyn II PPK:n lausumaan. Näiltä osin kuitenkin lähteet ovat epäselviä ja luonteeltaan epäluotettavia, sillä tutkimus lepää lähes yksinomaan lehdistössä esiintyneisiin vuotaneisiin tietoihin. Selvää kuitenkin oli, että väittelyä käytiin nyt julkisuudessa. Vasemmiston kohteena oli Korhonen, jonka väitettiin edustaneen ”*vaarallista uusitulkintaa*”. Oikeammalla olevien lehtien vastaisku kohdistui erityisesti Raimo Väyryseen Max Jakobsonin naljaillessa, että ”*joku pelkää, että myöhästymme seuraavasta sodasta*”.²³⁶

Komitean kompromissia ja siitä johtunutta pitkää käsittelyistuntoa Jansson perusteli päätöstä komitean konsensuksenhakaisuudella ja halulla jättää YYA-tulkinta erimielisyyksien ulkopuolelle. Itse lopputulosta hän piti vakiintuneen puolueettomuuteen tähtäävän linjan mukaisena, vaikkakaan puolueettomuutta ei mainittu erikseen YYA:n esittelyn ohessa

²³² Hentilän, Väyrysen, Pesälän, Janssonin, Mörttisen ja Pajusen puheenvuorot keskustelupöytäkirjassa 3.6.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Janssonin, Hentilän ja Breilinin puheenvuorot keskustelupöytäkirjassa 10.6.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²³³ Päätöspöytäkirja 19.11.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Päätöspöytäkirja 11.2.1981, III PPK, T-26775/1, III PPK, KA. Alleviivaus tutkielman kirjoittajan.

²³⁴ Kokouksen pöytäkirjaluonnoksessa todetaan ”*Päätettiin, että Jansson, Väyrynen ja Korhonen muotoilevat kappaleen lopullisesti*”. Päätöspöytäkirja 11.2.1981, III PPK, T-26775/1, III PPK, KA; Timo Lipponen ”*Jan-Magnus Jansson yya-tulkinnoista: Neuvostoapu mahdollinen jo hyökkäyksen uhatessa, mutta ensisijassa Suomi taistelee yksin*” Uusi Suomi 15.3.1981, 18.

²³⁵ Penttilä 1991, 142–143;

²³⁶ Ibid; Leevi Nurmi, ”*YYA-keskustelua PPK III:n julkistamisen jälkeen*” Ulkopolitiikka n:o 1/1980: 22–28.

johdannossa.²³⁷ III PPK toteaa mietinnössään, että sopimusosapuolten yhteisenä velvollisuutena oli neuvotella keskenään, kun sotilaallisen hyökkäyksen uhka oli todettu tai tapahtunut. Yhteistoiminnan nähtiin rajoittuvan vain Suomen maaperään ja toimivan enemmän Suomen omasta harkinnasta pohjautuen sotilaalliseen suorituskykyyn ja omaehtoiseen puolustusvalmiuteen. Kenraalien kuvailema itsekkyyks omatahtoisesta puolueettomuuden suojauksesta siis toteutui jälleen, sillä erityistä huomiota kiinnitettiin siten sotilaallisten kriisin uhkaan ja alueellisen hyväksikäytön ennaltaehkäisyyn.²³⁸

4.3 Keskustelun jälkipyykki

Korhosen muutosesitystä kritisoitiin ankarasti eri lehtien sivuilla.²³⁹ SKDL:n kansanedustaja Björklund esitti epäilyksensä ulkoasianministeri Paavo Väyrykselle siitä, että Korhonen olisi toiminut Ulkoministeriön ohjeiden mukaisesti YYA-sopimuksen artiklojen kaventamiseksi. Väyryksen kiistäessä tämän Björklund johdatteli häntä kysymällä, että eikö ulkoministerin mielestä olisi tavoitteellista olla esittämättä demonstratiivista haluttomuutta YYA-sopimuksen sotilasartiklojen soveltamiseksi. Kysymys oli yhtä arkaluontoinen, ellei peräti arkaluontoisempi kuin komiteassa esitetyt. Väyrynen esittikin, ettei ymmärtänyt Björklundin kysymystä eikä ymmärtänyt ”*mitä hän sillä tarkoittaa*” ja pidättäytyi sen pohjalta vastaamasta hänelle esitettyyn kysymykseen.²⁴⁰

Kiista YYA-sopimuksen soveltamisesta ja komiteoiden suhtautumisesta sopimukseen on myöhemmin herättänyt historiatulkinnallista keskustelua. Väittely on keskittynyt sen ympärille, että pyrkikö alivaltiosihteeri Korhonen nimenomaan *muuttamaan* YYA-sopimuksen tulkintaa tai palauttamaan aiemmin esiintyneen alkuperäisen tulkinnan lähteille. Tulkintaero selittyy osin sillä, että katsottiinko II PPK:n lipsuneen YYA-sopimustulkinnossaan kohti matalampaa konsultaatiokynnystä ja nähtiinkö sopimustulkinnan muuttaminen tai palauttaminen haitallisena muutoksena Neuvostoliiton kannalta.²⁴¹

²³⁷ Timo Lipponen ”*Jan-Magnus Jansson yya-tulkinnosta: Neuvostoapu mahdollinen jo hyökkäyksen uhatessa, mutta ensisijassa Suomi taistelee yksin*” Uusi Suomi 15.3.1981, 18.

²³⁸ Komiteanmietintö 1981:1, 27–28.

²³⁹ Soikkanen 2008, 464–465; Suomi 2000, 605–609.

²⁴⁰ Täysistunnon pöytäkirja 26.3.1981, EDA.

²⁴¹ Juhani Suomen Kekkonen-elämäkertataokset herättivät keskustelun uudelleen Suomen Kuvalehden sivuilla. Raimo Väyrynen syytti Suomea tarkoituksenhakuisuudesta historiantulkinnossaan III PPK:n osalta. Kts. Raimo Väyrynen, ”*Juhani Suomi oikoo latuja*”, Suomen Kuvalehti n:o 42/2000 s. 74; Juhani Suomi ”*Raimo Väyrynen ja tosiasiat*”, Suomen Kuvalehti n:o 45/2000, 82; Raimo Väyrynen ”*Juhani Suomi ja tosiasiat*” Suomen Kuvalehti 47/2000, 59–60.

Penttilä on ydinaseiden rajoitetun käytön mahdollisuuden ohella kytkenyt käydyn väittelyn koskemaan myös Afganistanin miehitykseen ja Puolan herättämiin pelkoihin Suomen osalta, olihan ensin mainitulla Neuvostoliiton kanssa solmittu YYA-sopimus.²⁴² ”Don't rock the boat”-ajatusta voidaan pitää mahdollisena, mutta toisaalta oman sävöksensä antoivat myös Suomen ja Neuvostoliiton eriävät käsitykset puolueettomuuden osalta. Eräs osoitus tästä on se, että Korhonen väitti toimineensa komiteassa presidentti Kekkonen ohjeiden mukaisesti. Taustalla oli hänen mukaansa Neuvostoliiton puolustusministeri, marsalkka Dmitri Ustinovin Suomen vierailulla vuonna 1978 tekemät ehdotukset sotilaallisen yhteistyön tiivistämisestä, jonka nojalla puolueettomuutta tuli terävöittää suomalaisissa julkilausumissa kuten komiteanmietinnöissä.²⁴³

Painostus saattoi toimia myös toiseen suuntaan, eivätkä komiteanmietinnöt olleet suinkaan vaikutusväylä vain Suomesta Neuvostoliittoon. Myöhemmin on esitetty tulkintoja, joiden mukaan juuri II PPK:n madaltunut konsultaatiokynnys houkutti Neuvostoliittoa toimimaan yhä painokkaammin.²⁴⁴ Toisaalta puolueettomuuteen kohdistuvat epäilykset olivat tätäkin pitkäaikaisempia ja painokkaampia: jos jotain saatiin suhteiden syventämiseksi aikaiseksi, siitä ei hevillä myöhemmin enää luovuttu.

Ustinovin ehdotukset rauhan aikaisesta sotilaallisesta yhteistyöstä ja YYA-avunannon automaattisuudesta olivat todellakin herättäneet Kekkosessa huolia ja tarvetta Suomen linjan selkiyttämiseksi. Presidentti oli todennut kenraali Sutelalle vierailun jälkeen, että ”*yhdessä UM:n kanssa on laadittava Suomen kansainvälispoliittista asemaa koskeva tutkimus. Siitä sitten ohjelma, jota noudatetaan*”.²⁴⁵

Vierailun vaikutusta ei ole myöskään syytä vähäksyä komitean kannalta, sillä merkittävä osa komitean jäsenistä oli tietoisia Ustinovin kysymyksistä ja maan ulkopoliittinen johto oli niistä tietoinen.²⁴⁶ Kekkonen kuitenkin muutti kertaalleen mielipidettään Ustinovin aloitteista ja totesi Sutelalle muutamaa kuukautta myöhemmin, ettei aio tehdä johtopäätöksiä ehdotusten pohjalta

²⁴² Penttilä 1991, 142–143.

²⁴³ Korhosen puhelinlausunto ohjelmassa ”*MOT: Kun vihollinen tulikin lännestä. Sotilaallisia uhkakuvia rähmällään olon ajoilta*”, 27.11.2000. Ustinovin aloitteesta kts. Heiskanen 1993, 68–76; Lukkari 2003, 173–181; Suomi 2000, 427–430; Tarkka 2012, 362–367.

²⁴⁴ Suominen 2021, 312–313.

²⁴⁵ Muistiinpanot Lauri Sutelan esittelystä Kekkoselle 21.7.1978, Pk-2309/25, RVHA, KA; Suomi 2000,

²⁴⁶ Em. muistion perusteella raportin Ustinovin vierailusta kirjoittivat kenraaliluutnantit Valtanen ja Pajunen.

Lisäksi: Puolustusvoimain komentajan muistio Tasavallan Presidentille ”*SNTL:n Puolustusministerin vierailusta Suomeen 10.–14.7.1978*”, Pk-2309/25, RVHA, KA.

eikä pitänyt esikuntatyöskentelyä uhkana. Sutela oli kuitenkin eri linjoilla ja torjui Neuvostoliiton esittämät yhteistyöehdotukset omalla vierailullaan.²⁴⁷

Kekkosen esittämä toive ohjelmasta tavallaan lopulta toteutuikin, tosin toista kautta. Kekkosen vetäytyessä taka-alalle Ulkoministeriön ”Kekkoslaisten” keskuudessa heräteltiin ajatusta ulkopoliittisesta linjanpalautuksesta ja evästyksestä eräänlaisen tyhjiön täyttämiseksi. Syksyllä 1980 ilmestyi presidentin nimellä ja Maarit Tyrkön toimittamana Kekkosen poliittiseksi testamentiksikin kutsuttu *Tamminiemi*-teos. Kirja ei kuitenkaan ollut presidentin heikentyneen kunnan seurauksena hänen suoraa kädenjälkeensä, vaan se syntyi salassa pienen työryhmän tuloksena Juhani Suomen ja Keijo Korhosen ohjauksessa presidentin tarkastamana.²⁴⁸

Puolustusvoimille teos oli kädenojennus, sillä se peräänkuulutti sotilaallisen kyvyn kehittämistä ja yhdisti sen puolueettomuuden uskottavuuteen: sen uskottavuus oli suoraan verrannollinen Puolustusvoimien oman suorituskyvyn kanssa. Kekkosen nimissä tehtyjä ulostuloja voi sikäli pitää vastalauseena komiteakeskusteluissa esiintyneille käsityksille, joiden mukaan Puolustusvoimien suorituskykyä tulisi laskea Neuvostoliiton luottamuksen saavuttamiseksi. Luonnollisesti Neuvostoliiton taholta heräsi teokseen myös kritiikkiä lähetystöneuvos Juri Derjabinin ja *Pravdan* taholta.²⁴⁹ Keskeisin osin teoksessa palattiin ”*Kouvolan puheen*” ja ”*rajarauhapuheen*” keskeisiin teemoihin, joista ensimmäistä siteerattiin myös presidentin viimeisessä sotilaskäskyssä tammikuussa 1981.²⁵⁰ Nämä kannanotot tuskin jäivät komitean edustajilta vailla täyttä huomiota.

Vaikuttaa siis ilmeiseltä, että eri puolueissa ja puolueidenkin sisällä oli erinäisiä käsityksiä YYA:n sopimuksen soveltamisesta, joita perusteltiin yhä presidentin eri puheiden perusteella. Presidentin turvallisuuspoliittinen testamentti ei suinkaan kontrolloinut keskustelua, vaan siitä esitettiin monenlaisia tulkintoja.²⁵¹ Ulkoasianministeriö ja maan ulkopoliitikka oli hajaannuksen tilassa, eikä Kekkonen pystynyt terveytensä heikentyessä kontrolloimaan eri intressiryhmien välisiä kiistoja. Seuraavien presidentinvaalien esipeliä käytiin jo valmiiksi. Faktisesti Keskusta

²⁴⁷ Muistiinpanot Lauri Sutelan esittelystä Kekkoselle 13.9.1978, Pk-2309/25, RVHA, KA; Tarkka 2012, 367–368; Suomi 2000, 431–433; Lukkari 2003, 181–189.

²⁴⁸ Suomi 2000, 603–605; Soikkanen 2008, 464–465; Visuri 2010, 255–259, Tarkka 2012, 433. Soikkasen mukaan Korhosen vastustajat (mm. Paavo Väyrynen) näkivät hänen sijoittaneen teokseen omia näkemyksiään. Tavallaan taustalla nähtiin olevan kilpailu ”Presidentin kontrollista”. Korhosen kritiikin voidaan nähdä olleen osin vastakkainasettelua presidentin portinvartijasta.

²⁴⁹ Kekkonen 1980, 26; Suomi 2000, 598–699;

²⁵⁰ Sutela 1995, 49; Urho Kekkonen ”*Tasavallan presidentin sotilaskäsky n:o 20*” Ruotuväki n:o 1/1981.

²⁵¹ Esimerkiksi Ydin-lehden sivuilla naljailtiin, että kirjassa Puolustusvoimat ovat alisteisessa asemassa, eikä ”Puolustusvoimien käsittelylle uhrata kahta sivua enempää tilaa. Tämä on tietysti sikäli hyvä, ettei mikään kirjassa muutenkaan ennakoisi, että Tamminiemen suunnalta olisi odotettavissa tukea nykyisille vaatimuksille Suomen varustautumistason kohottamisesta.” kts. Erkki Tuomioja ”*Merkkipäivän peruskekkoset*” Ydin 6/1980.

oli osin hajaantunut Väyrysen ajaman linjan myötä. SDP:n osalta jakolinjat liittyivät presidenttipeliin ja ulkopoliitiikan ajamiseen. Ulkoasianhallinnon sisällä poliittinen jako sosialidemokraatteihin ja keskustalaisiin muodostui poleemiseksi.²⁵²

Komiteassa herännyttä kritiikkiä ei voi kuitenkaan täysin yksinkertaistaa maan ulkopoliitiikan johtajuudesta käytyyn kamppailuun, tai presidenttipelin lähtölaukaukseksi, vaan komiteassa esiintyneet näkökulmaerot maanpuolustuksen suhteen olivat osin periaatteellisia ja jatkumoa aiempien komiteoiden väittelyistä liittyen aseistariisuntaan ja YYA-sopimuksesta esitettyihin tulkintoihin, joiden yhteydessä epäiltiin Puolustusvoimien varustautuvan väärään suuntaan. Kekkonen Tamminiemenkin voi nähdä tässä kontekstissa. Itse määrärahakysymyksetkään tai talouspolitiikka eivät yksistään selitä komiteassa käytyjä keskusteluja. Myöskään SKDL:n vähemmistön toiminta ei merkittävästi poikennut vanhasta totutusta. Ei ole kuitenkaan väitettävissä, etteikö Kekkonen heikentymisellä ja kiistalla ulkopoliittisesta johdosta olisi ollut mitään vaikutusta komiteassa käytyihin keskusteluihin tai ehdotuksiin.²⁵³

Eripuraisen komitean jälkeen parlamentaaristen komiteoiden jatko vaikutti vähintäänkin epäselvältä. Penttilän ja Visurin mukaan syynä oli toisaalta III PPK:n käymät YYA-sopimusta koskevat keskustelut, jotka myös vuotivat julkisuuteen. Penttilän mukaan omalta osaltaan komiteamietintöjen sitovuus ja toisaalta sosialidemokraattien vasemmistosiiven keskuudessa herännyt vastustus suosituksia kohtaan johti pääministeri Koiviston, myöhemmän tasavallan presidentin, suhtautumaan puolustuskomiteoihin kielteisesti.²⁵⁴ Kielteinen suhtautuminen näkyy Koiviston muistelmissa, joissa hän toteaa vastustaneensa niiden laatimia turvallisuuspoliittisia linjanvetoja, ts. doktriinikeskustelua.²⁵⁵

Tässä tutkielmassa käsitellyt aineistot puhuvat näiden tulkintojen puolesta. Erityinen merkitys oli taatusti SDP:n ilmeisellä kahtiajaolla puolustuskysymyksessä. Puolueen näkemykset Puolustusvoimien kehittämisestä eivät olleet yhteneviä eivätkä myöskään kaikin puolin yksiselitteisiä. Pääministeri Koivisto ja muu puoluejohto olivat Pääesikunnan tietojen mukaan suhtautuneet kielteisesti SDP:n Porin puoluekokouksen kesäkuussa 1981 hyväksymään kannanottoon ohjelmaan, jossa oli näkynyt SDP:n ”kenttäväen” kielteinen suhtautuminen III

²⁵² Apunen 2005, 287–288; Soikkanen 2008, 462–463, 498–499; Suomi 2000, 282–286, 602–605.

²⁵³ vrt. aiempiin tulkintoihin Visuri 2010, 261, jonka mukaan kyse oli poliittisesta kamppailusta ulkopoliitiikan linjan määrittämiseksi suhteessa Tamminiemeen. Itse Tamminiemen voi tulkita ennemminkin vastauksena jo olemassa olleeseen keskusteluun YYA-tulkinnasta. Aiemmin Visuri on esittänyt, että kyse oli puolustuspolitiikan ja ulkopoliitiikan suhteesta tai rahasta, ei doktriinin sisällöstä: Visuri 1989, 218.

²⁵⁴ Penttilä 1991, 153–154; Visuri 2010, 244–245.

²⁵⁵ Koivisto 1995, 26.

PPK:n suosituksiin ja Puolustusvoimien materiaaliseen kehittämiseen jäädyttämällä puolustusmenojen kasvun.²⁵⁶

Selkeä kahtiajako oli nähtävissä jo budjettikehyksiä laatiessa, sillä Risto Tuominen (sdp) perusteli budjettisupistuksia SDP:n huolestuneisuudella kansantaloudellisiin näkymiin, kun taas Väyrynen pohjasi näkemyksensä SDP:n ”*turvallisuuspoliittisiin lähtökohtiin*” SKDL:n ohella.²⁵⁷ Oma merkityksensä ja osoitus puolueen hajaantuneista näkemyksistä oli lisäksi sillä, että Väyrynen oli ainoa eriävän mielipiteen talousarviosta jättänyt SDP:n edustaja. Tässä hän oli periaatteessa jopa eri mieltä SDP:n esittämän kompromissin eli 3,8 %:n tasokorotuksen ja hävittäjäpuolilaivueen kanssa.²⁵⁸

Puolustusvoimien osallistuminen parlamentaariseen keskusteluun herätti siis myös vastustusta, joka näkyi erityisesti SKP:n ja osassa SDP:n edustajien kannanotoissa. Komiteoiden ottamat kannat yhdistettiin Puolustusvoimien onnistuneeksi lobbaamiseksi. Hentilä kritisoi komiteassa useasti Puolustusvoimien suhtautumista komitean suosituksiin, sillä hänen mukaansa oli epäsuhta, miten vasemmiston ehdottamiin sosiaalisiin uudistuksiin ja toisaalta määrärahasuositukseen suhtauduttiin: ensimmäiseen suhtauduttiin hänen mukaansa välttelevästi tai peräti kielteisesti, ja jälkimmäiseen ehdottomana linjana.²⁵⁹

Upseerien näkökulmasta sen sijaan määrärahat hinasiivat perässä. Puolustusvoimien näkemyksen mukaisesti komitealle esitetty viiden prosentin kasvun menokehitys oli käytännössä puolustuskyvyn säilyttämisen kannalta alhaisin, mutta siitäkin tingittiin.²⁶⁰ Vastaavasti Eduskunta menoarviossaan vuodelle 1982 tinki tästäkin esityksestä vielä lisää.²⁶¹

²⁵⁶ Puolustusneuvoston yleissihteerin muistio keskustelusta SDP:n puoluesihteerin Erkki Liikasen kanssa 13.6.1981 (18.6.1981), Pk-2309/25, RVHA, KA. Lisäksi Koiviston maanpuolustusasenteista kts. Tarkka 2012, 433.

²⁵⁷ Keskustelupöytäkirja 16.12.1980, T-26775/1, III PPK, KA. Viialainen totesi ennen Väyrysen puheenvuoroa supistusten tulevan toimeen maa- ja meripuolustuksen aloilla *turvallisuuspoliittisten lähtökohtien mukaisesti*. Väyrynen kommentoi todeten, että SDP:llä on taustalla turvallisuuspoliittiset lähtökohdat. Reino Breilin taas piti silloista puolustusjärjestelmää lähtökohtana kehittämislle: Keskustelupöytäkirja 13.5.1980, T-26775/1, III PPK, KA.

²⁵⁸ Poliittisten ja taloudellisten tekijäin vaikutus Puolustusvoimien ja yleensä maamme sotilaspoliittisen aseman kehittämiseen 14.2.1984, Pk-2309/11, RVHA, KA, 246.

²⁵⁹ Keskustelupöytäkirja 12.2.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Keskustelupöytäkirja 7.10.1980, T-26775/1, III PPK, KA; vrt. Penttilä 1991, 154.

²⁶⁰ Keskustelupöytäkirja 4.11.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Keskustelupöytäkirja 19.11.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Keskustelupöytäkirja 3.12.1980, T-26775/1, III PPK, KA; Komiteanmietintö 1981:1, 56–57, 82. Taustalla oli komiteassa laajalti keskustelujen pohjalta kansantaloudelliset näkökohdat, mutta tähän kuului myös puolustuskritiikkiä sivuavia puheenvuoroja. Esimerkiksi Väyrynen näki turvallisuustilanteen vakaana eikä nähnyt tarvetta puolustuskyvyn kasvattamiseen. Komitean keskusta ja oikeisto painotti prosentteja enemmän tarvetta, joka oli nähtävissä. Valtanen viittasi ohimennen puolustuskritiikkiin myös haastattelussaan Yleisradiolle. Kts. Kenraaliluutnantti Jaakko Valtasen haastattelu, YLE 29.12.1981 ”*Om vi ska hålla oss till sanningen – Puolustusvoimat tämän päivän Suomessa*”.

²⁶¹ Ibid.

Komiteoiden tulevaisuutta tarkasteltiin komitean jälkeen kriittisesti myös Puolustusvoimien ja Ulkoministeriön keskuudessa. Lokakuussa 1981 järjestetyssä yhteydenottoillasta tehdyssä muistiossa arvioitiin, että komiteoiden poliittinen painoarvo Puolustusvoimien kannalta oli laskenut, osin komitean ilmeisen riitaisuuden kuin myös määrärahasuosituksen sivuuttamisen myötä.²⁶²

Määrärahakompromissin vesityttyä, komitean pääsihteerinä toiminut everstiluutnantti Gustav Hägglund avasi eri osapuolten turhautumista varsin osuvalla tavalla seuraavanlaisesti: ”Kyllästymistä politiikkojen keskuudessa kun ”turvallisuuspolitiikan luu alkaa olla loppuun kaluttu eikä historian siipien havina enää luo hohtoa komiteatyöhön”. Kyllästymistä puolustusvoimissa, joiden määrärahoille puolustuskomiteat kyllä asettavat katon, muttei lattiaa. Ja kyllästymistä puolueaktiiveissa, joiden lennokkaita aatteita komiteoiden varsin arkisiin tosiasioihin perustuva teksti ei siivitä. [---] Ja tuskin oli painomuste mietinnössä kuivunut, kun jo yksi vaivoin saavutetun kompromissin pääosapuolista sanoutui siitä yksipuolisesti irti”.²⁶³

Kolmas komitea ei ollut myöskään asettanut suositusta seuraajastaan, sillä se oli viiden vuoden menokehyksen lisäksi tarkastellut Puolustusvoimien kehittämistä pitkällä tähtäimellä aina 1990-luvun puoliväliin saakka. Laajaan parlamentaariseen pohjaan ja kattavan puolustuspoliittisen tarkastelun pohjalta komitean suositukseksi olikin, ettei IV PPK:ta aseteta automaattisesti, vaan se tuli kutsua koolle ”silloin, kun erityistä tarvetta tähän ilmenee”.²⁶⁴ III PPK:n seuraajaksi asetettiin vuonna 1985 valtiosihteerin Matti Tuovisen johtama *Parlamentaarinen Puolustuspoliittinen toimikunta*, jonka tehtävä rajoittui Puolustusvoimien materiaaliseen kehittämiseen, eikä puolustuspoliittisiin linjanvetoihin.²⁶⁵

²⁶² Pääesikunnan yhteysupseerin muistio Ulkoministeriön ja Pääesikunnan yhteydenottoillasta Königstedtissä 14.10.1981, Pk-2309/25, RVHA, KA. Yhteydenottoillassa oli läsnä III PPK:ssa asiantuntijalausunnat jättäneet alivaltiosihteerit Korhonen, kenraali Sutela, kenraaliluutnantti Kanninen, kenraalimajuri Stewen, kenraalimajuri Heiskanen ja komentaja Lähteinen.

²⁶³ Hägglund 1981, 147–148.

²⁶⁴ Komiteamietintö 1981:1, 65; Raitasalo 2018, 403.

²⁶⁵ Penttilä 1991, 153–154; Visuri 2003, 32; Komiteamietintö 1986:23, kuvailulehti ja esittelyteksti.

5 Johtopäätökset

Suomen turvallisuuspolitiikkaa Kylmän sodan vuosina voidaan kuvata kaikilla tavoin paradoksaalisena. Puolueettomuuspolitiikan rasiitteeksi muodostui jatkuva tasapainottelu YYA-sopimuksen velvoitteiden ja puolueettomuuden uskottavuuden välillä. Puolustusdoktriinin kylmän sodan ajan pyhät opukset, parlamentaaristen puolustuskomiteoiden mietinnöt sisälsivät näin ollen julistuksenomaisia ja varovaisia arvioita Suomen turvallisuusympäristöstä. Maanpuolustus oli niissä alisteista ulkopoliitikalle ja Suomella ei ollut puolueettomuuspolitiikan myötä enakkoon määriteltyjä vihollisia. Mietinnöt vanhoivat pysyvyyden puolesta ja korostivat lähiympäristön vakiintunutta asetelmaa.

Kolmas parlamentaarinen puolustuskomitea ei itsessään muodostanut havaittavissa merkittävää periaatteellista muutosta Suomen puolustuspolitiikassa, vaan sen esittämät ehdotukset on enneminkin nähtävä osana Puolustusvoimien pitkäjänteistä kehittämistä osana parlamentaaristen komiteoiden jatkumoa. Toisen tekijän muodostavat turvallisuusympäristössä tapahtuneet muutokset ja ulkoiset tekijät, joita olivat liennytyksen väistyminen, risteilyohjusten muodostama uhka ja doktriinikeskustelu ydinaseiden joustavasta käytöstä.

Sodan todennäköisyys arvioitiin kiristyneestä tilanteesta huolimatta varsin pieneksi ja komiteassa käydyt keskustelut ja asiantuntijalausunnot viittasivat erityisesti konventionaalista uhkaa matalampiin kriiseihin. Kriisimäärittely toimi pohjana valmiuden, jonka mukaisesti Puolustusvoimien maa-, meri- ja ilmavoimien sekä Rajavartiolaitoksen tulisi muodostaa ennaltaehkäisevä pelote ja estää maa joutumasta sotaan. Pääesikunta oli laatinut III PPK:lle ehdotuksen pitkän tähtäimen suunnitelmasta, jonka keskeisenä piirteenä oli maavoimien modernisointi ja uusien suojajoukkojen muodostaminen valmiuden kohottamisen välineeksi. Tässä mielessä Pohjois-Suomen merkitys oli keskeinen, sillä alueen rooliin läpikulkualueena kiinnitettiin niin lännessä kuin idässä huomiota.

Tutkielman alussa esitetyn hypoteesin mukaisesti Pohjois-Suomen puolustus oli tasapainottelua vähäisten resurssien ja ulkopoliittisen uskottavuuden välillä. Väestömäärältään pieni, laaja ja ankarat luonnonolosuhteet omaava alue muodosti dilemman kriisivalmiudelle ja sodan ajan valmisteluille, jota suojajoukkojen kehittäminen ja puolustuskomiteoiden suosittamat rauhanajan järjestelyt palvelivat. Pohjois-Suomen puolustusta haluttiin kehitettävän varustamalla alueella olevia uusia suojajoukkoja paremman taktisen liikkuvuuden mahdollistavilla ajoneuvoilla, panssarintorjunnalla, ilmatorjunnalla sekä muilla erityisvarusteilla. Puolustuksen uskottavuus näin ollen vaati pysyvää läsnäoloa alueella.

Pohjois-Suomen määrittely merkittäväksi uhkasuunnaksi sai lähes yksimielisen tuen komiteassa, mutta toimenpiteet ja uhkakäsitykset tämän ympärillä muodostivat keskeisimmät jakolinjat – puhumattakaan muista suunnista kuten Etelä-Suomesta, SKDL:n esittämistä kannanotoista huolimatta lähinnä Neuvostoliiton havaittiin kykenevän kauttakulkuhyökkäykseen Pohjois-Suomen lävitse komitean estottomassa keskustelussa. Erot muodostuivat sen määrittelyssä, että mitä tässä tilanteessa tuli tehdä – tai ennemmin siinä, että haluttiinko asiasta edes ylipäänsä keskustella.

1960-luvulla kehittynyt sodan kuva säilyi kriisikäsityksen rinnalla yllätys-suurhyökkäys-jakoineen. Erillissodan mahdollisuutta pidettiin yhä matalana. Aiemmin symmetristä uhkaa rakennettu alueellinen puolustusjärjestelmä pysyi yhä puolustusjärjestelmän pohjana. III PPK:ssa oli kyse myös tämän järjestelmän materiaalisesta kehittämisestä erityisesti maavoimien osalta. Komitean enemmistö vaikutti hyväksyvän kehitystoimenpiteet ja uhkakuvat tarkoituksenmukaisina, vaikkakin komitea päätyi säästämään ohjelmalle ehdotetuista määrärahoista. Komitean keskusteluissa heräsi kuitenkin kovasanaista kritiikkiä liittyen Puolustusvoimien kehittämiseen ja sille asetettuun rooliin pelotteena. Kritiikin kärkenä näyttäytyi se, että Suomen nähtiin laiminlyömän omat YYA-velvoitteensa korostamalla omakohtaista puolustuskykyä. Julkisuudessa Suomen vakuuteltiin torjuvan kaikki uhkat alueellensa.

Aiemmat komiteat olivat todenneet Suomen puolustuskyvyn mitoitettun konventionaalista sotaa varten. Rajoitetun ydinsodan doktriinia sivuava keskustelu herätti komitean keskuudessa runsaasti keskustelua, ja toisaalta myös epäilyksiä Suomen puolustuskyvystä. Suomen ajateltiin joutuvan ydinhyökkäyksen kohteeksi lähinnä silloin, jos omasta puolustuksesta ei pidettäisi huolta ja maassa olisi vieraita joukkoja. Vieraiden joukkojen käsite vaikutti sisältävän myös YYA-kumppanin lupaaman sotilaallisen avun. Ydinuhkan mahdollisuus siten terävöitti ajatusta maan puolueettomuudesta myös sodan aikana. Ydinaseiden suuresta tulivoimasta ja niiden käytön vaikeasta rajattavuudesta johtuen sotia uskottiin kuitenkin käytävän lähinnä konventionaalisin asein.

Risteilyohjusten muodostaman sotilaallisen uhkan torjumisen syyt olivat laajalti ulkopoliittisia eivätkä kansallisia. Kyse oli tavallaan YYA-konsultaatioiden välttämiseen omakohtaisella puolustuskyvyllä. Mahdollinen tieto aseiden käyttötarkoituksista ja ominaisuuksista eivät kuitenkaan hälventäisi Neuvostoliiton mahdollisesti Suomelle esitettäviä vaateita, joten ilmapuolustuksen kokonaisuuteen kiinnitettiin huomiota. Ilmapuolustuksen kehittäminen toisaalta palveli yleistäkin puolustuskykyä. Risteilyohjusuhkan osalta komiteassa esiintyi

puheenvuoroja, jotka peräänkuuluttivat tiukempaa sitoutumista YYA-sopimuksen toteuttamiseen jo rauhan aikana. Vastaavasti Puolustusvoimien määrärahoja esitettiin leikattavaksi Lounais-Suomen ilmapuolustuksen ja maavoimien osalta. Nämä aloitteet eivät kuitenkaan saaneet laajaa kannatusta.

Tämän ohella maavoimien roolia Lapin puolustuksessa epäiltiin NATO:n intressejä palvelevana, koska alueelle sijoitettavat joukot pystyisivät hidastamaan Neuvostoliiton läpikulkuhyökkäystä ja toisaalta niiden sijoittamista oli kiitelty länsimaisissa lähteissä luoden pohjaa väitteille symmetriapuolustuksen doktriinista. Komiteassa ei toki missään vaiheessa eksplisiittisesti ehdotettu puolustautumista nimenomaan Neuvostoliittoa vastaan. Paradoksaalista kylläkin, Neuvostoliittoa koskevista uhkakuvista puhuivat lähinnä he, jotka halusivat poissulkea edes sen mahdollisuuden. Upseerien vastatessa kritiikkiin mahdolliset epäilyt kuitattiin väistämällä korostaen uhan muodostuvan myös lännestä ja viittaamalla Neuvostoliiton asettamiin odotuksiin YYA-sopimuksen pohjautuen. Siitäkin huolimatta Puolustusvoimia ja komiteanmietintöä kritisoitiin symmetriapuolustuksen doktriinista jälkikäteen.

Jos viitteitä dualistisesta uhkakäsityksestä haluaa komiteasta etsiä, on kuitenkin tulkittavissa, että erinäisissä yhteyksissä esitetty omaehtoinen puolustuskyky viittasi juuri siihen, ettei halua YYA:n sotilaallisiin konsultaatioihin tai konsultaatiokynnyksen madaltamiseen ollut. Sen sijaan puolustuskykyä haluttiin tehostettavan ulkoisen uskottavuuden saavuttamiseksi. Näin ollen Euro-ohjusten herättämään keskusteluun ja risteilyohjuksiin pyrittiin vastaamaan omin aloittein ja toimenpitein, eikä tehostamalla yhteistoimintaa, kuten Neuvostoliitto ja SKP:n vähemmistöläiset olivat usein toivoneet. Kaikista näkyvämmiin symmetria näyttäytyi keskusteltaessa ydinaseiden käytöstä sodankäynnin välineenä. Tässä mielessä YYA-sopimuksen tarjoama sotilaallinen apu nähtiin Neuvostoliiton joukkojen muodossa jopa uhkaavaksi ja maan mahdollisille ydiniskuille altistavaksi.

Koko keskustelua mahdollisesta hyökkääjästä pyrittiin välttämään. Vaikka ensimmäiseen komiteaan verrattuna toisen ja kolmannen puolustuskomitean tulkinnat olivat usein jälkikäteen tulkittuna lopullisessa tekstissä verraten laveammat, säilyi kuitenkin periaatteellisesti puolueettomuuspolitiikan ydin muuttumatta, ja toisaalta myös sopimuksen todettava konsultaatiokynnys varsin korkeana. Alueellinen puolustusjärjestelmä mahdollisti puolustuksen symmetrian ja se selkeästi myös tiedettiin komiteassa käytyjen keskusteluiden perusteella. Laajan reservin ja alueellisen puolustusjärjestelmän nähtiin kätkeneen alleen eräänlaisen ”varjodoktriinin”.

Lopulta mitään vihollista ei komitean keskusteluiden tai komiteamietinnön perusteella poissuljettu – toisaalta ei myöskään osoitettu. Vaikuttikin siltä, että puolustus oli suunnattu ”*ei ketään vastaan*”. Tämän puolesta keskustelee se, että komitean keskusteluissa enemmistö ei koskaan eksplisiittisesti sulkenut pois symmetriapuolustusta huolimatta esitetyistä vaateista, jopa siihen pisteeseen asti, että komiteamietintöön jätettiin aiheesta eriävä mielipide. Jos oletettavasti komitean enemmistö ei olisi sallinut myös Neuvostoliiton varalle varautumista, olisi keskusteluissa mitä luultavammin esiintynyt enemmänkin keskustelua uhkasuunnista. Sen sijaan vastaaminen jäi muutamien jäsenten harteille ja aihe pyrittiin vaikenemaan hiljaiseksi väistämällä argumentit. Mietinnön, läpikulkuhyökkäystä estämistä koskevan keskustelun ja puolueettomuusvarjelu korostavat lausunnot voi lisäksi lukea rivien välistä edellyttävän symmetristä uhkakäsitystä; puhumattakaan puolustuksen luomasta pelotearvosta ja alueellisen puolustusjärjestelmän perusteista.

Tämänhetkisen tietämyksen nojalla voidaan todeta, että komitea ei sikäli muodostunut tässäkin keskeiseksi murroskohdaksi, vaan symmetrinen uhkakäsitys oli jo ollut olemassa jo aiemmin eikä se myöskään häipynyt lopullisesti. Neuvostoliiton varalle varautumisesta on merkkejä Kansallisarkistossa 1960-luvulta ja 1970-luvun alulta peräisin olevissa Pääesikunnan henkilösalaisissa ja salaisissa asiakirjoissa. Tätä myöhemmät asiakirjat eivät vielä ole tutkijoiden käytettävissä. Myöhemmiltä vuosilta olevaa näyttöä voi löytää myös 1980-lukua käsittelevästä Tynkkysen ja Joukon artikkelista. Tämän tutkielman pohjalta voi varovaisesti esittää, että poliitikkojen keskuudessa oli ainakin jonkinlaista hiljaista hyväksyntää valitulle puolustusajattelulle.

Julkisena linjana esitettyyn puolueettomuuteen vilpittömästi uskottiin ja sitä aiottiin noudattaa mahdollisimman pitkälle. Komitea-aineiston ja siellä käytyjen keskustelujen pohjalta voidaan todeta, että sotilaallisen- ja valtiojohdon tavoitteena oli löytää tasapaino puolueettomuuden, sodan ulkopuolella pysyttelemisen ja Neuvostoliiton turvallisuusintressien välillä. Tähän käsitykseen lukeutui toisaalta varhaisempi ymmärrys siitä, että Neuvostoliitto oli realistisesti se valtio, joka saattoi uhata maan itsenäisyyttä sotilaallisoin tai muin keinoin. Uhkasuunnista tai uhkakuvista ei kuitenkaan missään nimessä puhuttu julkisesti. Julkisuus oli tavallaan ulkokuori, joka ei kuitenkaan perimmäisen ajatuksen kannalta ollut ristiriidassa sisimmän uhkakuvakäsityksen kanssa. Tämän ohella voidaan todeta, että maanpuolustuksen strategisessa kehittämisessä ei välttämättä ollut myöskään havaittavissa olevaa keskeistä ristiriitaa julkisen ja salaisen doktriinin välillä, kun kyse oli puolueettomuuden suojaustoimissa ja sotien ulkopuolella pysyttelyssä.

”Kaksinaamaisuutta” harjoitettiin lähinnä silloin, kun piti arvioida mahdollista uhkaajaa. Julkisen doktriinin ja operatiivisen suunnitellun peräänkuuluttamien uhkien torjumiseen tehdyt toimenpiteet olivat laajalti yhteneviä ja toisiaan palvelevia: puolueettomuuden suojaamisen eteen tehdyt toimenpiteet paransivat valmiutta niin Neuvostoliittoa vastaan kuin YYA-sopimuksen osoittamaa läntistä uhkaa vastaan, jos Puolustusvoimien rooli nähtiin keskeiseksi ulkopoliitiikan uskottavuuden välineenä.

Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean keskusteluissa heränneiden uhkakuvien tutkiminen herättää mielenkiintoisia tutkimusasetteluja jatkotutkimukselle. Tämän tutkielman rajoihin ei mahtunut Puolustusvoimien materiaalisen kehittämisen ja puolustusdoktriinin muutoksen esittely tarkasteluajanjaksolla. Komitean ja Raimo Heiskasen yksityisarkiston aineistot antaisivat näillekin tutkimuskohteille mainiot eväät. Merkittäviä aukkoja on lähes koko puolustuspolitiikan perustutkimuksessa myöhemmiltä vuosikymmeniltä puhumattakaan aiemmista puolustuskomiteoista.

Lopuksi voikin todeta, että Pohjois-Suomen turvallisuuspoliittista asemaa ja sen keskeisiä haasteita historian saatossa on syytä tutkia lisää kokonaisesitysten uupuesssa. Alue on tänäkin päivänä merkittävässä, ja peräti jälleen kasvavassa turvallisuuspoliittisessa roolissa. Tätä tutkielmaa laatiessa kokonaisymmärrys alueen muodostamista haasteista ja erityispiirteistä on lisääntynyt merkittävästi. Näin ollen erityisesti kirjoitusajankohdan maailmanpoliittisessa tilanteessa valtaosaltaan harvaan asutun erämaan turvallisuuspoliittiselle ymmärrykselle läpikulkualueena ja eri toimijoille onkin runsaasti kysyntää.

Lähdeluettelo

Arkistolähteet

Eduskunnan arkisto

Täysistuntojen pöytäkirjat 1980–1984

Kansallisarkisto, Helsingin toimipiste (KA)

Parlamentaarinen valmiuslainsäädäntökomitea 1977–1979

Parlamentaarinen puolustuskomitea (PPK) 1970–1971

Pääesikunnan operatiivinen osasto 1965–1973

Pääesikunnan suunnitteluosasto 1965–1987

Pääesikunnan tiedustelupäällikkö 1972–1982

Raimo Valmari Heiskasen arkisto (RVHA) 1948–1994

Kolmas parlamentaarinen puolustuskomitea (III PPK) 1979–1981

Sotakorkeakoulu, strategian opettajan kokoelma 1948–1999

Julkaisut ja lehdet

Helsingin Sanomat 2024

Kylkirauta 2003–2006

Maanpuolustus 1968

Ruotuväki 1968–1981

Sotilasaikakauslehti 1988

Ulkopolitiikka 1981

Uusi-Suomi 1979–1983

Ydin 1979

Televisio-ohjelmat

RITVA-tietokanta

A-studio: ”Suomen puolustuspolitiikka, puolustusmäärärahat ja puolustusvoimien (armeijan) kalustohankinnat.” 6.2.1989.

<https://rtva.kavi.fi/program/details/program/22659445> (Luettu 5.11.2024

Kansallisarkiston vapaakappaletyöasemalla)

MOT: ”*Kun vihollinen tulikin lännestä. Sotilaallisia uhkakuvia rähmällään olon ajoilta.*” 27.11.2000. <https://rtva.kavi.fi/program/details/program/24418066>
(Luettu 5.11.2024 Kansallisarkiston vapaakappaletyöasemalla)

YLE: ”*Om vi ska hålla oss till sanningen – Puolustusvoimat tämän päivän Suomessa.*”
29.12.1981. <https://rtva.kavi.fi/program/details/program/27308900> (Luettu
5.9.2024 Kansallisarkiston vapaakappaletyöasemalla)

Elonet, Kansallinen audiovisuaalinen instituutti

Pääesikunnan tiedotusosaston elokuva: ”*Puolustusvoimat sinunkin turvanasi.*”
15.6.1978 https://elonet.finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_168548 (Luettu
4.11.2024)

Komiteamietinnöt

Parlamentaarinen puolustuskomitea. *Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*
(*Komiteamietintö 1971:A18*). Helsinki: Puolustusministeriö, 1971.

Parlamentaarinen puolustuskomitea. *Toisen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*
(*Komiteamietintö 1976:37*). Helsinki: Puolustusministeriö, 1976.

Parlamentaarinen puolustuskomitea. *Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*
(*Komiteamietintö 1981:1*). Helsinki: Puolustusministeriö & Valtion painatuskeskus,
1981.

Parlamentaarinen puolustustoimikunta. *Parlamentaarisen puolustustoimikunnan lausunto*
Puolustusministeriön hallinnonalan toiminta- ja taloussuunnitelmasta vuosille 1987–
1991 (Komiteamietintö 1986:23). Helsinki: Puolustusministeriö: Valtion
painatuskeskus, jakaja, 1986.

Ohjesäännöt

Pääesikunta. *Kenttäohjesääntö: Yleinen osa (KO YI)*. Helsinki: Pääesikunta, 1973.

Pääesikunta. *Kenttäohjesääntö: Yleinen osa*. Helsinki: Pääesikunta, operatiivinen osasto, 1995.

Lähdejulkaisut

Somerkari, Ville-Poju, ja Mikko Karjalainen. *Suomen Puolustuskysymys ja*
puolustusmahdollisuudet Pohjois-Suomessa Fennoskandian kalotin joutuessa
sotinäyttämöksi Suomen ollessa ei-sotaakäyvä. Maanpuolustuskorkeakoulu, 2020.

Viljanen, T. V., Vesa Tynkkynen, Aki-Mauri Huhtinen, Petteri Jouko & Eelis Turjanmaa.
Nykyaikainen suurhyökkäys ja sen torjumisen edellytyksiä. Helsinki:
 Maanpuolustuskorkeakoulu, 2012.

Muistelmateokset

Gustafsson Bengt. *Det "kalla kriget": några reflexioner.* Stockholm: Försvarshögskolan, 2006.
 Heiskanen, Raimo. *Noottikriisi ja yhteiset sotaharjoitukset.* Helsingissä: Otava, 1993.
 Kanninen, Ermei. *Suomen puolustus.* Helsinki: Otava, 1994.
 Koivisto, Mauno. *Kaksi kautta: 2, Historian tekijät.* Helsinki: Kirjayhtymä, 1995.
 Lipponen, Paavo. *Muistelmat: 1.* Helsinki: WSOY, 2009.
 Tuomioja, Erkki. *Kukkaisvallasta Kekkosvaltaan.* Helsinki: Tammi, 1993.

Lähdekirjallisuus

Hägglund, Gustav. "Parlamentaariset puolustuskomiteat." *Tiede ja ase, no. 39 (1981):* 120–151.
 Jakobson, Max. *Finland: Myth and Reality.* Helsinki: Otava, 1987.
 Joenniemi, Pertti. *Risteilyohjukset ja Suomen turvallisuuspolitiikka: Tutkimus käydyin keskustelun kahdesta aallosta.* Tampere: Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, 1984.
 Kanninen, Ermei. "Puolustuskykymme uusien haasteiden edessä?" *Näkökulmia Suomen turvallisuuspolitiikkaan 1980-luvulla,* 1980: 162–174.
 Kekkonen, Urho. *Tamminiemi.* Espoo: Weilin & Göös, 1980.
 Klenberg, Jan. "Aseteknologinen kehitys ja Suomi." *Näkökulmia Suomen turvallisuuspolitiikkaan 1980-luvulla,* 1980: 131–150.
 Nyberg, René. *Pohjolan turvallisuus ja Suomi: ydinaseiden vähenevä merkitys.* Helsinki: Kirjayhtymä, 1983.
 Pajunen, Aimo. *Finland's Security Policy in the 1970's: Background and Perspectives.* Helsinki: 1974.
 Sutela, Lauri. *Euroopan turvallisuus 1980-luvulla: Esitelmä Maanpuolustuskorkeakouluyhdistyksen 20-vuotisjuhlassa 7.5.1981.* Helsinki, 1981.
 Sutela, Lauri. "Puolustusvoimain komentajana presidentti Kekkonen aikana" *UKK perinneyhdistys : vuosikirja. 7,* 1995: 44–52.
 Valtanen, Jaakko. "YYA-Suomi idän ja lännen ristivedossa" *Sotahistoriallinen aikakauskirja N:o 35 (2015):* 9–34.

Väyrynen, Raimo. "Adaptation of a Small Power to International Tensions: The Case of Finland" *The Neutral Democracies and the New Cold War*, 1987: 33–56.

Tutkimuskirjallisuus

Airio, Pentti. *Yrjö Keinonen: uudistajaksi asetettu*. Maanpuolustuskorkeakoulu, 2007.

Allison, Roy. *Finland's Relations with the Soviet Union, 1944-84*. London: Macmillan, 1985.

Apunen, Osmo. *Linjamiehet: Paasikivi-seuran historia*. Helsinki: Tammi, 2005.

Apunen, Osmo. *Silmän politiikkaa: Ulkopoliittinen instituutti 1961–2006*. Helsinki: Otava, 2012.

Aunesluoma, Juhana. "Puolustuskyvytön Suomi." *Historiallinen aikakauskirja* 109, No. 2 (2011): 239–240

Aunesluoma, Juhana, & Johanna Rainio-Niemi. "Neutrality as Identity? Finland's Quest for Security in the Cold War." *Journal of Cold War Studies* 18, No. 4 (2016): 51–78.

Gustafsson Bengt. *Det sovjetiska hotet mot Sverige under det kalla kriget*. Stockholm: Försvarshögskolan, 2007.

Gustafsson Bengt. *Milo ÖN – flank till Nordnorges avvärjningsområde*. Den stora invasionen, 2017: 59–84.

Hollanti, Juha. *Alivoimaisen taktiikka: suomalaisen taktisen ajattelun tarkastelu*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2019.

Holmström, Mikael. *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*. Tukholma: Atlantis, 2011.

Jouko, Petteri. "Suunnitelmat Ahvenanmaan puolustamiseksi kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä." *Tiede ja ase*, no. 64 2005: 22.

Jouko, Petteri. "Materiaalinen kivijalka uusitaan 1970–1990-luvuilla." *Puolustusvoimat 100 vuotta*, 2018: 297–312

Jouko, Petteri. "Paljon on vielä tehtävää – suomalainen kylmän sodan sotahistorian tutkimus" *Sotahistoriallinen aikakauskirja* N:o 39 (2019): 61–75.

Jouko, Petteri. "Uusi suunta? – Pohjois-Suomen puolustaminen kylmän sodan alkuvuosina." *Suomen puolustuskysymys ja puolustusmahdollisuudet Pohjois-Suomessa Fennoskandian kalotin joutuessa sotänäyttämöksi Suomen ollessa ei-sotaikäyvä*, 2020: 21–34.

Jouko, Petteri. "Ermei Kanninen valmiuden kehittämisen ytimessä." *Ranskalaisten ylijohdon tiedustelun järjestely ja sen tuottamat tulokset ennen saksalaisten hyökkäystä vuonna 1940*, 2021a: 19–34.

- Jouko, Petteri. "Noottikriisi ei yllätä." *Pääesikunta 100 vuotta* 2021b: 198–205.
- Juntunen, Tapio. *Varjonyrkkeilyä Pohjolassa: ydinaseongelman alueellinen hallinta Suomen ulkopoliitikassa kylmän sodan aikakaudella*. Tampere: Tampereen yliopisto, 2024.
- Jääskeläinen, Mika. *Suunnitelmat pääkaupunkiseudun puolustamiseksi jatkosodan lopulta 1960-luvun alkuun*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2021.
- Lukkari, Matti, ja Sutela, Lauri. *Lauri Sutela: Puolustusvoimain komentaja*. Helsingissä: Otava, 2003.
- Kolbe, Laura. *Yhteistä turvallisuutta rakentamassa: maanpuolustuskurssiopetuksen ja -yhdistyksen vaiheita 1961–2011*. Helsinki: Maanpuolustuskurssiyhdistys, 2011.
- Kukkola, Juha. *The Leningrad Military District: the past and future of the Northwestern direction*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulun sotataidon laitos, 2024.
- Kämäri, Vesa. "Puolustusmateriaalia idästä ja lännestä." *Pääesikunta 100 vuotta*, 2021: 226–236.
- Koskimies, Tapio. ”*Puolustuskykyinen valtio vai Ruotsin hälytyskello? : Suomen sotilasstrateginen asema kylmän sodan alkuvuosien asiantuntija-arvioissa*” Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos, 2010.
- Kulomaa, Jukka. *Syvään taisteluun: johdatus Neuvostoliiton maavoimien sotataitoon 1917-1991*. Maanpuolustuskorkeakoulu, 2007.
- Manninen, Ohto. "Kysymys Suomen ja Neuvostoliiton sotilaallisista konsultaatioista ja yhteisistä sotaharjoituksista." *Sotahistoriallinen aikakauskirja N:o 41 (2021)*: 179–201.
- Meinander, Henrik. *Kansakunnan kakkonen: Kalevi Sorsan poliittinen toiminta 1969–1993*. Helsinki: Otava, 2022.
- Mäkitalo, Janne & Palokangas, Marko. *Taktiikan perusteita: oppikirja taktikoille*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulun sotataidon laitos, 2024.
- Pajunen, Jussi. *Tulisuluista tappioiden tuottamiseen: vuosisata suomalaista ilmatorjuntataktiikkaa 1919-2019*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2019.
- Palokangas, Marko. *Räjähävää tyhjyyttä – sissitoiminta suomalaisessa sotataidossa*” Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos, 2014.
- Palokangas, Marko. "Kaappaushyökkäyksen uhkasta yllätyshyökkäyksen torjuntaan - suomalainen sotataito 1960-luvulla." *Suomen puolustusvoimat 100 vuotta*, 2018: 126–133.
- Palokangas, Marko. "Yleisesikunta alueellisen puolustuksen suunnittelijana." *Pääesikunta 100 vuotta*, 2021a: 188–192.

- Palokangas, Marko. "Tšekkoslovakian kriisi heijastuu maanpuolustukseen." *Pääesikunta 100 vuotta*, 2021b: 193–197.
- Penttilä, Risto E. J. *Puolustuslinjat: Puolustuspolitiikka Suomen kansainvälisen aseman vakaannuttamisessa 1944–67*. Helsinki, 1988.
- Penttilä, Risto E. J. *Finland's Search for Security Through Defence, 1944–89*. Houndmills: Macmillan, 1991.
- Pesu, Jukka. *Suomi, rauhanturvaaminen ja kylmä sota 1956-1990: Rauhanturvaaminen osana Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa sekä YK-politiikkaa*. Turku: Turun yliopisto, 2020.
- Rainio-Niemi, Johanna. "Puolueettomuus ja suomettuminen : Suomalaista viiteryhmä- ja muistipolitiikkaa kylmästä sodasta nykypäivään." *Demokratian, politiikan ja urheilun rajamailla. Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja*, Turun yliopisto, Helsinki, 2023: 230–266.
- Raitasalo, Jyri. *Turvallisuusympäristön muutos ja Suomen puolustus*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2008.
- Raitasalo, Jyri. "Puolustuskomiteoista selontekoihin." *Suomen puolustusvoimat 100 vuotta*, 2018: 397–414.
- Ratinen, Juha. "Alennustilasta kohti puolustusvalmiutta." *Pääesikunta 100 vuotta*, 2021: 211–214.
- Raunio, Ari. "Suomen sotilaallinen uhkakuva kylmän sodan aikana 1944–1990." *Suursotien vuosisata: sodan ja taistelun kuva 1900-luvulla*, 2002: 149–179.
- Rentola, Kimmo. *Vallankumouksen aave: vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970*. Helsinki: Otava, 2005.
- Ries, Thomas. *Cold Will: The Defence of Finland*. London; Washington D.C: Brassey's Defence, 1988.
- Rajala, Kimmo. "Oulun varuskunta ja pohjoisen puolustus 1945–2000." *Oulu varuskuntakaupunkina*, 2005: 125–276.
- Salminen, Pertti. *Puolueettomuuden nimeen: Sotilasjohto Kekkonen linjalla ja sen sivussa 1961–1966*. Helsinki: Suomen mies, 1995.
- Soikkanen, Timo. *Presidentin ministeriö: ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkonen kaudella. II, Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–81*. Helsingissä: Otava, 2008.
- Suomi, Juhani. *Urho Kekkonen: 1968–1972, Taistelu puolueettomuudesta*. Helsinki: Otava, 1996.

- Suomi, Juhani. *Umpeutuva latu: Urho Kekkonen 1976–1981*. Helsinki: Otava, 2000.
- Suominen, Pertti. *Armeijan silmänä ja korvana: Tiedustelupäällikkö Raimo Heiskanen*. Helsinki: Otava, 2012.
- Säämänen, Juuso. *Suurmaihinnousun Uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan: Suomen meripuolustuksen maihinnousuntorjuntakyvyn kehittyminen jatkosodan päättymisestä 1960-luvulle*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2017.
- Tala, Henrik. *Aimo Pajunen – Kylmän sodan kenraali*. Helsinki: Siltala, 2024.
- Tarkka, Jukka. *Karhun kainalossa: Suomen kylmä sota 1947–1990*. Helsinki: Otava, 2012.
- Toveri, Pekka. "Operatiivinen osasto paljon vartijana." *Pääesikunta 100 vuotta*, 2021: 170–173.
- Turunen, Pekka. *Kylmää Rauhaa: Kekkonen, sotilastiedustelu ja Tšekkoslovakian miehitys*. Helsinki: Atena, 2022.
- Tuomisto, Ilkka. 3. *Divisioonan puolustussuunnittelu vuosina 1945–1966*. Sotataidon laitos, 2017.
- Tynkkynen, Vesa. *Hyökkäyksestä puolustukseen: Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 1996.
- Tynkkynen, Vesa. "Puolustusjärjestelyt". *Puolustusvoimien rauhan ajan historia. Osa 2, Suomen puolustusvoimat 1944–1974*, 2006: 434–465.
- Tynkkynen, Vesa, & Jouko, Petteri. *Towards East or West? Defence planning in Finland 1944–1966*. Helsinki: National Defence University, 2007.
- Tynkkynen, Vesa. "100 vuotta uhkalähtöistä puolustussuunnittelua." *Sotahistoriallinen aikakauskirja No:38*, 2018: 248–260.
- Tynkkynen, Vesa & Jouko, Petteri. "Uhkalähtöinen puolustussuunnittelu." *Suomen puolustusvoimat 100 vuotta*, 2018: 136–162.
- Tynkkynen, Vesa. "Puolustussuunnitelmat tähtäävät pitkälle." *Pääesikunta 100 vuotta*, 2021: 181–187.
- Vaahtolampi, Esko. "Pääesikunta karaistuu kylmässä sodassa: kokoonpano ja tehtävät hahmottuvat 1950-1960-luvuilla." *Pääesikunta 100 vuotta*, 2021: 64–122
- Virta, Jami. *Juoksuhaudoista yhteiskuntaan: Vuosien 1965–1975 sotilaallista maanpuolustusta ja puolustusvoimia koskevan joukkotiedotuksen diskursiivinen tarkastelu*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2012.
- Visuri, Pekka. *Totaalisesta sodasta kriisinhallintaan. Puolustusperiaatteiden kehitys läntisessä Keski-Euroopassa ja Suomessa vuosina 1945–1985*. Helsinki: Otava, 1989.

- Visuri, Pekka. *Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan linjaukset*. 2. täydennetty painos. Helsinki: Otava, 2003.
- Visuri, Pekka. "Kylmän sodan aika: strategiset ja poliittiset puitteet doktriinille." *Sotakorkeakoulu suomalaisen sotataidon kehittäjänä 2009*: 171-211.
- Visuri, Pekka & Reima T. A. Luoto. *Idän ja lännen välissä: Puolustuspolitiikka presidentti Kekkonen kaudella*. Espoo: Fenix-kustannus, 2010.
- Wahlbäck, Krister & Heikki Eskelinen. *Jättiläisen henkäys: Suomen-kysymys Ruotsin politiikassa 1809–2009*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 2020.

Liitteet

Liite 1. III PPK kokoonpano 1980

Lähde: Hägglund 1981

Virka/virkanimike	Nimi	Puoluetausta/huomautuksia
Päätoimittaja, professori	Jan-Magnus Jansson	rkp - puheenjohtaja
Kansanedustaja	Reino Breilin	sdp
Pääsihteeri	Jorma Hentilä	skdl / skp (enemmistöläinen)
Pankinjohtaja	Ahti Karjalainen	kesk
Kansanedustaja	Tapani Mörttinen	kok
Kansanedustaja	Olavi Nikkilä	kok
Kansanedustaja	Mikko Pesälä	kesk
Puheenjohtaja	Ilkka Suominen	kok
Kansanedustaja	Hannu Tapiola	sdp
Kansanedustaja	Risto Tuominen	sdp
Puheenjohtaja	Raino Westerholm	skl
Toimittaja	Matti Viialainen	skdl / skp (vähemmistöläinen)
Professori	Raimo Väyrynen	sdp
Pysyvät asiantuntijat		
Alivaltiosihteeri	Keijo Korhonen	kesk
Kenraaliluutnantti	Aimo Pajunen	PLM:n kansliapäällikkö
Kenraaliluutnantti	Jaakko Valtanen	PE:n yleisesikuntapäällikkö
Laitoksen johtaja	Tapio Varis	TAPRI:n johtaja
Sihteeristö		
Everstiluutnantti, pääsihteeri	Gustav Hägglund	Pääesikunnasta
Komentaja	Sakari Visa	Puolustusneuvostosta
VTM (Yleisradio)	Reijo Lindroos	sdp
Ulkoasiainsihteeri	René Nyberg	kesk